

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi

140336

REFİK HALİT
VE
MİLLİ MÜCADELE

Hazırlayan :
Bayram ARSLANTAŞ

Danışman :
Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL

T140336

İSTANBUL - 2003

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III
ABSTRACT / ÖZET.....	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ: MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNE KADAR REFİK HALİT.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE MİLLİ MÜCADELE'YE MUHALİF BİR BÜROKRAT: POSTA VE TELGRAF UMUM MÜDÜRÜ REFİK HALİT

A. Refik Halit'in Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'ne Atanması.....	6
B. İzmir'in İşgali Döneminde İstanbul Hükümeti ve Refik Halit'in Tutumu.....	8
C. İstanbul ile Anadolu Arasında Telgraf Haberleşmesinde Egemenlik Mücadelesi	13
D. Üçüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti Döneminde İstanbul-Anadolu Mücadelesi ve Refik Halit	18
E. Dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Kurulması, Refik Halit'in İkinci Kez Posta ve Telgraf Umum Müdürü Olması ve Azledilmesi.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE MİLLİ MÜCADELE'YE MUHALİF BİR GAZETECİ: REFİK HALİT

A. Refik Halit Alemdar Gazetesi'nde	30
B. Refik Halit'in Alemdar Gazetesi'ndeki Milli Mücadele Karşıtı Yazıları	31
C. Refik Halit'in Son Osmanlı Mebusan Meclisi ile İlgili Görüşleri	42
D. Refik Halit ve İttihatçılık	47
E. Refik Halit'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İlişkisi	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSTANBUL'DA MİLLİ MÜCADELE KARŞITLIĞININ YUMUŞADIĞI
DÖNEMDE REFİK HALİT

A. Refik Halit'in Peyam-ı Sabah Gazetesi'nde Milli Mücadele'ye Yaklaşımı	60
B. Refik Halit ve Aydede Dergisi	70
C. Zafer'den Sonra Refik Halit'in İstanbul'daki Son Günleri ve Ayrılması	79
D. Sürgün Yılları ve Yurda Dönüş	88
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	93

ÖNSÖZ

On dokuzuncu yüzyıl sonları ile yirminci yüzyılın ilk çeyreği Türk ulusunun yaşadığı en zor ve sıkıntılı dönem olmuştur. Bu süreç içerisinde savaşlar, antlaşmalar, yenilgiler, yenilikler, değişim hareketleri ve çöküşü önlemek için ortaya çıkan akımlar birbirini izledi. Ancak bütün yapılanlara rağmen köklü bir yenilenme gerçekleştirilemedi. Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine, Osmanlı Devleti tarih sayfalarındaki yerini alırken Ulu Önder Atatürk'ün liderliğinde genç Türkiye Cumhuriyeti kuruldu.

Ancak genç ve dinamik Cumhuriyet'in kurulabilmesi için Türk ulusunun tarihteki en zor ve en büyük zaferini kazanması gerekiyordu. Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkemizin savunmasız kalması işgallere açık bir duruma gelmesine neden oldu. Kısa bir süre içerisinde İstanbul ve çevresi ile Anadolu'nun büyük bir kısmı elimizden çıktı. İstanbul'da güçlü bir hükümetin bulunmaması ve işgallerin devam etmesi, yurdun tamamının kaybedilmesi tehlikesini ortaya çıkardı.

Bu gelişmeler üzerine Türk ulusu, tarihinde yaşadığı her zor ve bunalımlı dönemde olduğu gibi "kendi istiklalini yine kendi azim ve kararı ile kurtarmak" amacıyla harekete geçti. Yerel direniş teşkilatları olan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleri kuruldu. Böylece Kuva-yı Milliye ruhu ortaya çıktı. Bu anlayış Milli Mücadele'nin temelini oluşturdu. Gücünü ulusumuzun benliğinden alan Milli Mücadele, kendi doğal liderini ortaya çıkardı. Büyük Kurtarıcı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün etrafında kenetlenen Türk ulusu, bir ölüm-kalım savaşından sonra zafere ulaştı.

Milli Mücadele, sadece yurdumuzu işgal eden güçlere karşı yapılmadı. Ülke içerisinde, bazı aydınlar ve yöneticiler, Milli Mücadele'ye katılmadılar ya da çeşitli nedenlerle karşı çıktılar. İşte biz bu tezimizde Milli Mücadele'ye karşı çıkan aydınlardan biri olan Refik Halit (Karay)'in bakış açısını inceledik. Refik Halit'in Milli Mücadele ile ilgili düşüncelerinin ortaya konması aynı zamanda Mütareke

Dönemi İstanbul’undaki Milli Mücadele karşıtı atmosferin de anlaşılmasına ışık tutacaktır.

Refik Halit’in Milli Mücadele ile ilgili görüşlerini mümkün olduğunca kendi dilinden ifade etmeye çalıştık. Bu amaçla, yazarın siyasi anılarını içeren “Minelbab İlelmihrab” isimli kitabı ile Mütareke Dönemi’nde basındaki yazıları ana kaynaklarımızı oluşturdu. Yazarın siyasi ve edebi yönü ile kişisel yaşamına ilişkin biyografiler incelendi. Ayrıca aynı dönemde siyasi olaylara tanıklık eden Yahya Kemal, Yakup Kadri, Ruşen Eşref gibi aydınların yazarla ilgili görüşlerine yer verildi. Takvim-i Vekayi ve Düstur’lardan yararlanıldı. Refik Halit’in Posta ve Telgraf Umum Müdürü olduğu döneme ait PTT evrakının henüz tasnif edilmemiş olması nedeniyle arşiv belgelerinden yeterince yararlanılamadı.

Tezimizi giriş kısmını takiben üç bölüm halinde oluşturduk. Birinci bölümde Refik Halit’in bürokratik dönemi olan Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü ile Milli Mücadele karşıtı icraatları, ikinci bölümde Refik Halit’in bir gazeteci olarak Milli Mücadele’ye karşı çıkış nedenleri ve yazılarından örnekler, üçüncü bölümde ise İstanbul’da Milli Mücadele karşıtı havanın kısmen de olsa yumuşadığı 1921-1922 yıllarında Refik Halit’in tavrı ve Zafer’in kazanılmasından sonra ülkeyi terkedişini anlatıldı.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında, tezi titizlikle okuyan ve değerli katkılarıyla yardımcı olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Sabahattin Özel’e teşekkürlerimi sunarım.

Bayram Arslantaş
İstanbul, 2003

ABSTRACT

National Struggle is a significant milestone in the history of Turkish nation. This struggle against foreign forces that invaded a major part of our country, ended in success. Led by great leader Atatürk, Turkish nation showed what it was capable of.

Refik Halit (Karay) is one of the important names of those years. He was a famous reporter and author and played an active role in political events of the time. He was one of the intellectuals to oppose National Struggle. After Mondros Treaty, Freedom and Alliance Party became strong in political life. Refik Halit joined that party, too. Alemdar and Peyami wrote articles against National Struggle in Sabah daily. He was writing for those dailies under alias "Aydede". He acted as the director of Post and Telegraph dailies during the power of Damat Ferit Paşa. During his assignment, he worked against National Struggle. He ordered his staff to stop National Struggle. In 1922, he published a joke magazine named "Aydede". He maintained his opposing line in that magazine too.

Refik Halit left the country when National Struggle started. He lived in Beirut and Syria for a long time and wrote his memories down and admitted that he was wrong about National Struggle. He died in Istanbul in 1965.

ÖZET

Milli Mücadele, Türk ulusunun tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Ülkemizin önemli bir bölümünü işgal eden yabancı güçlere karşı büyük zorluklar içerisinde kazanılmıştır. Ulu Önder Atatürk'ün öncülüğünde Türk ulusu en zor anlarında bile neler yapabileceğini göstermiştir.

Refik Halit (Karay), Milli Mücadele yıllarında ön plana çıkan isimlerden biridir. Ünlü bir gazeteci ve edebiyatçı olup dönemin siyasal olaylarında da aktif olarak yer almıştır. Refik Halit, Milli Mücadele'ye karşı çıkan aydınlardan biridir. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi siyasal yaşamda etkili olmaya başlamıştır. Refik Halit de bu partiye girdi. Alemdar ve Peyam-ı Sabah gazetelerinde Milli Mücadele'nin aleyhinde yazılar yazdı. Gazetelerdeki yazılarında "Aydede" imzasını kullandı. Damat Ferit Paşa'nın hükümet kurduğu dönemlerde iki defa Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü yaptı. Bu görevi sırasında Anadolu'da yeni başlamış olan Milli Mücadele'nin aleyhinde icraatlarda bulundu. Kendisine bağlı memurlara milli hareketleri engellemeleri için emirler verdi. 1922 yılı içerisinde Aydede adında bir siyasi mizah dergisi çıkardı. Bu dergideki yazılarında da karşıt tutumunu sürdürdü.

Refik Halit, Milli Mücadele'nin kazanılması üzerine yurdu terketti. Uzun süre Beyrut'ta ve Suriye'de yaşadı. Bu dönemde siyasal anılarını yazdı. Milli Mücadele hakkında yanlışlığını itiraf etti. 1965'te İstanbul'da öldü.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.y.	Aynı yer
bkz.	Bakınız
ev.	Çeviren
der.	Derleyen
haz.	Hazırlayan
yay.haz.	Yayına Hazırlayan
yay.yön.	Yayın Yönetmeni

GİRİŞ: MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNE KADAR REFİK HALİT

Refik Halit, 1888'de İstanbul'da Beylerbeyi semtinde doğdu. Babası Maliye Başveznecisi Mehmet Halit Bey, annesi Nefise Ruhsar Hanım'dır. Refik Halit'in ailesi, İstanbul'un eski ve köklü ailelerinden olup saray ile de yakın ilişkileri vardı. Refik Halit'in biri kız, ikisi erkek olmak üzere üç kardeşi vardı, en büyükleri olan Hakkı Bey, Paris'te kimya okumuş ve Darphane müdürü olmuştur. Diğer kardeşi Niyazi Bey, maliyede babasının yardımcısı idi. Kız kardeşi Münire Hanım, Sultan Hamit'in başkıtıpçısı Hasip Efendi'nin gelinidir. Kocasını mabeyn katiplerinden Emin Bey'dir.¹

Refik Halit iki yaşında iken babası Mehmet Halit Bey, Erenköy'de bir köşk satın almış ve aile Beylerbeyi'nden Erenköy'e taşınmıştır. Refik Halit'in çocukluk ve gençlik yılları, yazları Erenköy, kışları ise Şehzadebaşı ve Beyazıt semtlerinde geçmiştir.² Refik Halit, küçük yaşlardan itibaren aile ortamında eğitim görmeye başlamıştır. Bu durum, geleneksel Osmanlı konak yaşantısının belirgin özelliklerinden biriydi. Öğrenim çağına geldiğinde Şems'ül-Maarif mektebine kaydedildi. Kışları Vezneciler'deki bu okula, yazları ise Göztepe ile Erenköy arasındaki Taş Mekteb'e devam etti. Taş Mektep çevredeki yazlıklarda oturan kibar ailelerin çocuklarının devam ettiği ve karma eğitim yapan bir okuldur.³ Refik Halit, on iki yaşına geldiğinde Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) verildi. 1906 yılına kadar burada yatılı olarak okudu, mezun olmadan okulu bıraktı. 1907'de Hukuk Mektebi'ne girdi. Hukuk Mektebi'nde okurken Maliye Nezareti Devair-i Merkeziye Kalem-i ne katip oldu. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra hem okulu, hem de memurluğu bırakarak serbest yaşamaya başladı.⁴

¹ Hikmet Münir Ebcioğlu, *Kendi Yazılarıyla Refik Halit*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, (tarihsiz), s.3-4

² Nihat Karaer, *Tam Bir Muhalif Refik Halit Karay*, Temel Yayınları, İstanbul, 1998, s.23.

³ Karaer, a.g.e, s.24-25

⁴ Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrab*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992, s.121

Görüldüğü gibi Refik Halit'in ailesi İstanbul'un elit bir tabakasına mensuptur. Aile, İstanbul bürokrasisi ile de içli-dışlıdır. Refik Halit, varlıklı bir ailenin üyesi olmanın getirdiği bütün fırsatlardan yararlanmıştır. Ailesi ve yetiştiği çevresi sayesinde oldukça rahat bir çocukluk ve gençlik çağı geçirmiş, adeta hemen her istediğini elde edebilmiştir. Rahat yaşamayı ve dünyadaki her türlü nimetten zevk almayı prensip edinmişti.⁵ Özellikle gençliğinde salon adamı olmaya özenen Refik Halit, şık giyinmiş ve Beyoğlu'nun eğlence yerlerinde hoşça vakit geçirmişti.⁶

Refik Halit'in yakın arkadaşı ve gençlik yıllarını birlikte geçirdikleri en samimi dostu olan Yakup Kadri onun "Aşk-ı Memnu'daki hoppa ve züppe Behlül'ü andırır halleri olduğunu" belirtir.⁷

Refik Halit'i yakından tanıyan bir başka edebiyatçı dostu Yahya Kemal de onunla ilgili düşüncelerini anlatırken "gösteriş meraklısı birisi olduğunu ve Fener'de arabayla gösterişe bayıldığını" dile getirir.⁸

Ruşen Eşref ise, Refik Halit'in "her gün elbise ve potin değiştiren, akşamları ya Löbon'da ya İsketin Palas'ta bir Debone şarabı içtikten sonra Tokatlıyan'da birasıyla ve bifteğiyle yemek yediğini, beyzade olarak yaşamaya hevesli olduğunu, tırlı (parasız) edebiyat ve sanat heveskarlarından ziyade, şık Tokatlıyan adamlarını tercih ettiğini belirtir.⁹

Refik Halit, çabuk sinirlenen, çabuk üzülen ve heyecanlı bir adam olmasına karşın münakaşa, kavga, gürültü ve patırtıdan hoşlanmaz, hayatın kötü tarafını görmemeye çalışırdı. Etrafındaki insanların da daima nikbin (iyimser) olmasını isterdi.¹⁰

⁵ Şerif Aktaş, **Refik Halit Karay**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.38.

⁶ Nihat Karaer, **a.g.e.**, s.27.

⁷ Yakup Kadri Karaosmanağaoğlu, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.50.

⁸ Yahya Kemal Beyatlı, **Siyasi ve Edebi Portreler**, Baha Matbaası, İstanbul 1968 s.44-47.

⁹ Ruşen Eşref Ünaydın, **Diyorlar ki**, MEB Yayınları, Ankara, 1972, s.227-228.

¹⁰ Aktaş, **a.g.e.**, s.39.

Refik Halit, İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde gazeteciliğe başladı. Ahmet İhsan (Tokgöz)¹¹ Bey'in çıkardığı Servet-i Fünun¹² gazetesinde mütercimlik, muhabirlik ve musahhihlik (düzeltmenlik) yaptı. Kendi imzası ile ilk yazısı Muhit dergisinde çıktı. Daha sonra Tercüman-ı Hakikat'e¹³ geçen Refik Halit, gazetecilikteki deneyimini artırdı. Kalem¹⁴ adlı mizah dergisinde mizahi yazılar yazdı. Bu yazılarında kullandığı "Kirpi" imzasını da yakın dostu Yakup Kadri bulmuştu.¹⁵

Bir ara Yakup Kadri ile birlikte Fecr-i Ati topluluğuna giren Refik Halit, bir süre sonra arkadaşıyla birlikte topluluktan ayrıldı. Ünlü karikatürist Cemil Bey¹⁶'in çıkardığı Cem adlı mizah dergisinde yazılarına devam etti. Şehrah¹⁷ gazetesine de yazı gönderdi. Refik Halit'in yazdığı yayın organlarının ortak yönleri İttihat ve Terakki Partisine karşı oluşlarıydı. Refik Halit de partiyi ince nüktelerle eleştiriyordu.

¹¹ Ahmet İhsan Tokgöz (1868-1942) Ünlü gazeteci. Basın tarihimizde önemli yeri olan Servet-i Fünun'un sahibidir. Milli Mücadele yıllarında Avrupa'da Roma, Cenevre, Münih gibi şehirlerde bulunmuş ve Ankara'ya bağlı olarak çalışmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge Ercilasun, **Ahmet İhsan Tokgöz**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s.12-27).

¹² Servet-i Fünun, basın ve edebiyat tarihimizde önemli bir yer tutar. 1891 yılında haftalık dergi olarak yayınlanmaya başlamış, İkinci Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra günlük olarak yayını sürdürmüştür. Edebiyat-ı Cedide veya Servet-i Fünun Edebiyatı denilen edebi akımın yayın organı olmuş, Cumhuriyet'ten sonra ise Uyanış adıyla 1944'e kadar yayınına devam etmiştir. (**Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler 1849-1984**, Gelişim Yayınları, İstanbul 1984, s.85; Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.46-47)

¹³ Tercüman-ı Hakikat, Ahmet Mithat Efendi tarafından 1878'de yayınlanmaya başlamıştır. Düşünce ve mücadele gazetesi olma yerine öğretici yanı ağır basan bir gazete olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yayını sürdürmüştür (Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s.45-46)

¹⁴ Kalem, Selahattin (Salah) Cimcoz (1877-1947) tarafından İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yayınlanan haftalık mizah dergisidir, mizah edebiyatımızda önemli yeri vardır. Derginin bir kısmı Fransızca idi. (Münir Süleyman Çapanoğlu, **Basın Tarihimizde Mizah Dergileri**, Garanti Matbaası, İstanbul 1970, s.35)

¹⁵ Ebcioğlu, **a.g.e.**, s.21.

¹⁶ Cemil Cem (1882-1950) Ünlü karikatürist. Mizah sanatımızda önemli yeri olan Cem dergisini çıkarmıştır. Cem dergisi, yazı ve karikatürleriyle basında mizah anlayışının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Refik Halit bu derginin başyazarı idi. (Münir Süleyman Çapanoğlu, **a.g.e.**, s.34-36).

¹⁷ Şehrah, 1911'de basın yaşamına girmiştir. Tunuslu Hayrettin Paşa'nın oğulları tarafından yayınlanmaya başlamış, farklı isimlerle yayını sürdürmüştür. İttihatçı karşıtı gazetenin yazarlarından Düyun-u Umumiye memuru Zeki Bey'in öldürülmesi (10 Temmuz 1911) İttihatçılarla muhalefet arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir (Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.74-75).

Refik Halit, 1912'de Beyoğlu Belediyesi başkatibi oldu. Bu tarihte operatör Cemil (Topuzlu) Paşa¹⁸ İstanbul şehremini (belediye başkanı), Servet-i Fünun sahibi Ahmet İhsan Bey de Beyoğlu belediyesi müdürüdür.¹⁹ Bu göreviyle ilgili olarak Refik Halit anılarında şunları söyler: "... ben kepçe, Beyoğlu kazan, gece demem, gündüz demem dolaşırdım. Hem eğlenir, hem de müdürüm Servet-i Fünun sahibi Ahmet İhsan Bey'den aldığım talimatla belediye kontrolleri yapardım."²⁰ Refik Halit'in çalıştığı kalemdeki memurların çoğu İttihatçıdır. Kendisinin İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı olduğunu öğrenince tehdit etmeye başlarlar. Refik Halit ise onlara aldırış etmez. Bunu anılarında "Bu efendiler benim daha önceden hem de ne korkunç, tabanca ve kama işaretli tehdit mektuplarına alışkın olduğumu bilmiyorlardı. Küçük bir hitabede bulunup öyle kuru sıkı laflara aldıracaklardan olmadığını anlattım" sözleriyle aktarır.²¹

11 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın İttihat ve Terakki karşıtlarınca düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmesi İstanbul'da siyasal ortamı gerginleştirdi. Partiye karşı görüşleriyle tanınan çok sayıda politikacı ve gazeteci Sinop'a sürgüne gönderildi. Refik Halit'de sürgüne gönderilenler arasındaydı. Refik Halit anılarında, sürgüne gönderilmesinin temel nedeninin Talat Paşa hakkında yazdığı "Hırkaya alışanlar birdenbire frak giyerlerse gülünç olurlar" cümlesi olduğunu belirtir. 1913'ten 1918'e kadar beş yıl sürgün hayatı yaşayan Refik Halit, bu süre içerisinde Anadolu'yu ve orada yaşayan insanları yakından tanıdı. Sinop'ta başlayan sürgün dönemi Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine önce Çorum, daha sonra da Ankara ve Bilecik'te devam etti. Bilecik'te iken İstanbul'a gönderdiği Türk edebiyatının ilk ve hakiki "Memleket Hikayeleri" büyük ilgi görmüş, ayrıca affedilmesinde etkili rol oynamıştır.²²

¹⁸ Cemil Topuzlu (1866-1958) İstanbul'un ünlü belediye başkanlarından biridir. 1912-1914 yılları arasında iki yıl ve 1919-1920 yılları arasında 9 ay bu görevde bulundu. Dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümetinde Nafia Nazırlığı görevine getirilmiş ancak bir süre sonra istifa etmiştir. (H.Adnan Önelçin, *Nutuk'un İçinden*, Yüce Yayınları, İstanbul 1981, s.317; *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, c.7, s.296;

¹⁹ Ebcioğlu, a.g.e., s.29.

²⁰ Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.127.

²¹ Karay, a.g.e., s.127.

²² Osman Nuri Ekiz, *Refik Halit Karay*, Gökşin Yayınları, İstanbul 1984, s.14-15.

Refik Halit'in sürgün yaşamı Bilecik'te iken on günlüğüne izinli olarak geldiği İstanbul'da, İttihat ve Terakki Partisi'nin etkili ismi Ziya Gökalp'in aracılığı ile sona erdi. Dilde sadeleşmeden yana olan Ziya Gökalp, yazılarında kullandığı sade ve akıcı Türkçe'den dolayı Refik Halit'i takdir ediyordu. Sürgün dönemi sona eren Refik Halit, yine Ziya Gökalp'in aracılığıyla İttihat ve Terakki Partisinin kültürel yayın organı konumunda olan Yeni Mecmua²³'da yazmaya başladı. Ancak onun partiyle bu kadar yakınlaşması İttihatçı karşıtları arasındaki eski yerinin sarsılmasına yol açtı. Ancak Refik Halit'in İttihat Terakki ile yakınlaşması geçici bir durum idi. Çünkü İttihatçılar tarafından gönderildiği sürgün dönemi yine onlar sayesinde sona ermişti. İttihatçı liderlerin ülkeyi terketmeleri üzerine yine eski muhalefet anlayışına devam edecektir.

²³ Yeni Mecmua, 1917'de Ziya Gökalp tarafından İttihat ve Terakki Partisi'nin desteği ile yayınlanmaya başlamıştır. Dergide Ziya Gökalp'in Durkheim sosyolojinden etkilenen görüşlerine ağırlıklı olarak yer verilmiştir. (Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler 1849-1984, s.24-32).

BİRİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE MİLLİ MÜCADELEYE MUHALİF BİR BÜROKRAT: POSTA VE TELGRAF UMUM MÜDÜRÜ REFİK HALİT

A. Mondros Mütarekesi'nden Sonra Refik Halit ve Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'ne Atanması

Refik Halit, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde Vakit, Tasvir-i Efkâr, Zaman gibi gazetelerde yazdı. 4 Aralık 1918'de kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin²⁴ kurucuları arasında yer aldı. Kurucuları arasında Ali Kemal, Halide Edip, Ahmet Emin (Yalman), Yunus Nadi gibi ünlü isimlerin bulunduğu bu cemiyet Amerikan mandaterliğini savunuyordu. Ancak Refik Halit'in cemiyetle ilgili olarak yazdıkları onun bu cemiyete girmesinin bilinçli bir tercih olmadığını göstermektedir. "Bu cemiyetin aslı, faslı ne idi? Azasından olmama rağmen, vallahi, benim bu hususta vazıh bir fikrim, daha doğrusunu söyleyeyim, hiçbir fikrim, yoktu."²⁵

Refik Halit, Mondros Mütarekesi'nden sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı yeniden canlandırma çalışmalarına katıldı. Partiye resmen üye oldu ve önemli görevler üstlendi. Oldukça genç yaşına rağmen basın yaşamına erken başlaması, güçlü kalemi, geçirdiği sürgün dönemi İttihatçı karşıtları arasında ona saygın bir yer kazandırmıştı. Refik Halit, İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen yıllarda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girmemişti, ancak partinin bir çok önde gelen ismiyle yakın ilişki içerisindeydi. Yeni dönemde ise, o artık aktif bir politikacı ve siyasi bir gazeteciydi.

İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidardan düşmesinden sonra kurulan Ahmet İzzet Paşa²⁶ hükümeti kısa ömürlü oldu. Muhalifler bu hükümeti İttihat Terakki'nin

²⁴ Wilson Prensipleri Cemiyeti, Wilson Prensiplerinin ortaya çıkardığı iyimserliğe güvenen aydınlarca kurulmuştur. Ancak mütareke dönemindeki karışık ortamda fazla etkili olamamıştır. (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, C.II, s.245-248.

²⁵ Karay, *Minelbab*, s.94.

²⁶ Ahmet İzzet Paşa (1864-1937) Balkan Savaşı'nın sonunda Genelkurmay Başkanlığı görevine getirildi. Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra Harbiye Nazırı oldu. 14 Ekim 1918'den 11 Kasım

devamı olarak görüyorlardı. Yine onlara göre İttihatçı liderlerin kolaylıkla İstanbul'dan ayrılmaları affedilmez bir hataydı. Yoğun eleştiriler karşısında Ahmet İzzet Paşa Hükümeti istifa etti. Yerine 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa²⁷ Hükümeti kuruldu. Tevfik Paşa Hükümeti İttihatçılara yönelik bazı tutuklamalarda bulundu. Ancak muhalifler bunu yeterli bulmadılar. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, iktidar olmak için çalışmalarını hızlandırdı. Sonunda Tevfik Paşa Hükümeti istifa etti. 4 Mart 1919'da Birinci Damat Ferit Paşa Hükümeti kuruldu, artık Hürriyet ve İtilaf Fırkası iktidardaydı.

Yeni kurulan hükümette Maarif Nazırlığı görevi Sabah gazetesi başyazarı olan Ali Kemal'e verildi. Ali Kemal'den boşalan başyazarlık görevine de Refik Halit getirildi. Refik Halit'in gazeteyle ilgili bazı düşünceleri vardı: "Ben o zaman bazı fikirler koydum. Gazeteyi yarı resmi bir hale sokmak emelinde idim. Öyle kavgalı makaleler, şahsi hücumlar yapmıyacaktım... Sabah ciddi bir hükümet gazetesi olacaktı."²⁸ Ancak yaklaşık bir ay sonra Posta ve Telgraf İdaresi'nin başına getirilince gazeteye ara verdi. Bu nedenle de Sabah gazetesiyle ilgili yapmayı tasarladığı uygulamaları gerçekleştirmedi.

Posta ve Telgraf Nezareti, hükümet içerisindeki en önemli bakanlıklardan biriydi. Dahiliye, Harbiye ve Hariciye nezaretleriyle sıkı ilişki içerisindeydi. Birinci Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde, hükümet değişikliklerinden etkilenmemesi için Posta ve Telgraf Nezareti, umum müdürlüğe dönüştürüldü.²⁹ Bu sırada Refik Halit, Sabah gazetesi başyazarı idi ve herhangi bir görev almayı düşünmüyordu. Ancak yakın dostu ve daha önce Sıhhiye Umum Müdürlüğü yapmış olan Adnan Bey (Adivar), kendisine bu görev için aday olmasını önerdi.³⁰ Kararsız olan Refik Halit,

1918'e kadar yaklaşık bir ay süreyle sadrazamlık yaptı. Bu süre içerisinde Mondros Mütarekesi imzalandı. (H.Adnan Önelçin, *Nutuk'un İçinden*, s.10-11).

²⁷ Ahmet Tevfik Paşa (1845-1936) Otuz Bir Mart Olayı'ndan sonra kısa bir süre sadrazamlık yaptı. Daha sonra Londra büyükelçiliğinde bulundu. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra üç kez hükümet kurdu. 17 Ekim 1920'de ise Damat Ferit Paşa'nın istifasından sonra iki yıl sürecek olan son Osmanlı Hükümeti'nin başına geçti (H.Adnan Önelçin, *a.g.e.*, s.185-186).

²⁸ Karay, *a.g.e.*, s.94.

²⁹ *Düstur*, 12 Nisan 1335, İkinci Tertip, C.II, karamame No:115

³⁰ Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s.118-119

Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey³¹ ile görüştü. Onun aracılığı ve sadrazamın da öneriyi kabul etmesiyle ataması yapıldı.³² Böylece Refik Halit, Posta ve Telgraf Umum Müdürü olarak göreve başladı. Sabah gazetesindeki yazıları ve idari görevi son buldu.³³

Refik Halit, göreve başladıktan sonra, müdüriyette yeni atamalar yaptı. Yaptığı atamalarda, kendi ifadesiyle partacılık yapmamış, en uygun kişileri seçmişti: “Evvla tayinler işini hallettim; bu hususta ne fırka hissine kapılmış, ne de iltimaslara kulak asmıştım. Tayin ettiğim memurlar idarenin en seçkin şahsiyetleri idi. Bütün mütareke müddetince yerlerinde durdular, hatta içlerinden bir kısmı Ankara’ca istihdam olundular. (Böyle yaptığım iyi mi olmuş, yahut fena mı, doğrusu hala bir fikrim yok... Tayinlerde fırkacılık etmedikçe bazen memnun oluyorum, bazen kızıyorum.)”³⁴

B. İzmir’in İşgali Döneminde İstanbul Hükümeti ve Refik Halit’in Tutumu

Refik Halit, Posta ve Telgraf Umum Müdürü olduğu için birçok önemli olaya yakından tanıklık etti. Hatta hükümetteki nazırların çoğuna göre, olayların daha çok içindeydi. Bu dönemde gelişmeleri sıcağı sıcağına izledi ve hükümete bildirdi. İzmir’in işgal edileceğini de ilk önce öğrenen kendisiydi. Refik Halit, işgalin hemen öncesinde, İzmir’deki posta ve telgraf başmüdür vekilinden İzmir’in işgal edilmek üzere olduğunu bildiren bir telgraf almıştı. Durumu hemen Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey’e bildirdi. Ancak gerek nazır, gerekse sadrazam bu habere inanmadılar. İzmir valisine gönderilen şifreli bir telgrafla “Tahrik edici ve heyecan verici haberlerde bulunan müfettiş Muvaffak Bey’in hakkında derhal soruşturma açılması

³¹ Mehmet Ali Bey, Ayan üyeliği ve Birinci Damat Ferit Paşa Hükümeti’nde Dahiliye Nazırlığı yapmıştır. Milli Mücadelenin şiddetle karşısında idi. Zafer’dan sonra ülkeyi terketmiş, Paris’te “Zincirli Cumhuriyet” adında bir gazete çıkararak Türkiye’deki yeni rejimin aleyhinde yayın yapmıştır. (Karay, *Minelbab İtelmihrab*, s.284).

³² Takvim-i Vekayi, 16 Nisan 1335, Karamame No: 3524, C.25.

³³ Karay, a.g.e., s.121-122

³⁴ Karay, a.g.e., s.129

emredildi.³⁵ İzmir’de Maliye Müfettişi olan Muvaffak Bey işgali öğrenerek posta ve telgraf idaresine bildirmişti. Refik Halit, bu konuda hem Sadrazam Damat Ferit Paşa’yı, hem de Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey’i eleştirir. Onların, olayı habere kaynaklık eden kişilerin siyasi kimliklerine bakarak İttihatçıların İzmir’deki organize bir hareketi olarak değerlendirdiklerini belirtir.

Refik Halit, İzmir’in işgali sırasındaki düşünce yapısını ve olaylara bakış açısını anılarında sorgulamış, kendisiyle ilgili özeleştirilerde bulunmuştur:

“Fakat mademki doğruları konuşuyoruz, şurasını itiraf edeyim ki ben de o sırada onların bu hareketlerini muhakeme edecek ve kusurunu göreceğim halde değildim. Ancak üzerinden zaman geçtikten sonradır ki daha iyi görebiliyorum, zaten o zaman bunları görebilseydim, elbette kör kör, parmağım gözüne hareket etmezdim. Ben de o zaman, her hadise arkasında hortlamış bir İttihatçılık görüyordum ve onunla mücadele için, gözümü husumet bürümüş, sağım solumu iyi sezemiyordum. Fırka kinlerinden uzak kalmak, bir devlet adamı için en esassh şarttır; bu fırkacı olmağa da mani değildir. İnsan mevki iktidarda iken-dul bir kadın almış veya başkasına sözlü bir kızı sevmiş gibi-gözünün önünde daima, geçmiş veya gelecek rakibini bulundurdursa etrafını göremiyor ve başka düşmanlarını seçemiyor demektir. Halbuki yaygın bir bakışla hepsini birden kavramak lazım...”³⁶

İzmir’in işgali üzerine hükümet büyük bir telaşa kapıldı, bu arada haberleşme merkezleri de kontrol altına alındığı için İzmir’le bağlantı kesilmişti. Ancak kısa süre içerisinde İzmir telgrafhanesindeki memurların özverili çalışmalarıyla bağlantı tekrar sağlandı. Damat Ferit Paşa istifa etti. Yeni hükümeti kurma görevi tekrar kendisine verildi. 17 Mayıs 1919’da İkinci Damat Ferit Paşa Hükümeti kuruldu. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey’in yerine bir önceki hükümette Maarif Nazırı olan Ali Kemal Bey getirildi. Ali Kemal gerek hükümette, gerekse basında iken Milli

³⁵ Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 14 Mayıs 1919, Dosya No: 51-1, Vesika: No.57, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi); Karay, a.g.e., s.139

³⁶ Karay, a.g.e., s.140.

Mücadelenin en koyu muhaliflerindendi. Refik Halit ile Ali Kemal çok yakın dost idiler. İktidardan önceki dönemde başlayan dostlukları ast-üst ilişkisiyle daha da pekişmiş oluyordu.

İzmir'in işgali Anadolu'da büyük bir tepkiyle karşılandı. Çünkü İzmir'in işgali bir başlangıçtı. Yunan işgali durdurulmazsa, işgal kuvvetleri Anadolu içlerine doğru ilerleyeceklerdi. Batı Anadolu'nun birçok yerinde Redd-i İlhak cemiyetleri kurulmaya başlandı. İzmir ve çevresinden Redd-i İlhak Cemiyeti imzalı ve halkı işgallere karşı çıkmaya, protesto mitinglerine çağıran telgrafların çekilmesi hükümeti korkuttu. Mütarekeye dayanarak İtilaf devletlerinin yeni bir müdahalesinden çekiniliyordu. Gelişmelerin kontrolden çıkacağını düşünen hükümet harekete geçti. Dahiliye Nezareti, Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit'ten adı geçen telgrafların çekilmesini engellemesini istedi. Refik Halit de, Anadolu'daki telgraf müdüriyetlerine bu doğrultuda emirler gönderdi. Böylece Refik Halit, Milli Mücadele karşısındaki ilk olumsuz tavrını sergilemiş, Kuva-yı Milliye karşısındaki yerini almış oluyordu. Hükümet, verdiği emri ertesi gün geri aldı. Refik Halit, ilk emrin her tarafta olumsuz bir etki yaptığını, emrin geri alınmasının ise memnuniyet uyandırdığını, bunu başmüdürlerin ifadelerinden anladığını belirtir.³⁷

Bir süre sonra Aydın'daki Redd-i İlhak Cemiyeti'nin Anadolu'daki diğer şehir ve kasabalara telgraflar gönderip halkın silahlanarak İzmir'e doğru gelmesini istemesi hükümetin yeniden telaşlanmasına neden oldu. Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafların "kat'iyyen kabul edilmemesi" ve "tazyik altında edilse bile keşide olunmaması"nı emretti. Bu emir üzerine Refik Halit, posta ve telgraf başmüdüriyetlerine şu genelgeyi gönderdi: "Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafnamelerin kabul edilse dahi keşide olunmaması muktezidir. Servis olarak kat'iyyen kabul etmemelidir. Hilafında hareket şiddetle mes'uliyeti dai (sebep) olacaktır. 16 Haziran 1919"³⁸

³⁷ Karay, a.g.e., s.154.

³⁸ Karay, a.g.e., s.155-156.

İstanbul'da bu gelişmeler olurken, Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkmış, oradan Havza'ya ardından Amasya'ya geçmiş, Milli Mücadeleyi teşkilatlandırmak, işgaller karşısında halkı, askeri ve sivil yöneticileri uyarmakla uğraşıyordu. Refik Halit, anılarında "Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da ne yaptığından, Sivas'a niçin gittiğinden haberinin olmadığını, mıntikasının nereden nereye vardığını, salahiyetinin derecesini bilmediğini" belirtir.³⁹

Amasya Genelgesi'nin hazırlandığı ve yayınlanmak üzere olduğu günlerde İstanbul Hükümeti'nin böylesine zararlı bir tutum içerisine girmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa harekete geçti. İşgallerin hızla devam ettiği bir ortamda merkezi hükümetin bu tavrına kayıtsız kalınamazdı. Önce vilayetlere, daha sonra da umum müdürlüğe gönderilen telgraflarla, gerekli ve kararlı uyarılar yapıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın vilayetlere gönderdiği genelge şu şekildeydi:

"1. Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların keşide kılınmaması hakkında Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesinden umum telgraf memurlarına emir verildiğini duydum. Milletın sadasını boğarak hukuk-u meşruasını talepten menetmiye ve vatanın mahvına sebep olmağa matuf olan bu emri hiçbir namuslu telgraf memurunun icra edeceğini ümid etmem, fakat böyle bir namussuzluğa cüret edecek olanlar olur ise derhal divan-ı harblere tevdi ve iş'arını emreylim.

2. Bala'daki emrin kolordulara verildiği..."⁴⁰

20 Haziran 1919

Üçüncü Ordu Müfettişi

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa'nın kesin emri üzerine, Anadolu'daki birçok telgraf başmüdürlüğünden Refik Halit'e bu doğrultuda bilgiler gelmeye ve ne yapmaları

³⁹ Karay, a.g.e., s.156-157.

⁴⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Haz. Sadi Borak, Utkan Kocatürk, Türk İnkılap Tarihi Ens. Yay., Ankara, 1972, C.5, s.121.; Karay, a.g.e, s.158.

gerektiği sorulmaya başladı. Bu olay, Anadolu'daki telgraf memurlarını ikileme bırakmıştı. İstanbul'daki merkezi hükümetin emrini dinlemeleri halinde Mustafa Kemal Paşa tarafından divan-ı harbe verilecekler, Mustafa Kemal Paşa'nın emrini dinlemeleri halinde ise umum müdürlük tarafından görevden alınacaklardı. Refik Halit, sorumluluğu üzerinden atmak için durumu Dahiliye Nazırı Ali Kemal'e bildirdi. Ali Kemal de Refik Halit'e verdiği cevapta, "Bu tehditlere ehemmiyet vermeyerek hükümet tarafından verilen emirleri ve ittihaz olunan kararları harfiyen icra ettirmek esbabının istikmalini, hamiyet ve fetanetinizden beklerim" diyordu.⁴¹ Yani Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü hükümetin kararını uygulayacak ve geri adım atmayacaktı.

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, isteklerinden umum müdürlüğü haberdar etti:

"Amasya'da Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'dan Müdüriyet-i Umumiyyeye mevrud 20 Haziran sene 1335 (1919) tarihli şifre telgrafname suretidir. Gayet müstaceldir.

Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesinin telgrafhanelere Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri tarafından verilecek telgrafnamelerin keşide edilmemesi hakkında bir emir verdiğini istihbar eyledim. Aydın vilayetinin tahliyesine saik-i yegane olan sada-i milleti boğmaktan vatanın hayat-ı istiklaline karşı birleşen vicdan-ı umumi-i milliyi ifnadan başka hiçbirşeye hamlolunamayacak olan böyle caniyane bir teşebbüsten atiyen mucip olacağı mes'uliyet-i azimenin teemmül ve idrak edilememesi badi-i teessürdür. Bu emrin hemen geri alınarak milletin itimat ve emniyetine zerre kadar hanel getirilmemesi lüzumunu arz etmeği vazife-i vicdaniye telakki edeceğim maruzdur. Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzmaya, Harbiye Nezaret-i Celilesine arz olunmuştur."⁴²

⁴¹ Karay, a.g.e, s.159.

⁴² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.5, s.122, Karay, Minelbab İlelmihrab, s.160-161.

Refik Halit, Mustafa Kemal Paşa'nın asıl hedefinin umum müdürlük değil hükümet olduğunu, "kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" özdeyişince darbeyi posta idaresine vurduğunu belirtir.⁴³

Refik Halit, İstanbul ile Anadolu arasında sıkışıp kalmıştı. Bu durumda belki, görevinden istifa ederek Milli Mücadele'yi desteklemese bile, en azından tarafsız kalma yolunu seçebilirdi. Ancak o, tercihini çoktan İstanbul'dan yana yapmıştı.

Refik Halit, Milli Mücadele karşıtı tutumunda yalnız değildi. Refik Halit'in babasının da üye olduğu⁴⁴ ve İngiliz parasıyla, İngiliz kontrolünde İngiliz politikasının savunuculuğunu üstlenen Türkler tarafından kurulan İngiliz Muhipleri Cemiyeti de Milli Mücadele'nin karşısında idi. Cemiyetin lideri konumunda olan Sait Molla, Anadolu'daki belediyelere gönderdiği telgraflarda İngiliz mandasını ve koruyuculuğunu biricik kurtuluş yolu olarak bildirmişti.⁴⁵

Mustafa Kemal Paşa ise, Sait Molla'nın bu eylemine kayıtsız kalmamış, 26 Mayıs 1919'da Havza'dan vilayetlere gönderdiği bir genelge ile yerel yöneticileri uyarılmış, buna benzer girişimlere önem verilmemesini istemişti.⁴⁶

C. İstanbul ile Anadolu Arasında Telgraf Haberleşmesinde Egemenlik Mücadelesi

İstanbul, hükümet içi uyumsuzluklar, nazır değişiklikleri ve siyasal çekişmelerle çalkalanırken Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da Milli Mücadele'yi teşkilatlandırma çalışmalarına olanca hızıyla devam ediyordu. Posta ve telgraf merkezlerine gönderdiği genelgelerle, onlardan ulusal harekete uygun davranmalarını istemiş, aksine hareket edenlerin tutuklanacağını bildirmişti. Nitekim

⁴³ Karay, a.g.e., s.161.

⁴⁴ Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.78.; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, C.I, s.139-140.

⁴⁵ Ali İhsan Gencer – Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 1999, s.100

⁴⁶ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, C.I, s.45, Belge No: 66.

bu doğrultuda hareket etmeyen Erzurum'daki başmüdür, görevden alınarak tutuklanmıştı. Taşradaki telgraf merkezlerinden Refik Halit'e ne yapmaları gerektiğini soran telgraflar gelmeye devam ediyordu. Refik Halit kendisine bağlı yöneticilere söz geçiremez duruma düşmek istemiyordu, otoritesini kullanamamanın verdiği bir çaresizlik içerisindeydi. Bu çıkmazdan kurtulmak için, daha önce yaptığı gibi yine bağlı bulunduğu Dahiliye Nezaretine başvurarak içinde bulunduğu durumu bildirdi: "Dahiliye Nezareti Vekaleti Celilesine yazılan 118 kalemli mahsus numara ve 3 Temmuz 1335 (1919) tarihli tezkere suretidir.

Makam-ı alilerinden varit olan ve 29 Haziran 1335 tarihli tezkerede Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisi Mahsus-u Vükelaca azli karargir olmuş bir kumandan bulunmak itibariyle badema resmi telgraflarının kabul edilmemesi emrû irade buyurulmuş ve keyfiyet derhal telgrafla Baş müdüriyetlere tebliğ edilmiş ise de Mustafa Kemal Paşa elyevm kendini mazul addetmiyerek resmi muhaberatında devam ve telgraf memurlarını emrine itaate icbar eylemekte olmasına nazaran mezkur tebligatın kabili tatbik olmadığı anlaşılmaktadır. Esasen makamı alilerinden varid olan tezkerei maruze Vasfi Efendi Hazretlerinin imzasını havi bulunduğundan bu bapta yapılacak muamelenin tekrar istizanı zaruri görülmüş olmakla keyfiyetin inba ve iş'arı mütevakkıf-ı himem-i asafaneleridir ol babda...⁴⁷

Bu tarihte Dahiliye Nezareti vekaletle idare ediliyordu. Çünkü Dahiliye Nazırı Ali Kemal, hükümet içindeki bazı anlaşmazlıklar ve kişisel çekişmeler nedeniyle istifa etmişti. Ali Kemal, padişahın en güvendiği isimlerden biriydi. Nitekim Ali Kemal'in istifasına verdiği cevapta, sarayın her zaman kendisine açık olduğunu bildirmiş ve Refik Halit ile teşrik-i mesaiden ayrılmamasını istemişti.⁴⁸ Dahiliye Nezareti'ne bir süre Adliye Nazırı Vasfi Efendi vekalet etmiş, daha sonra yerine yine vekaleten Ethem Bey atanmıştı. Otoriter bir kişi olmayan ve önemli konularda sorumluluk almaktan çekinen Ethem Bey kesin bir cevap vermedi.

⁴⁷ Karay, a.g.e., s.176-177.

⁴⁸ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Milli Eğitim Basımevi, 1967, C.3, s.920, Vesika no:28.

Sorun, Refik Halit için çözümsüz bir hal almıştı. Hükümet ortaya kesin bir tavır koyamadığı için Refik Halit adeta sembolik bir bürokrat durumuna düşüyordu. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, kesin bir kararlılık ve irade ile faaliyetlerine devam ediyordu. Nitekim, hem Erzurum vilayetine, hem de diğer telgraf başmüdürlüklerine görevinin devam ettiği ile ilgili şu telgrafi göndermişti:

“Azil ve nasbım hukuku şahane cümlesinden olduğu ve azlim katiyen vaki olmadığı halde infisal etmiş olan Nazırı sabık Ali Kemal Beyle Telgraf Müdürü Umumisi Refik Halit Bey’in güya azledildiğim cihetle telgraflarımın kabul edilmemesi zımmında kizbü durağa ve bazı hatırnak hissiyata müstenit hareketi vakıalarının hukuku şahane ve uhdemde olan vekar ve haysiyeti devlete tecavüz olmakla beraber ruhu maslahat da ihlal edildiğinden, takibatı kanuniyede bulunulmasını makamı aliyesine arzettim. Bugün Cülusu Hümayını Hazreti Padişahiyi berayi tebrik gerek Mabeyni Hümayun Başkitabetine gerekse Harbiye Nezareti Celilesine, vilayata ve kolordulara olan telgrafnamelerim Erzurum merkezinde ihfa ve iptal edilmek gibi gayri meşru hareketin şerik ve vasıtai icraisi olan Erzurum Başmüdürü ile merkez müdürünün verdikleri izahat ve vesaik üzerine uhdemdeki vekar ve haysiyeti devleti teyit ve muhafaza için hapis ve tevkif ve Divanı Harbe tevdi ettirilmiştir. Her tarafla ve bilhassa son günlerde makamı aliye ile de resmi muhaberatım kendilerince malum olduğu halde bundan tegafül ve tecahül etmeleri mesuliyetlerini teşdit eylemiştir. Berayı malumat tamim olunur olupta.”⁴⁹

İstanbul’daki kararsızlık, Anadolu’daki kararlılık ve irade karşısında Refik Halit, bir kısır döngü içerisinde kalmıştı. Bu durumda görevden ayrılmak tek çıkar yol olabilirdi. Ancak inatçı bir kişiliğe sahip olan Refik Halit, daha ilk darbede yenilmiş olmamak için görevine devam ettiğini belirtir. Anılarında içinde bulunduğu durumu şu sözlerle aktarır: “Bugünkü aklım olsaydı usulcacık evrakı çantama koyar, hazırlanır, dört satırlık bir istifaneme yazarak yan kapıdan sıvışır giderdim; sanki kırk yıllık memurdum, bir türlü koltuğumdan ayrılamıyordum. Sanki başka mesleğim

⁴⁹ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Der. Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Ens. Yay., 1964, C.IV, s.47-48; Karay, a.g.e, s.178.

ve sanatım yoktu, dört elle memuriyete yapışmıştım. Mademki verdiğim emir dinlenmiyor, dinleyenler ceza görüyor, mademki Dahiliye Nezareti yan çiziyor ve hükümet nüfuzunu istimal edemiyor, mademki ortada baş yok, kış yok, bir kör döğüşüdür gidiyor, faal, cesur, müteşebbis, bir ben mi kalmıştım? Faaliyet benim mi hisseme düşüyordu? Otuz yaş ne demektir? İnatçı hilkat (yaratılış) nasıl olur? Onları gözönüne almalı... Buna arzu edenler, ihtiras, mevki kavgası da diyebilirler, fakat ben kendimi daha iyi bilirim, sırf ilk darbede çekilmiş, yere serilmiş olmamak için durmağa karar vermiştim.”⁵⁰

Refik Halit, Dahiliye Nezareti’nden kesin bir cevap alamayınca sadarete ve Harbiye Nezareti’e başvurmaya karar verdi. O sırada Damat Ferit Paşa, barış görüşmeleri için Paris’te olduğundan kendisine Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi vekalet ediyordu. Refik Halit, içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak ve hükümeti harekete geçirebilmek amacıyla makama değil şahsa hitap ederek yeni bir telgraf gönderdi:

“Şeyhülislam ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile Harbiye Nazırı Ferit Paşa’ya yazılan 120 ve 121 numara ve 5 Temmuz 1335 (1919) tarihli ve mahrem işaretli tezkere suretidir :

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa’nın Posta ve Telgraf Müdüriyetlerine tamimden vuku bulan tebligatını havi telgrafnamenin bir sureti leffen (ilişikte) takdim kılındı. Mütalaasından müstefat olacağı (çıkarılacağı) veçhile Mustafa Kemal Paşa hiçbir salahiyeti resmiyyeyi haiz olmadığı halde müdüriyeti acizeye ve dolasıyla Dahiliye Nezareti Celilesine merbut memurini hapis ve tevkife cüret eylemektedir. Amirinden almış olduğu emri infaz etmek suretiyle vazifesini ifa etmiş olan bir memurun azli Meclisi Vükelaca karargir olmuş bir askeri müfettiş tarafından hapis ve tevkif olunması bütün memurlarımız üzerinde Umum Müdürlüğe ve hatta hükümete karşı pek fena tesir bırakacaktır. Bu şerait

⁵⁰ Karay, a.g.e., s.178-179. Yazar anılarında böyle söylemekle birlikte Dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti’nde yine aynı göreve gelmesi, bu dönemle ilgili görüşlerinin gerçekçi olmadığını göstermektedir.

dairesinde telgraf muamelesinin selametinin temini imkânı yoktur. Çünkü memurlarımıza karşı amirlik sıfatımız kalmamış demektir. Muhaberatı mühimmesi devletin mihveri cerayanı olan Telgraf ve Posta merkezlerinde matlub olan selameti idare ve inzibatı temin etmek için her şeyden evvel bu inzibatı, kanunşikerane (kanunu çiğneyen) bir istibdat ile mahvedenler hakkında tedabiri müessire ittihazını zaruri görüyorum. Binanaleyh memlekette nevema (şimdiden sonra) anarşiye yol açan bu gibi icraatı keyfiye mütecasirlerine karşı (tecavüz edenlerine) lazım gelen muamelenin tatbikinde teahhür edilmemesinin (gecikilmemesinin) teminini selameti vatan namına istirham ederim.”⁵¹

Olaylar Refik Halit’in beklediği şekilde gelişmedi. İstanbul Hükümeti, Anadolu’da kaybettiği otoritesini tekrar sağlayamadı. Mustafa Kemal Paşa’nın faaliyetlerine devam etmesi üzerine devreye padişah girdi. 7 Temmuz 1919’da saray başkatibi Ali Fuat (Türkgeldi) imzasıyla, Mustafa Kemal Paşa’ya görevden alındığını bildiren telgraf gönderildi:

“Paşa Hazretlerine,

Memuriyeti aliyelerine hasbelicap hitam verilmiş olduğundan hemen bila teahhür Dersaadete avdetleri irade-i kat’iyei hazreti padişahi iktizasındandır efendim.”⁵²

Serkâtibi Hazreti Şehriyari

Ali Fuat

Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul’a dönmeyerek çalışmalarına devam etti. Çünkü İstanbul’da otoritesini kaybetmiş bir hükümet vardı, ayrıca İstanbul İtilaf devletlerinin kontrolündeydi. Geri döndüğünde tutuklanacağı kesindi. Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz 1919 ‘da askerlik mesleğinden istifa etti.

Erzurum Kongresi’nin yaklaştığı günlerde, artık Anadolu’nun doğusu İstanbul Hükümeti’nin kontrolünden çıkmıştı. Bir süre sonra buna Orta Anadolu da

⁵¹ Karay, a.g.e., s.179-180.

⁵² Karay, a.g.e., s.181.

eklenecekti. Konya, bu yerlerden biriydi. Konya’da Hürriyet ve İtilafçı Cemal Bey (Artin Cemal)⁵³ valiydi. Ancak Konya’da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa (Mersinli)⁵⁴ ile Onikinci Kolordu Komutanı Yarbay Selahattin Bey (Köseoğlu-Çolak Selahattin) Kuva-yı Milliye taraftarı idiler. Selahattin Bey, İstanbul ile Konya arasındaki haberleşmeye sansür koydu. Bir süre sonra Uluborlu kaymakamı da İstanbul ile Uluborlu arasındaki telgraf bağlantısını sansür altına aldı. Refik Halit gelişmeleri derhal Dahiliye ve Harbiye nezaretlerine bildirdiyse de onlardan ne yapılması gerektiği konusunda kesin bir cevap alamadı. Nazırlar daha çok hükümet ve parti tartışmalarıyla, kişisel çekişmelerle uğraşıyorlardı.

Uzun bir süreden beri barış görüşmeleri için Paris’te bulunan Sadrazam Damat Ferit Paşa, herhangi bir sonuç elde edemeden geri döndü. Saraya istifasını bildiren Damat Ferit Paşa, tekrar yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. 21 Temmuz 1919’da Üçüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti göreve başladı.

D. Üçüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti Döneminde İstanbul-Anadolu Mücadelesi ve Refik Halit

Üçüncü Damat Ferit Paşa Hükümetinde Dahiliye Nazırlığına Adil Bey⁵⁵, Harbiye Nazırlığına ise Nazım Paşa (bir süre sonra Süleyman Şefik Paşa) tayin edildi. Refik Halit, yeni Dahiliye Nazırı Adil Bey’in, İzmir ve çevresindeki hareketi meşru savunma hareketi olarak görüp yardım etme, Anadolu’nun doğusundaki

⁵³ Cemal Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın etkili isimlerindedir. Elazığ valiliği döneminde Ermenileri koruduğu için kendisine “Artin Cemal” denmiş ve bu nedenle valilikten alınmıştır. Damat Ferit Paşa’nın iktidarda olduğu dönemde Konya Valiliği ve Dahiliye Nazırlığı yapmış, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra yurt dışına kaçmıştır. (H.Adnan Önelçin, *Nutuk’un İçinden*, s.35-36).

⁵⁴ Mersinli Cemal Paşa (1873-1941) Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Isparta milletvekili olarak bulundu. Ali Rıza Paşa Hükümeti’nde Harbiye Nazırlığı yaptı. Mebusan Meclisi’nin kapatılmasından sonra Malta’ya sürüldü, sürgün dönüşü TBMM’ye katıldı. (H.Adnan Önelçin, *Nutuk’un İçinden*, s.36-37).

⁵⁵ Adil Bey (1865-1932) Damat Ferit Paşa’nın üçüncü hükümetinde Dahiliye Nazırlığı yapmıştır. Daha önce de Bab-ı Âli kalemünde çeşitli görevlerde bulundu. Sivas Kongresi’ni engellemeye çalıştı. Yüz elliliklerden olduğu için Zafer’den sonra ülkeyi terketti. (H.Adnan Önelçin, *Nutuk’un İçinden*, s.7-8).

hareketi ise merkezi hükümete karşı bir ihtilal olarak değerlendirip engelleme düşüncesinde olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

Erzurum Kongresi toplanmak üzereydi. İstanbul Hükümeti, Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmekle birlikte etkili olamıyordu. Çünkü Anadolu'daki komutanlar hükümeti dinlemeyip Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenmişlerdi. Refik Halit de, Dahiliye Nazırı Adil Bey gibi düşünüyordu:

“Şimdi asıl ehemmiyet alan mesele, Erzurum ve Sivas meselesiydi; İzmir meşru mukavemet halinde ve hükümete isyan etmemiş bir vaziyette, kendi başına uğraşyordu. Öteki taraf ise merkeze karşı bir hareket hazırlıyordu; buna bir isim verilmek lazımsa, ihtilal hareketi demek lazım gelirdi. Merkezi hükümet işte buna göz yumamazdı. Fakat gözünü açmakla beraber bastırmak çaresini bulamıyordu. Emirleri, yangında itfaiye borazanının su istemesine mukabil hortumdan hava gelmesi gibi, tesirsizdi; telgrafla, tahriratla, vaad ve vaidle (hatadan döndürmek için yıldırma hareketi) uzaktan bu ateş sönmez, kuru lafla yangının üstünden gelinemezdi. Merkezden lakırdı değil, fiil çıkmalıydı. Mesela Üçüncü Ordu Müfettişi hükümeti dinlemiyor mu, bir başkası tayin olunmalı, derhal yola çıkmalı ve selefinin yerini tutmalı idi. Öyle bir ehlini bulup gönderemiyen hükümetin bütün hareketleri ördek yumurtasından civciv çıkaran tavuğun dere kenarındaki vaziyetine benzerdi. Uzaktan, çırpına çırpına seyretmek mecburiyeti.”⁵⁷ Buna karşılık Refik Halit, Mustafa Kemal Paşa'nın yerini tutacak komutanın değil muhalifler arasında İttihatçılar arasında bile bulunmadığını belirtmektedir.

Refik Halit, Dahiliye Nazırı Adil Bey ile yaptığı bir görüşmede, Anadolu'daki harekete karşı daha kesin ve kararlı bir tutum izlenilmesi gerektiğini savundu. Adil Bey de, Posta ve Telgraf Umum Müdürü sıfatıyla Refik Halit'e,

⁵⁶ Karay, a.g.e., s.201.

⁵⁷ Karay, a.g.e., s.201-202.

Anadolu'daki başmüdüriyetlere verilecek talimatlar konusunda ne yapılması gerekiyorsa yapabileceği konusunda yetki verdi. Bunun üzerine Refik Halit, bürokratik döneminin belki de en önemli ve etkili emrini taşra teşkilatlarına gönderdi. Kuva-yı Milliyecilerin telgraflarının kabul edilmemesini, kabul edenlerin cezalandırılacağını, transit merkezlerde kontrol memurlarının görevlendirilmesini, bunların bir aylık maaşla ödüllendirileceğini, ayrıca emre uygun hareket eden diğer memurlara da ikramiye verileceğini bildirdi. Bu emir, Refik Halit'in İstanbul Hükümeti'nin bir bürokrati olarak Milli Mücadele'ye bakışını göstermesi açısından önemlidir. Çünkü daha önce gönderdiği birçok emir, Dahiliye Nezareti'nde geliyordu. Bu kez ise, umum müdürlük yetkisini kullanarak bizzat kendisi genel bir emir gönderiyordu.

Refik Halit'in 8 Ağustos 1335 (1919) tarihli ünlü telgraf emri şu şekildeydi: "İstanbul, Sivas, Trabzon, Diyarbakir, Konya, Ankara, Kastamonu, Hüdavendigar başmüdüriyetlerine yazılan şifre telgrafname suretidir.

Dosya Numarası : 193238

Teşkilat-ı Milliye ve Kongre namı ile bir vakitten beri vukubulmakta olan tahrikata müteallik telgrafnamelerin efrattan ve sıfat-ı resmiyeyi haiz zevattan, bazılarının imzalarıyla çekilmekte olduğu görülmektedir. Bu gibi teşebbüsatta tahrikat kanuna mugayir ve müteacasirleri (kanuna aykırı ve bunu yapanlar) hakkında mücazat-ı şedideyi (ağır cezayı) müstelzim olduğu gibi bazı telgrafnameleri ahz ve keşide eden memurlar hakkında da kanunen müstelzim-i mesuliyet (sorumluluk doğurucu) olduğunu beyana hacet yoktur. Binaenaleyh bu yoldaki telgrafnamelerin her kim tarafından çekilmek istenilirse istenilsin merkezlerce kabul ve keşide edilmemesi icabeder. Şayet tazyikat hasebile adem-i kabülünde mahzur görülecek olursa bizzarure ahzı (mecburen alınması) fakat her halde hiçbir tarafa keşide edilmeyip yalnız Müdüriyet-i Umumiye makamına gönderilmesi muktazidir, Hilaf-ı tenbihat harekette bulunan memurların bu tahrikatı terviç ve tevsie vesatet etmiş (bu kışkırtmaları uygun görüp genişletmeye vasıta) olmaları itibariyle haklarında terettüp edecek ahkam-ı kanuniyenin derhal azilleriyle

beraber tatbiki mukarrerdir. Zaten bilumum telgraf memurlarının vezaifi esasiyesi cümlesinden bulunan hususat-ı mezkurenin daha muntazam bir tarzda temini maksadiyle ihzar edilen (hazırlanan) talimatnamenin tamamı-i tatbikine (tam uygulanmasına) tarafınızdan hassaten himmet ve gayret edilmek temennisiyle berveçhi zir tebliğ olunur. Herhangi bir imza ile Teşkilat-ı Mülkiyeye ve Kongrelere taalluku olan her türlü telgrafların behemehal tevkifi Dahiliye Nezareti celilesinin emri kat'isi iktizasındandır.

Aynı maksat için yazıldığı mahsus olan şifrelerin keşidesiyle beraber suretlerinin bila tehhür Müdürüriyet-i Umumiye irsali de lazımdır. Bunun için Başmüdürüyet makarı ile daireniz dahilinde bilumum transit merkezlerinde üçü geçmemek şartıyla icabı kadar memur telgrafları murakabe ve tetkik ile mükellef olacaklardır. Bunların vazifesinden evvela Başmüdür, saniyen (ikincisi) müdürler ve sırasıyla memurin-i müteallikası (ilgili memurlar) mesuldür. Murakebe memurları gerek merkezce kabul olunan ve diğer merakizden (merkezlerden) merkezinize tevzi olunmak üzere gelen ve keza merkez vasıtasıyla ileri merakize yazılacak transit telgraflarını murakabe ve tetkik ile bunlar meyanında Harekât-ı Milliye müteallik olanları tevkif ve diğerlerinin üzerine keşide edileceklerine dair işaret ve imza vaz edeceklerdir. Bu suretle tevkif edilen telgraflar şifrenize tahvilen makama bila tehhür keşide edilecektir. Fakat bu tetkik ve murakabe vazifesinin tehhürata sebebiyet vermemesi için bilhassa itina göstermek lazımdır. Bu yolda emniyet edecek memur bulamadığınızı ve yahut iş bu murakabenin hüsnü tatbikini taahhüt edemeyeceğinizi esbabiyle derhal bildiriniz. Her ne suretle olursa olsun müşkülata maruz kaldığınız takdirde hemen makamı haberdar ediniz. Murakabe vazifesiyle mükellef olacak memurlara mahiye bir misli ve bu bapta hüsnü hizmeti sebk edenlere (iyi hizmet görenlere) de iş'arınız üzerine münasip miktarda ikramiye verilecektir.”⁵⁸

Refik Halit'in telgraf memurlarını zor durumda bırakan bu kesin emri kısa bir süre de olsa etkisini gösterdi⁵⁹. Anadolu'daki birçok telgraf merkezi Erzurum hariç

⁵⁸ Karay, a.g.e, s.205-206.

⁵⁹ A.Baha Gököğlü, *İnkılabımızda Posta ve Telgrafçılar*, İkbâl Kitaphanesi, İstanbul 1938, s.9.

merkezin emrine uydular. Böylece, kısa bir süre için de olsa, Refik Halit, amacına ulaşmış oldu. Bu arada Refik Halit, taşra teşkilatlarıyla sürekli makine başında görüşerek kontrolü sıkı tutmaya çalıştı. Ancak Anadolu'daki gelişmelerin doğal sonucu olarak Erzurum'dan sonra Sivas da merkezin kontrolünden çıktı. Sivas'ta Üçüncü Kolordu Komutanı Refet (Bele) Bey'in bulunması, vali Reşit Paşa'nın da bir süre kararsızlıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'dan yana tavır koyması üzerine İstanbul Hükümeti, Sivas üzerindeki egemenliğini kaybetti. Sivas Posta ve Telgraf Başmüdürü de Kuva-yı Milliye'ye katıldı. Refik Halit, başmüdürü görevden alarak yerine kentin tanınmış kişilerinden olan posta müdürünü vekil tayin ettiyse de uygulamaya geçiremedi. Sivas'ı Konya izledi. Konya Valisi Cemal Bey (Artin Cemal) yerinde tutunamayarak kenti terketti.

Mustafa Kemal Paşa ise,18 Ağustos 1919 tarihli genelgesiyle Refik Halit'in bu olumsuz tavrına değinerek alınacak önlemleri bildirdi:

“Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesine Mahremdir.

Erzurum 18.8.35

1 - Hükümeti merkeziye milli teşebbüslere mani olmak için itti hazı tedabirde ısrar ediyor. Bu ısrarın kendi zaaflarını tezyid etmekte bulunduğuna şüphe yoktur. Ancak Posta ve Telgraf Başmüdürü Refik Halit Bey'in öteden beri milli cemiyetlerimiz merakizi beynindeki muhabereyi men için telgraf müdürlerine emirler verdiği malumdur. Son zamanlarda bu hususta kati bir takım talimat ita ve bazı memurları azil suretiyle tehdit eylemesi müessir olmaya başlamıştır. Yalnız telgraf muhaberatı değil posta müraselatı dahi kontrol altına alınmıştır.

Ordunun dahi muhaberatımıza muaveneti his olduğundan onun da takyidi muhaberatı için Harbiye Nezaretince müdahelât vuku bulmuştur.

Milli cemiyetler muhaberatı ve bu suretle Heyatı muhtelif beynindeki irtibat munkati olmuştur. Bu hal devam ederse teşkilatı milliyemizin taazzuv imkanı selbedilmiş olacak ve zamanında cemiyet vazifei milliye ve vataniyesini ifaya

muktedir olamayacaktır. Bu sebeple telgraf ve posta muhaberatını temin etmek cemiyetimiz için hayat ve memet meselesidir. Bu maksadın istihsali için bilâtereddüt en müessir çareye tevessül lâzımedendir.

2 - Bu hususta varidi hatır olan cihet bilcümle telgraf merakizi bilhassa büyük tevzi merkezleri ciheti askeriyenin gayri mahdut müzaheretile ahali tarafından işgal olunarak Refik Halit Bey'in hareketi vakıası cinayet olduğundan Divanı harbe verilmek üzere derhal azlini ve kongre beyannamesini çektiği için azledilen Sivas Başmüdürü ile merkez müdürünün iadei memuriyetlerini ve Müdafaai Hukuk cemiyetlerinin ücreti mukabilinde çektikleri telgraflarının ve posta ile olan muhaberelelerinin en mukaddes ve mübrem vazife telakki edilmesi lüzumunun Telgraf müdürlerine tebliğini Hükümeti Merkeziyeden talep etmektir ve talep edilen hususatin temin edildiğine maddeten kanaat hasıl oluncuya kadar bilcümle muhaberatı tatil eylemektir. Bu halde yalnız Heyeti Temsiliye'nin beis göremeyeceği makamatla muhabereye müsaade olunur.

3 - İkinci maddede zikrolunan hareket ki millet tarafından bir grev mahiyetindedir, oraca nasıl mutalâa buyurulur, imkanı tatbiki ne derecededir, bu bapta daha makul ve fakat maksadı temin edebilecek müessir başka bir tedbir varidi hatırmıdır, bu hususta Müdafaai Hukuk Cemiyeti heyeti merkeziye ve idarelerinin dahi rey ve mütalâası alınarak serian cevap ita buyurulmasını rica ederim.

4 - İşbu telgrafname bilcümle merakize yazılmıştır, vurud edecek rey ve mutalâalara göre ittihaz olunacak tedbir takarrür ettirilecektir.

5 - Bu tezkerenin cevabının yirmi dört saat zarfında irsaline himmet buyurulmasını hassaten rica ederim efendim.⁶⁰

Mustafa Kemal

Anadolu'daki askeri birlikler, birbirleriyle şifreli bir şekilde haberleşerek telgraf hatlarını kullanmaya devam ediyorlardı. Bunu önlemek için Dahiliye Nazırı

⁶⁰ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Der: Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, C.4, s.54-55.

Adil Bey ile Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa yeni bir karar aldılar. Buna göre, kolordular şifreli haberleşmelerde bulunamayacaklar, şifreli haberleşmeyi gerektiren durumlarda ise, önce Harbiye Nazareti'ni bilgilendirecekler ve nezaret aracılığıyla haberleşeceklerdi.⁶¹ Ancak bu emir, komutanların tepkisine neden oldu, kolordular arasındaki şifreli haberleşmeler devam etti. Hükümet de verdiği emri üç gün sonra geri almak zorunda kaldı.

Doğu Anadolu ve Orta Anadolu'dan sonra artık Batı Anadolu'daki telgraf merkezleri de hükümetin kontrolünden çıkıyordu. Bu merkezlerde görevli memurların birçoğu Kuva-yı Milliye'nin hizmetine girmeye ve umum müdürlüğü dinlememeye başlamışlardı. Refik Halit anılarında bu gelişmeleri şöyle aktarmaktadır:

“Zaten artık, tedricen telgraf memurlarında zapt-ı rabt kalmamağa başlamıştı. İzmir ve Antalya civarındaki fen müfettişleri merkezi haberdar etmeğe bile lüzum görmeden Yunanlılarla çarpışan Kuva-yı Milliye'ye hizmet ediyorlar, hat yapıyorlar, malzeme veriyorlar, hülasa beraber çalışıyorlardı. Bunları hareketlerinde haklı bulduğumdan ses çıkarmıyordum; o taraflarda olan biten işlere göz yummak zaten hükümetin siyaseti icabındandı. Hatta Adil Bey, İzmir Milli hareketçilerinden bazılarıyla temasta bulunuyor, muhabere ve mükâlemeye giriyordu; onun maksadı her iki hareketin birbiriyle birleşmesine mani olmaktı. Lakin gittikçe hudutlar yaklaşıyor, umumileşmek istidadı artıyordu.”⁶²

Bu sırada Afyonkarahisar da hükümetin kontrolünden çıkarak Kuva-yı Milliye'ye katıldı. Afyon, önemli bir merkezdi. Çünkü Orta ve Doğu Anadolu'yu İstanbul'a bağlayan en önemli haberleşme noktasıydı. Ayrıca Çanakkale'deki telgraf hattı Birinci Dünya Savaşı'nda bozulmuş ve yenilenmemişti. Bu nedenle de İstanbul'u İzmir'e ve diğer Batı Anadolu şehirlerine bağlayan tek hat Afyon hattı idi. Refik Halit önce ikna ederek Afyon'daki posta ve telgraf müdürünü kendi yanına çekmeye çalıştı. Başarılı olamayınca görevine son verdi ve yeni bir atama yaptı. Ancak Afyon'daki Kuva-yı Milliyeciler, atadığı kişiyi göreve başlatmayarak

⁶¹ Karay, a.g.e., s.209.

⁶² Karay, a.g.e., s.210.

İstanbul'a geri gönderdiler. Böylece Refik Halit'in Posta ve Telgraf Umum Müdürü olarak etki alanı İstanbul ve yakın çevresi ile sınırlı kalmıştı.

Damat Ferit Paşa Hükümeti, artık iyice gücünü kaybetmeye başlamıştı. Anadolu'daki şehirler birer birer hükümetin kontrolünden çıkıyor ve Kuvayı Milliye'ye katılıyorlardı. Bu arada Sivas'ta ulusal bir kongre toplamak amacıyla yapılan çalışmalar olanca hızıyla sürüyordu. Kongrenin toplanması ve başarıya ulaşması Damat Ferit Paşa iktidarının sonu olabilirdi. Bu nedenle hükümet, kongreyi daha toplanma aşamasındayken dağıtmaya karar verdi. Aynı tarihte Mamüretülaziz (Elazığ) valisi olan Albay Ali Galip bu işle görevlendirildi. Buna göre Ali Galip, aniden Sivas'a gelerek kontrolü ele alacak, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını tutuklayacaktı. Ancak Mustafa Kemal Paşa olayı kısa sürede öğrendi. Çünkü İstanbul ile Elazığ arasındaki telgraf haberleşmesi Sivas üzerinden yapılıyordu. Sivas posta ve telgraf merkezindeki memurlar geçen şifreleri çözmüşler ve Mustafa Kemal Paşa'ya iletmişlerdi. Hemen gerekli önlemler alındı. Başarılı olamayan Ali Galip, Halep'e kaçtı.⁶³

Damat Ferit Paşa'nın iktidarı yavaş yavaş sona yaklaşıyordu. Refik Halit de bunu hissetmişti: "Bu gibi vak'alarda halk çok hassastır ve duygusunu da saklayamaz, belli eder. Maiyet, hademe, polis ve inzibat memurlarının halinde bir benimsemezlik görüyordum; kabine sallanıyordu."⁶⁴

Sivas Kongresi'nden sonra, Temsil Heyeti, doğrudan padişah ile görüşmek istedi. Padişahın gelişmelerden habersiz olduğu varsayılarak hükümetin yaptığı olumsuzluklar anlatılacaktı. Bu amaçla, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nden, telgraf hattını saraya bağlaması istendi. Refik Halit ise, Dahiliye Nazırına durumu bildirerek ondan aldığı emir üzerine, bu isteği geri çevirdi. Temsil Heyeti ise gönderdiği yeni bir telgrafla kararlılığını ortaya koydu.

⁶³ Türkiye Tarihi, Komisyon (Yay. Yön. Sina Akşin), Cem Yayınevi. İstanbul, 2000, C.4, s.83.

⁶⁴ Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s.216.

“Makam-ı Sadaret-i Uzmaya,

Şimdi doğrudan doğruya başkumandan, akdesimiz halife-i zişanımız (kutsal şanlı halifemiz) efendimize maruzatı mühimmede bulunmak mecburiyetindedir. Hail ika edilmemesini (engel olunmamasını) rica ederiz. Aksi takdirde tevellüt edecek netayic-i vahimenin mesuliyeti sırf zat-ı fehimanelerine raci kalacağını arzederiz.⁶⁵

Telgrafın altında Anadolu’daki kolordu komutanlarının imzaları vardı. Temsil Heyeti, hükümetin padişahla görüşme isteğini engellemesi üzerine önemli bir karar aldı. Buna göre Anadolu ile İstanbul arasındaki her türlü haberleşme kesilecekti. Bu olay, Milli Mücadele’de yeni bir dönemi başlatıyordu. İstanbul Hükümeti, çaresiz kalmıştı. Bir süre sonra haberleşme yeniden başladıysa da bir sonuç alınamadı. Bu gelişmeler üzerine Damat Ferit Paşa Hükümeti 30 Eylül 1919’da istifa etti. Böylece Damat Ferit Paşa’nın peşpeşe üç hükümet kurduğu birinci iktidar dönemi sona eriyordu.

Yeni hükümeti kurma görevi Ali Rıza Paşa’ya verildi. Ali Rıza Paşa Hükümeti 1 Ekim 1919’da göreve başladı. Ayrıca Amasya Genelgesi’ni imzalayan komutanlardan biri olan Mersinli Cemal Paşa da Harbiye Nazırı olmuştu. Damat Ferit Paşa’nın iktidardan düşürülmesinden sonra, sıra ona yakın bürokratlara gelmişti. Refik Halit, bu bürokratların başında geliyordu. Nitekim Temsil Heyeti’nden yeni hükümete gelen telgraflarda Refik Halit’in görevden alınması ve tutuklanması isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa yeni hükümetin kurulmasından iki gün sonra yayınladığı bir telgrafla isteklerini bildirmişti.

Sivas, 3/10/1919

“Umum vali ve kolordu kumandanları ile müstakil mutasarrıflıklara ,

Berveçhi ati mealde (aşağıda yazılı anlamda) Sadrazama (Ali Rıza Paşa) müracaat buyurulması ve neticenin inbası (çabuklaştırılması) rica olunur:

Ahalii İslamiyeyi teslih ve yekdiğeri aleyhine mukateleye sevke kıyam eyliyen ve orduyu inhilal ettirmek ve binnetice vatani müdafaasız bırakmak için emir

⁶⁵ Karay, a.g.e, s.219.

verdiklerinden ve ordunun esrarını, şifreleri çalmak için tertibatı fiiliye ittihazı suretiyle faşeden ve Kanunu Esasi ahkâmınca taarruzdan masun olan muhaberatı hususiyei millete mani olan nüzzarı sabıkadan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nazırı Adil Bey'in Millet Meclisinin küşadında, Divanı Âliye tevdi edilmek üzere hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf Müdürü Umumisi Refik Halit Bey'in aynı esbaptan dolayı derhal tevkifi ile mahkemei aidesine tevdiini kanunun masuniyet ve kutsiyeti namına talep ederiz.”⁶⁶

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi Namına
Mustafa Kemal

Refik Halit, Sadrazam Ali Rıza Paşa ile görüşerek 2 Ekim 1919'da Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden istifa etti. Refik Halit'in tutuklanması isteğini ise Ali Rıza Paşa Hükümeti uygulamadı. Refik Halit, bir süre dinlendikten sonra ikinci umum müdürlüğüne kadar sürecek olan Alemdar gazetesindeki yazılarına başladı.

E. Dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Kurulması, Refik Halit'in İkinci Kez Posta ve Telgraf Umum Müdürü Olması ve Azledilmesi

Ali Rıza Paşa hükümeti döneminde, İstanbul ile Anadolu arasında belirgin bir yumuşama oldu. Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa arasında Amasya'da bir görüşme yapıldı. Bu görüşmede Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması kararlaştırıldı. Serbest seçimler yapıldı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimlere katılmadı. Seçimleri çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayları kazandı. 12 Ocak 1920'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi toplandı. Ancak meclisin yapısından hem işgal güçleri, hem de Milli Mücadele karşıtları memnun değillerdi. 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli kabul edildi. Misak-ı Milli'nin ilanı üzerine İtilaf devletleri hükümete baskı yapmaya başladılar. Ali Rıza Paşa Hükümeti 3 Mart 1920'de istifa etti. Yeni hükümeti 8

⁶⁶ Nutuk, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.142; Karay, a.g.e., s.308-309.

Mart'ta Salih Paşa kurdu. 16 Mart'ta ise, zaten fiilen işgal altında olan İstanbul tamamen itilaf devletlerini kontrolüne girdi. Çok sayıda Kuva-yı Milliyeci milletvekili ve aydın tutuklandı. Herhangi bir başarı elde edemeyen Salih Paşa Hükümeti 2 Nisan 1920'de istifa etti. 4 Nisan 1920'de yeni hükümeti kurma görevi Damat Ferit Paşa'ya verildi. Böylece Dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti işbaşına geçiyordu.

Damat Ferit Paşa, Refik Halit'i, eski bürokratlarından olması nedeniyle tekrar yeni bir görevde değerlendirmek istedi. Kendisine Matbuat Umum Müdürlüğü'nü önerdi. Ancak Refik Halit, eski görevine göre daha alt düzeyde bir makam olarak gördüğü için bu öneriyi kabul etmedi. Bunun üzerine Refik Halit'in yeniden eski görevine iade edilmesi kararlaştırıldı. 17 nisan 1920'de Refik Halit, ikinci kez Posta ve Telgraf Umum Müdürü oldu.⁶⁷

Refik Halit, göreve başladıktan sonra ilk olarak umum müdürlükte yeni atamalar yaptı. Mevcut hükümetin anlayışına uymayan memurları değiştirdi. Refik Halit'in bu defaki bürokratik dönemi, ilkinde göre daha sakin geçti. Çünkü olaylar, birinci umum müdürlüğünde olduğu kadar hızlı ve karışık değildi. Anadolu'nun büyük bir kısmı da zaten hükümetin kontrolünden çıkmıştı. Kendisi anılarında bu dönemle ilgili olarak şunları aktarır :

“Bu defaki memuriyetimde artık tamamen tarafsız bulundum; Anadolu ahvali ile meşgul olmuyordum, kabinenin işlerine de merak sarmıyordum, yalnız günlük muamelatı gözden geçirip rahatıma bakıyordum”⁶⁸

Refik Halit'in ikinci umum müdürlük döneminde bir ara Sakallı Nurettin Paşa, hükümet adına Anadolu ile bir telgraf görüşmesi yaparak uzlaşma ortamı aradıysa da başarılı olamadı. Çünkü Nurettin Paşa, o sırada mevcut olan TBMM'yi

⁶⁷ Takvim-i Vekayi, 17 Nisan 1336, Kararname No:3829, C.26.

⁶⁸ Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s.232.

ve Milli Hükümet'i değil doğrudan Mustafa Kemal Paşa'yı muhatap almıştı. Ayrıca İstanbul'dan hangi makam adına görüşüğünü de belirtmemişti.⁶⁹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, iktidara bütünüyle egemen olamamakla birlikte ağırlığını devam ettiriyordu. Parti içerisindeki anlaşmazlıklar ve çekişmeler ise eskiden beri sürüp gidiyordu. Partinin başkanı olan Miralay Sadık Bey⁷⁰, Damat Ferit Paşa'nın partiden bağımsız ve başına buyruk hareket etmesi üzerine, hükümetteki partili nazırların istifa etmesini istedi. Ancak Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve bazı arkadaşları buna karşı çıktılar. 17 Haziran 1920'de partiden ayrılan bu grup, Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurdular. Damat Ferit Paşa'nın beşinci ve son hükümetinde Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası ağırlığını hissettirmişti. Refik Halit de bu grup içerisindeydi. Ancak bir süre sonra Damat Ferit Paşa'nın beşinci hükümeti döneminde Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve Ticaret Nazırı Cemal Bey ile yakın dostları Ali Kemal de Damat Ferit Paşa'dan hoşnutsuzluk duymaya başladılar. Yaptıkları görüşmeler sonunda Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile Ticaret Nazırı Cemal Bey'in istifa etmesi kararlaştırıldı. Bununla sadrazamın zor durumda kalması, diğer nazırların da istifa etmelerinin sağlanarak Damat Ferit Paşa'nın çekilmesi amaçlanıyordu, padişahın da yeni bir sadrazam atayacağını umuyorlardı.⁷¹

Damat Ferit Paşa ise, yapılan hazırlıkları kısa sürede öğrenmişti. Şeyhülislam ile Ticaret Nazırının istifalarını hemen kabul ederek yerlerine yeni atamalar yaptı. Refik Halit'in de aynı grup içerisinde yer aldığını öğrendiği için, o da Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden azledildi.⁷²

Bu azil kararı ile birlikte Refik Halit'in bürokratik ve memurluk yaşamı sona erdi. Bu olaydan sonra asıl mesleği olan gazeteciliğe dönecekti.

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. *Nutuk*, s.326-330.

⁷⁰ Miralay Sadık (1860-1940) Miralay Sadık Bey İkinci Meşrutiyet döneminin ünlü politikacılarından. Meşrutiyetten önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, cemiyetin Manastır kolu başkanlığını yapmıştır. Ancak bir süre sonra İttihatçılardan ayrılarak Hizb-i Cedid adlı bir grup kurmuş, 1911'de de Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birleşmiştir. Bab-ı Âli baskınından sonra yurt dışına kaçan Sadık Bey, 1918'de İstanbul'a döndü. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başına geçti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ülkeyi terketti. Genel aften sonra 1940'da yurda döndüğü gün öldü. (H. Adnan Önelçin, *Nutuk'un İçinden*, s.165-166; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 1986, s.289).

⁷¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.2, s.271-274.

⁷² *Takvim-i Vekayi*, 26 Eylül, 1336, Numara:3965, C.26.

İKİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE MİLLİ MÜCADELE'YE MUHALİF BİR GAZETECİ : REFİK HALİT

A) Refik Halit Alemdar Gazetesi'nde

Refik Halit, 2 Ekim 1919'da Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden ayrıldıktan sonra Kadıköy Feneryolu'ndaki aile köşklerinde dinlenmeye çekildi. Altı aylık bir bürokrasi deneyiminden sonra bir süre gözlerden uzak kalmak istiyordu. Bu sırada İstanbul basınında Anadolu'daki gelişmelerle ilgili sürekli haberler çıkıyor, halk arasında çeşitli söylentiler dolaşıyordu. Bu haberlerden birinde Kuva-yı Milliye'nin Kartal'a kadar geldiği söyleniyordu. Kendini güvencede hissetmeyen Refik Halit, büyük kardeşinin Yeşilköy'deki köşküne taşındı. Kendisi bu günlerini şöyle anlatır :

“... istifa etmiş evime dönüyordum. Evet, evime dönüyordum ve artık bu gece telefonlar beni ikide bir rahatsız etmiyecek, yarın erken kalkmak mecburiyeti olmayacak ve resmi muameleler, tatsız, tuzsuz, hazmı ağır yemeklerin mideye oturuşu gibi artık dimağa yorgunluk vermeyecekti. Hür idim, hür idim ama, dert biter mi, gazetelerde söylentilerin bini bir paraya... Hele bir tanesi pek heyecan verici Kuvayı Milliye, Kartal'da... O Kartal'da ben Feneryolu'nda bu pek de emniyet verici bir komşuluk değildi. Bir gece, sekiz kişi köşkü bastı mı, veyahut sokakta beni yakaladı mı, gözlerimi Sivas'ta açardım, tabi biraz sonra müebbeden kapamak üzere... Benim için selamet İstanbul'un Rumeli yakasında idi. Avrupa'da bulunan büyük biraderimin Ayastefanos'taki, yani Yeşilköy'deki köşküne muvakkaten nakli-i mekan ettim...”⁷³

⁷³ Karay, a.g.e., s.221-222.

Refik Halit, iki ay kadar bu şekilde günlerini geçirdi. Bu süre içerisinde Kuvayı Milliye'nin Kartal'a kadar geldiği söylentileri de etkisini kaybetti. Güvenlik sorununun kalmadığını düşünen Refik Halit, tekrar Feneryolu'na döndü. Kendisini yeterince dinlenmiş gören ve unutulmak da istemeyen Refik Halit, yeniden basın yaşamına döndü. Alemdar'da yazmaya başladı. Yazılarında “Nakş-ı ber ab” (suda nakışlar) üst başlığını ve “Aydede” imzasını kullandı. Alemdar gazetesi, Refi Cevat (Ulunay)'ın başyazarlığını yaptığı ve Milli Mücadele'nin şiddetle aleyhinde olan bir gazeteydi. Refi Cevat, dönemin Milli Mücadele muhalifi güçlü kalemelerinden biri olup Refik Halit ile yakın dost idiler. Refik Halit, Alemdar gazetesindeki yazılarına Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'ne ikinci kez atanacağı 17 Nisan 1920 tarihine kadar devam etti.

B. Refik Halit'in Alemdar Gazetesi'ndeki Milli Mücadele Karşıtı

Yazıları

Anadolu'da başlamış olan Kuva-yı Milliye hareketinin lider kadrosunun İttihat ve Terakki içerisinde çıkması, hareketin tabanını taşıradaki İttihat ve Terakki teşkilatlarıyla kulüplerinin oluşturması Refik Halit'in Milli Mücadele'yi bir ittihatçı hareketi olarak görmesine neden oldu. Ayrıca kendisi yeniden bir savaşa başlamak yerine bir an önce kalıcı bir barışın yapılmasından yanaydı.

Refik Halit, Alemdar gazetesinde, “Aydede” imzasıyla ve “Nakş-ı ber ab” sütununda yazdığı bir yazısında, 1920 yılına girerken bir önceki yılın değerlendirmesini yapar, gelecek yıl ile ilgili beklentilerini dile getirir. “Sene Hesabı” başlığını taşıyan yazısında şu görüşlere yer verir:

“Sıfıra sıfır elde sıfır. Bugün hem sene başı, hem aybaşı. Hoş ne ayından hayır gördük ne de senesinden. Gelecek ayla, senenin ne olacağı da gelişinden belli aman ya Rabbi. Şu canım seneyi nasıl münasebetsizce mahv ve heba ettik. Kadir ve kıymetini bilemedik, nasıl parçaladık, paçavraya çevirdik, rezil ettik. Hatırladıkça nefesim daralıyor, gözlerim kararıyor, şimdi saçımızı yolsak, başımızı taştan taş

vursak, iki göz, iki çeşme dereler gibi yaş döksek yeridir, layıktır. Fakat bizde bu intibah bu iz'an, bu meziyet nerede? Hâlâ atıp tutuyoruz, hala yakıp yıkıyoruz, hala omuz çarpıp, kol kabartıyoruz.”⁷⁴

Refik Halit, bu yazısında, ulusal kongrelerin yapıldığı ve Milli Mücadele'nin alt yapısının oluşturulduğu 1919 yılını kayıp yıl olarak değerlendirir. Ayrıca gelecek yıldan da ümitsizdir. Bunun da temel nedeni daha önce yapılan Amasya görüşmelerinde (20-22 Ekim 1919) alınan karar gereği, iki hafta sonra Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanacak olmasıdır. Yapılan seçimleri ezici bir çoğunlukla Kuva-yı Milliyeci mebuslar kazanmıştı. Bu ise, Anadolu'dan sonra İstanbul'un da Kuva-yı Milliye'nin etkisi altına girmesi anlamına geliyordu.

Refik Halit, aynı yazının devamında, yapılan işlerin İttihatçılığı yeniden canlandırma amacı taşıdığını belirtir:

“Bu hale (Finten)⁷⁵ oyunundaki (Davalaciro) gibi “eyvah, eyvah, eyvah” diye danalar gibi haykırırsak, tüyler ürpertici seslerle Muharrem'in Onu misillü mersiyeler okuyup zincirlerle dövünsek, ah ü zâr etsek muvafiktir ama, hayır, hâlâ dalavereye bakıyoruz, yiğitliği toz kondurmuyoruz, ıslah-ı nefse yanaşmıyoruz... Numan Usta⁷⁶ ile Adnan⁷⁷ ve Muhtar⁷⁸ beyleri mebus çıkardık a, Anadolu'da borumuz ötüyor ya, ocak çatır çatır, ışıl ışıl tekrar parlıyor ya, ötesi gelir. Asıl büyük marifet bu aydı. O tehcirlerden, taktillerden, o yer yer hezimetlerden o ordu ordu bozgunlardan sonra bugün bir seneye varmadan İttihatçılığı tekrar kurtarmak, tekrar mevkie çıkarmak,

⁷⁴ Alemdar, 1 Kanun-u Sani (Ocak) 1920

⁷⁵ Finten, Abdülhak Hamit Tarhan'ın (1852-1937) bir piyesidir. Davalaciro ise bu piyeste yer alan kahramanlardan biridir. (Gündüz Akıncı, **Abdülhak Hamit Tarhan**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954, s.212-223)

⁷⁶ Numan Usta (1887-1934) Birinci TBMM'de İstanbul milletvekilliği yapmıştır. Mütareke döneminde İstanbul'da işçi temsilcisi idi. (**Türk Parlamento Tarihi – Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri**, Haz: Fahri Çoker, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, C.3, s.511.)

⁷⁷ Abdülhak Adnan Adıvar (1881-1955) Birinci TBMM'de İstanbul milletvekilliği yapmıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidar yıllarında İstanbul'da Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevinde bulundu. Ünlü edebiyatçı Halide Edip Adıvar'ın eşidir. (Fahri Çoker, **a.g.e.**, s.491-493.)

⁷⁸ Ahmet Muhtar Bey (1870-1934) Birinci TBMM'de İstanbul milletvekilliği yapmıştır. Uzun yıllar elçilik görevinde bulundu. (Fahri Çoker, **ag.e.**, s.497-498)

tekrar gözbebeği yapmak, bu ne iştir? Bu ne kudrettir? Bu ne teşkilattır? İşte biz bütün bir seneyi buna hasrettik. Paşalarımızı bunun için kaçırdık. Tevfik Paşa kabinelerini bunun temini için acze düşürdük. Ferit Paşa'yı bu maksat uğrunda oyaladık, avuttuk, atlattık. Bir yıldır bu memlekette ne olduysa ne yapıldıysa, ne istendiyse hep ocağı kurtarmak, ocağı yakmak, ocağa şevk ve şaşaa vermek içindi. O müdde-i umumi istifaları, o dilli dilazar avukatlar, öküz başlı, boğuk sesli mitingler, o gazeteler, o yaygara, o rezalet, bana ta'riz, seni tahkir, öbürünü iskat, mukabele, beyanname, fırka, intihabat arzusu, İzmir müdafaası, Pontus hükümeti, milli kongreler, milli hareketler, milli müesseseler, birleşelim ricaları, afv-ı umumi nidaları, blöf ve hiddet sadaları, kahrolsun İtilafçılar, yere batsın İttihatçılar, yaşasın memleketin namuslu evlatları, bütün bunlar, bu cilveler, bu hileler, bu velveleler hep ocağın aşkına hasretine kapılıp bu maksat için ortaya atılırdı.

İşte bir sene çalıştık ocağı kurtardık. Fakat memleketi? Ama ne ziyanı var? Numan Usta ile Adnan ve Muhtar beyleri mebus çıkardık a Tehcirciler, taktilciler yakalarını kurtardılar a. Paşamız bil-izzı vel-afiye Ankara'ya geldi ya biz buna bakalım Öte tarafını muhalifler düşünsün.”⁷⁹

Refik Halit, iki gün sonraki yazısında ise Mustafa Kemal Paşa ile o dönemdeki Sovyet Rus liderleri ve eski İttihatçı Paşalar arasında benzerlik kurar. “Lenin yerine Grinin” adlı yazısında şu görüşlere yer verir:

“Gazetelerde okuduk. Moskova'daki yeni (Sovyet) Meclisi (Lenin)'in yerine (Grinin)'in reis intihap etmiş. (Lenin) gitmiş, (Grinin) gelmiş. O dahi gitse elbette bir (Suhumlin) yahut da bir (Petrovin) bulunur.

Bu zorba ve eşkıya elebaşılığı münhal kalmaz. Fakat (Lenin)'in yerini dolduracak adam nerede? Bizde de öyle ya. Enver gitmiş sanılıyor. Fakat keenne yerinde duruyor. Talat güya kaçtı. Fakat sanki başucumuzda bekliyor. Cemal

⁷⁹ a.y.

meydanda yok. Fakat farzetki koynumuzda saklı. Herifin birinin Gülsüm adında bir karısı varmış, kadın ölmüş, herif hemen evlenmiş, yeni haremine adını sormuş:

- Gülsüm demiş, herif sevincinden;
- Gülsüm'ün yerine Gülsüm, Azrail ettiğini bulsun, diye haykırmış, işte bu hal. (Lenin'in) yerine (Grinin), (Cemal)'in yerine (Kemal) Avrupa ettiğini bulsun”⁸⁰

Refik Halit, aynı sütündeki “Tedavinin tesirleri” başlıklı yazısında ise, “İleri” gazetesinin de Anadolu’daki harekete karşı çıkmaya başladığını belirtir. Bu gazetede bir yazıda geçen “Tavaif-i müluk devrinden çıkalım” şeklindeki bir cümleyi kendisine göre şöyle yorumlar:

“...Yani İleri de Anadolu’da Kemaliler, Celaliler istemiyor. Öyle çadır kurduğu yerden palası kuvvetine haraç kesen, vergi isteyen, asker devşiren, Sivas’tan kalkıp Kayseri’ye Kayseri’den Ankara’ya, Ankara’dan Eskişehir’e yer yer konup dolaşan seyyar tavaif-i mülukten bizim kadar müteneffir.”⁸¹

Refik Halit yazılarında zaman zaman, gerek açıkça isim vererek, gerekse kendince yakıştırmalar yaparak Mustafa Kemal Paşa’yı eleştirir. O dönemde Türklere olan dostluğuyla tanınan Fransız yazar Piyer Loti⁸² adına kurulan cemiyetin bir davetini sütununda işler. Yazısında Piyer Loti Cemiyeti’nin⁸³ Mustafa Kemal Paşa’yı İstanbul’a davet ettiğini, Mustafa Kemal Paşa’nın ise, davetin eline geç ulaşmasını gerekçe göstererek cemiyetin toplantısına katılmadığını bildirdiğini belirterek bu durumu eleştiri konusu yapar. “Kabahat Postada” adlı yazısında şu satırlara yer verir:

⁸⁰ Alemdar, 3 Kanun-u Sani 1920.

⁸¹ a.y.

⁸² Piyer Loti (1850-1923) Türk dostu olarak bilinen ünlü Fransız yazardır. Türkler hakkındaki makaleleri için bkz. Pierre Loti, *Türkler Üzerine Makaleler*, Çev: Betil Önuçak, Yay. Haz: Sabahattin Özel, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

⁸³ Piyer Loti Cemiyeti, 10 Ocak 1920’de, İstanbul’da dönemin bir çok ünlü aydınının katılımıyla kurulmuştur. Milli Mücadele’ye olumlu yaklaşan cemiyet, İstanbul’un resmen işgal edilip Meclis-i Mebusan’ın dağıtılmasından sonra etkisini kaybetmiştir. (Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.2, s.547-552)

“(Piyer Loti) Cemiyeti’ne Ankara’daki kahramandan gelen davet cevabını okudunuz mu? Aynen şöyle buyuruyor: ‘Davetname-i alileri ayın onunda vürud etmiş olduğundan aynı günde akdolunan içtimada bulunmak imkanının hasıl olmadığını kemal-i teessürle arzederim.’ Vah, vah, kabahat postada... Demek üç gün evvel mektubu mahalline teslim edebilse imiş millet paşası hemen trene atlayıp İstanbul’a teşrif buyuracakmış... Al işte bir blöf, bir hülya daha. İstanbul’a gelmek cihetini geç, fakat yapacağı bir iş vardı mebusan misillü cemiyeti oraya çağırarak. Artık o zaman şaşaalı alaylar, curcunalı istikballer, keskin keskin nutuklar hazırlanır, ziyafet sofraları kurulur, eğlenceler hazırlanır, heyet de bu vatanperverler arasında vatanperverane bir ömür sürerdi. Halbuki kendileri burayı teşrif etseler bizim elimizden ne gelirdi ki... Arkasından bakakalırdık..”⁸⁴

Refik Halit, kendisinde eskiden beri var olan İttihat ve Terakki karşıtlığının etkisinden bir türlü kurtulamaz. O dönemde Kuva-yı Milliye’nin Anadolu’da yaptıkları ile İttihat ve Terakki Partisi’nin iktidar olduğu yıllarda yaptıkları arasında ilişki kurar. “Bugünün Süngüleri” başlığını taşıyan ve kendi asıl imzasını taşıyan makalesi, bu yaklaşımın en açık örneklerinden biridir:

“(Talat)’ın bir dostu vardı: ‘Bu memlekette muhalife hakk-ı hayat yoktur; (İttihat ve Terakki) bunu büyük bir muvaffakiyetle tatbik etti. On bir sene hiçbir muhalife hakk-ı hayat vermedi. Azil, tevkif, hapis, nefiy, idam gibi icraat hep bu düsturun tetimmat ve tatbikatına aittir. Muhalife hakk-ı hayat vermemek için fazl ve ilminden, tecrübe ve namusundan vatanın bir çok istifadeler etmesi lazım gelen rical-i devlet açığa çıkarıldı, o tensikatlar bunun için yapıldı, o tevkifata bu sebep oldu. Menfa kabilelerini tahrik etti, idam kararlarını bu imzalattı. Muhalife hakk-ı hayat vermemek için vatan en güzide evladının muavenet ve gayretinden mahrum edildi. Muhalife hakk-ı hayat vermemek için ecza-yı vatanın parça parça ağyara verilmesi tercih edildi.

⁸⁴ Alemdar, 16 Kanun-u Sani 1920.

(İttihat ve Terakki) Trablus'u verdi, Rumeli'yi verdi, Adaları, Arabistan'ı verdi fakat elhak muhalife hakk-ı hayat vermedi... İttihat ve Terakki hazine-i devletten avuç avuç aldı, deste deste katillere verdi, vatansızlara verdi, çetelere verdi, serserilere verdi, fakat muhakkak ki muhaliflere bir zerre vermedi... Muhalifleri açlıkla tehdit etti, aç bırakmakla yenmeye çalıştı, açlıkla öç almak istedi... Onbir sene bu diyarda bir muhalif yaşamadı, yaşatmadı. Fakat (İttihat ve Terakki)'nin açlıktan başka bir tehdidi, bir silahı daha vardır: Tezvir ve fesat. (İttihat ve Terakki)'ye muhalefet etmeye karar veren bir vatandaş ta'n ve teşniin, kizb ve iftiranın en eşna' ve en hayasızına göğsünü germeye mecburdur. Muarızlarının en evvel namusuna, haysiyetine, aile ve akrabasına tasallut etmek ve bu hücumlarında denaet ve habaseti hudud ve havsalaya sığamaz bir dereceye vardır (İttihat ve Terakki)'nin başlıca kârıdır. (İttihat ve Terakki) sade aç bırakmaz, sade sürmez, sade hapis etmez, sade vurmak ve asmakla kalmaz, muarızlarının haysiyet ve namusuna el uzatır, bir eski devir ricali mi? Hemen hafiyeye, hayırsız iftirasını savurur, yeni devirden mi? Derhal satılmış, casus, hain-i vatan damgasını vurur... Alel-husus şimdiki gibi hapse, nefye, katle ve idama eli ermedi mi artık yalnız bu silahı kullanır: Tezvir ve bühtan... (İttihat ve Terakki)'yi tanımak, bir işin içinde (İttihat ve Terakki)'nin parmağı olduğunu anlamak, (İttihat ve Terakki)'nin hüküm ve nüfuzu geçen yerleri bulmak için ortalıkta dönen tezvir ve bühtana bakmalıdır. Nerede bir haysiyet ve namus aleyhtarlığı, akla sığamaz ve havsala almaz bühtanlar, iftiralar varsa orada (İttihat ve Terakki) vardır. (İttihat ve Terakki)'nin en bariz izi, nişanesi iftira ve tezdirdir.

(İzmir'e Doğru)⁸⁵ gazetesi son nüshasında Damat Ferit Paşa için Yunan mümessiliyle münazakereye girdi diyor, Hoca Zeynel Abidin Efendi'nin Rum patrikhanesine devamla itilaf zeminleri hazırladını söylüyor... Kuva-yı Milliye rüesası ve ne bayağı, ne şeni adamlar, ne zelil İttihatçılar olmalıdırlar ki böyle

⁸⁵ İzmir'e Doğru, Anadolu'da Milli Mücadele'yi destekleyen başlıca gazetelerden biridir, Balıkesir'de yayınlanmıştır. (İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s.12.)

propagandalara tenezzül ederler, memleketin namuslu ve vatanperver bir recül-ü devletine, milletin mümtaz ve faal bir uzvuna ihanet ve hıyanet lekesi sürmek suretiyle leimane ve şeniane hücumları mübah görürler. Zaten yalnız (İzmir'e Doğru) değil, Anadolu Kuva-yı Milliye'nin tehcir ve taktilcilere neşrettirdiği diğer gazetelerin hepsinde de böylesi deni hücumlar vardır.

Binanaleyh diğer emare ve asarı tetkike mahal yoktur. Mademki gazetelerinde hep bu ayar isnatlar, tezvir ve bühtanlar yer buluyor. Mademki sermaye hep ta'n ve teşni ve kizb ve iftiradır. O halde Hareket-i Milliye denilen hareket eskisinden hiç farksız bir (İttihat ve Terakki) hareketidir.

Matbuatı böyle yalanlara ve ahlaksızlıklara boğulmuş bir heyetten mi memleket fayda görecektir? Mecnunane besaletlerle devletlere meydan okuyan rüesadan mı vatan istifade edecek? (Ajans Volf) kabilinden haberler vere vere, şunun bunun namus ve ahlakına ta'riz ede ede, ahalden fidye-i necat isteye isteye, zulüm ve hamakat, ahlaksızlık ve denaet üzerine istinaf eden kuvvet mi vatani şu tehlikeden kurtarıp çıkaracak, emin ve âsûde istikbale götürecektir? (İttihat ve Terakki) ne yapardı? Zulüm yapardı, şenaat yapardı, hamakat yapardı... Şimdiki ne yapıyor?

Köyleri topa tutmak, ahaliyi haraca bağlamak zulüm değil midir? Erbab-ı namusun, muhalif fırka ve heyetlerin haysiyet, namus ve şerefine tasniat ile leke sürmek şenaat sayılmaz mı? Maziden ders-i ibret ve intibah almayarak kaviyy'üş-şekime devletlere meydan okumak hamakat değildir de nedir? O halde bugünün İttihatçılığıyla dünkü İttihatçılık arasında bir fark yoksa biraz evvel devleti batırmış olan aynı şenaat, hamakat ve zulüm idaresi şimdi nasıl olacak da hükümeti aynı ahlak, aynı seciye, aynı usul ile yani yine o şenaat, o hamakat ve o zulüm usulleriyle kurtarmaya muvaffak olacak?

Bir zaman Rumeli’de (Süğü)ler, (Top)’lar çıkaran (İttihat ve Terakki) şimdide Anadolu’da (İzmir’e Doğru)’lar, (Müdafaa-i Milliye)’ler çıkarıyor, (Süğü), (Top) ne derdi? Bugün (İzmir’e Doğru), (Müdafaa-i Milliye) ne derse onu derdi: Küfür, iftira, meydan okuma, harp ve hile teranesi...

On senedir (İttihat ve Terakki) zihniyetinde hiçbir fark hasıl olmamış, (İttihat ve Terakki) medeniliğe, insanlığa, akıl ve iz’ana doğru bir hatve bile atmamış... Efendiler (Süğü) ve (Top) Rumeli’ye hayır getirmemişti, korkuyoruz ki aynı tezvirlere, aynı meydan okuyuşlar ve aynı hamakatlerle dolu bugünkü (İzmir’e Doğru)’lar (Müdafaa-i Milliye)’ler de sevgili Anadolu’muza şeamet getirmesin.”⁸⁶

Refik Halit, edebi bir kişiliğe sahip olması nedeniyle, yazılarında sık sık mizah ve benzetme unsurlarından da yararlanmıştı. Ancak bu dönemdeki yazılarının birçoğunda siyasal kişiliğinin edebi kişiliğinin önüne geçtiği görülür. “Isırgan Otu” başlığını taşıyan ve kendi imzasıyla yazdığı bir makalesinde Kuva-yı Milliye’yi, ısırgan otu adlı bitkiye benzetir. Burada yine İttihatçılıkla Kuva-yı Milliye arasında bağlantı kurar, kökünün kazınması ve sert bir şekilde üzerine gidilmesi gerektiğini belirtir. Refik Halit, bir çok yazısında önce, örnek bir olay veya konu anlatır, daha sonra sözü asıl vermek istediği mesaja getirir. Bu makalesinde de aynı yöntemi kullanır, önce ısırgan otu hakkında bilgi vererek yazısına başlar:

“Bilmem İstanbul’dakiler nasıldır, fakat Anadolu’nun bazı yerlerinde yılışık ve sırnaşık bir nevi ısırgan otu vardır ki sabahleyin üzerinden bütün yapraklarını, filizlerini, sürgünlerini tamamen kesseniz akşama yine bir karış büyümüş, keenne hiç budanmamış gibi bulursunuz. Akşamdan yolsanız, ayıklasanız sabaha sürmüş, fişkırılmış görürsünüz. Hem bu otu yumuşak elle karanfil ve menekşe toplar gibi tutarsanız dikenlerini ta derinizin içine sokar, yakar, fakat azimkar bir dest-i kavi ile yakaladınız mı derhal yumuşar, kadife gibi olur, cildinize zerre kadar zararı dokunmaz... Bu ısırgan otundan tarlanızı kurtarmak isterseniz kazmayı ta derine sokmalı, beli yarım arşın zemine saplmalı ve öyle, ta kökünden koparıp bir tarafa

⁸⁶ Alemdar, 30 Kanun-u Sani 1920.

yığdıktan sonra götüşüp uzaklara, kuşların tohumunu getiremeyeceği rüzgârların filizlerini bahçenize serpemeyeceği bir ırak ve kurak mahalle atmalı... Yoksa, şöyle üstünkörü sade sürgünlerini yolmak, yapraklarını kesmekle iktifa ederseniz zahmetiniz boşa çıkar, akşama sabaha eskisinden daha gürbüz,daha muannit ve daha feyizli sürmüş, yeşillenip fişkırmış bulursunuz.”⁸⁷

Refik Halit, bu uzun girişten sonra sözü, asıl konuya getirir. İttihatçılığın kökünden yok edilemediğinden yakınır:

“Bugün Anadolu’yu kaplayan Hareket-i Milliye ve memleketi istila eden İttihatçı faaliyeti işte bana bu otu hatırlatıyor, şimdiye kadar onu daima nazik bir elle tutup koparmaya kalktık, hem ellerimizi dağladı, hem de daha kuvvetle fişkırp her tarafı kapladı, bir türlü kazmanın ucunu köküne daldırmak müyesser olamadı. Şimdi görüyorumki vaziyetin tamamen buna müsait olmasına rağmen yine İttihat ve Terakki’yi Hareket-i Milliye’yi büsbütün kal’ ve ifna mümkün olmayacak.

Neden?

Zira benim sezdiğime nazaran İttihat ve Terakki son oyununu da oynadı, vukuat karşısında ocak için yapılacak yegane hareket zahiren yelkenleri indirmek, manya etmek lazım geldiğini anladı, hükümeti vasıta ittihaz ederek Avrupa’ya karşı şöyle bir plan hazırladı: müsalehanın akdine, ahval-i tabiiyenin iadesine kadar bilumum nümayişlerden, hareketlerden, hasmane muamelelerden tevekki etmek, dağılmış, çekilmiş görünmek, izini, emaresini kaybetmiş gibi yaparak beklemek, sonra beyne’-d-düvel vaziyet tavazzuh ettikten sonra kökten tekrar fişkırmak ve ahval-i dahiliyemize müdahale edilemeyeceğine istinaden mevki-i iktidara gelmek ve atını istediği gibi oynatmak.

Hâle göre ocak yeniden aevlenecek hasımlarından, malum olan vesait ile şiddetle intikam alacak.”⁸⁸

⁸⁷ Alemdar, 2 Nisan 1920.

⁸⁸ a.y.

Refik Halit, makalesinde, bu konuyu o günlerin en önemli sorunu olarak görür ve şu görüşlere yer verir :

“Buna meydan verecek miyiz? Buna meydan verecek olan kimseleri el’an mevkii iktidarda görecek miyiz? Buna meydan verecek bir acz ve zaaf ile hükümete gelecek olan herhangi bir kabineye itimat edecek miyiz? İşte bugünün en mühim meselesi budur. Memleketin saadet ve istiklalini isteyen Türkler ve Türkiye’yi sulh ve salah içinde görmek dileyen ecnebler, hülasa bütün cihan karşısında dikilip duran muamma şimdilik budur.

Aldanmayalım, kanmayalım, inanmayalım, İttihat ve Terakki ısırganını kökünden koparmak, kazmayı ta içine daldırmak lazımdır, bu defa da yapraklarını yolmak, filizlerini koparmakla iktifa eder, zahiri yokluğuna kanarsak hamakatin en son derecesine düşmüş oluruz, yarın o köklerden İttihat ve Terakki daha feyizli, daha kuvvetli olarak fişkıracak, memleketi daha vüs’atli istila edecektir. Demir bir pençe ile kökünü koparmak lazımdır. Buna mani olanlar hain-i vatandır, bunu yapacak olanlar hâris-i vatandır. İttihat ve Terakki’yi tenkil iktiza ediyor, zahiri sükutu, sükunu, inhilali alamet-i şerdir, ona da aldanırsak yarın toprak içinde kalan köklerinden gürbüz ve ber-feyiz bir surette tekrar fişkırdığını muhakkak göreceğiz ve o zaman şaşıracağız, yanacağız, perişan olacağız. En gür, en heyecanlı ve en şiddetli bir lisan ile haykırıyorum, feryat ediyorum:

Efendiler, aldanmayalım, aldatmayalım, fırsattan bil-istifade İttihat ve Terakki ısırganının yapraklarını koparmak değil, kökünü kazımak lazımdır.

Bu ihtarımı tarih bir yere kaydetsin.”⁸⁹

Mütareke dönemi İstanbul’unda Milli Mücadele karşıtlığı Refik Halit ile sınırlı değildi. Alemdar ve Peyam-ı Sabah gazeteleri ile Sait Molla’nın bir süre çıkardığı Yeni İstanbul (Türçe İstanbul) gazetesinde yazan yazarların hemen hepsi,

⁸⁹ a.y.

az çok Milli Mücadele'ye karşı idiler. Bunlar arasında Sait Molla, Refi Cevat (Ulunay) ve Ali Kemal başı çekiyorlardı. Bu gazetelerin yazı kadrosu aynı zamanda İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi kuruluşlarla birlikte hareket ediyorlardı. Nitekim, Mütarake döneminde Adliye Nezareti müsteşarlığına kadar yükselen ve İngiliz mandaterliğini savunan Sait Molla, “kendisinin muhalif olduğu bir şahıs da olsa İngiliz himayesini sağlayabilecek herhangi bir devlet adamının da elini öpeceğini” söylüyordu.⁹⁰ İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin 20 Ağustos 1920'de yapılan resmi açılış töreninde Sait Molla İttihat ve Terakki'nin uğraşa uğraşa başa çıkaramadığı Türk-Alman Dostluk Yurdu'nun yerine İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni teşkil ve tesis etmekle övünç duyduğunu söylemişti.⁹¹ Refik Halit ise, cemiyetin 1920 Temmuz'unda yapılan ilk kongresinde fahri üye seçilenler arasındaydı.⁹² Alemdar'ın başyazarı Refi Cevat ise, Refik Halit ile birlikte Sinop'a sürülenlerden biriydi. O da, Milli Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak görüyor ve sürekli aleyhte yazıyordu. Başlıca hareket noktası ise “biz silah ile değil salah ile hücum edeceğiz”⁹³ şeklinde özetlenebilirdi. Peyam-ı Sabah'ın başyazarı Ali Kemal ise güçlü kalemini Kuva-yı Milliye aleyhine oldukça sert bir şekilde kullanıyordu. O da “silahla değil, siyasetle kurtulacağımıza kuvvetle inanıyordu.”⁹⁴ Makalelerinde sürekli İttihatçılığın ve Kuva-yı Milliye'nin aleyhinde idi. Bu nedenle zaferin kazanılmasından sonra gazetesi halk tarafından taşlanmış, evinin önünde toplanan geniş halk kitleleri tarafından günlerce aleyhinde tezahürat yapılmıştı.

⁹⁰ Fatih Mehmet Sancaktar, **Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C. Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1996, s.79.

⁹¹ Ali İhsan Gencer – Sabahattin Özel, **a.g.e.**, s.100.

⁹² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.II, s.478-479

⁹³ Metin Ayışığı, **Refi Cevat (Ulunay)'ın Milli Mücadele Devri Makaleleri**, Matbu Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakın Çağ ve T.C. İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1987, s.151.

⁹⁴ Osman Özsoy, **Milli Mücadele'ye Gazeteci Ali Kemal'in Basın Yoluyla Muhalefeti**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul, 1996., s.74.

C. Refik Halit'in Son Osmanlı Mebusan Meclisi ile İlgili Görüşleri

Son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de açıldı. Meclisin açılmasından İstanbul'daki Milli Mücadele karşıtı çevreler pek memnun olmadılar. Çünkü seçilen mebusların çoğunluğu Kuva-yı Milliyeci idi. Böyle bir durum ise, Milli Mücadele karşıtlarının adeta son kalesi olan İstanbul'un da Kuva-yı Milliye'nin etki alanına girmesi demektir. Bu nedenle İstanbul'daki Milli Mücadele karşıtı basın, sürekli Meclisi Mebusan'ın aleyhinde yayın yaptı. Bir süre sonra, meclisin basılması ve kapanması ise sevinçle karşılandı.

Refik Halit, Meclis-i Mebusan'ın açılışından bir gün sonra yazdığı "Açılmak mı, Kapanmak mı?" başlıklı yazısında, meclisin açılmasından duyduğu hoşnutsuzluğu belli eder:

"Meclis açıldı, fakat ne hazine bir tarzda, adeta kapanır gibi... Seyretmeğe koşanlar cenaze dönüşünde gibi me'yus, melül, mağmum idiler, hava dahi akşama doğru kapandı, ufukları bir sis bastı, vapurların melalaver düdüklüleri içinde, köprüden geçerken gönlüme bir acı çöktü."⁹⁵

Refik Halit, aynı yazının devamında yeni açılan meclisle ilgili eleştirilerini sürdürür. Açılış töreninin sönük olduğunu, halkın ilgisiz kaldığını iddia eder:

"Ah, bu böyle mi olacaktı? Koca meclis salonunda elli şekil, elli gölge ve derin bir sükut içinde matem alud bir sada işte bu kadar... Başlar eğik, çehreler mahçup, aynı süt dökmüş kedi gibi ürkek. Bu böyle mi olmalıydı? Niye halk sokaklara dökülmedi, neden davullar çalınıp bayraklar asılmadı. Neden sevinçten birbirimizin yüzünü, gözünü öpmedik, sarılışmadık, kadehler kırıp naralar atmadık? Bu tarihi gün, bu meşrutiyetin galebesi, bu bayram niçin layık olduğu şanlı, şerefle, debdebeyle karşılanmadı? Eyvah!

⁹⁵ Alemdar, 13 Kanun-u Sani 1920.

Ben böylemi sandım seni ey ömr-ü gam alud bu memleket ne hissiz, ne fikirsiz memleket... Ne müntehib-i evveller sandık başına uğrar, ne müntehib-i saniler rey atmaya gelir, ne ahali meclisi alkışlamaya koşar, bu ne iştir? Neden koşuşup mebuslarımızı hiç olmazsa geçerlerken şöyle, bir defacık görmek, gözlerimizi şereflelendirmek istemeyelim? Hepsi yan yana dizilmişlerdi, noksanlarını da diğerlerine, arkadaşlarına bakarak hayalimizden tamamlayabilirdik. Memleket müdafileri bu kahraman yürekli dilaverleri, vatanın bu saf ve nezih evlatlarını tavaf ve temaşa her Türk'e farz değil midir? Mesela Saruhan mebusu o mütefekkir Çerkes Reşit Bey'i⁹⁶ bir kere görmemeli mi? Memlekete zararı malum olan Rahmi'nin⁹⁷ oğlunu dağa kaçırmak ve parasını çekmek suretiyle vatana fevkaledede bir faydası dokunan bir kahraman her halde seyre layıktır. Hareket-i Milliye rüesasından bazılarını da tetkik etmeli. O harikulade hizmetleri yapanlar acaba bizim gibi kaşlı gözlü, elli ayaklı basbayağı adamlar mıdır? Yoksa büsbütün başka türlü mahlukat mıdır? Bunu bir anlamalı... Türkiye'nin harbden ders-i intibah olarak nihayet meclise kemal-i gurur ile gönderdiği şu ricali bir tetkik etmeli... İşte bizi İttihatçıların düşürdüğü vartadan onlar, bu kafalar kurtaracak, bu kafalardır ki bize rehber olacak, bu dimağlardır ki sulhü temin, asayişi takviye, vatani halas edecek... Yarın kabineyi bunlar teşkil edecek, siyaseti bunlar idare eyleyecek, Avrupa ile bunlar temasa gelecek, medeniyet ve marifete bunlar yol açacak, hülasa bizi bunlar kurtaracak...

O halde bu, böyle mi olmalıydı? Neden İstanbul cûş ve huruşa gelmedi, neden halk sokaklara dökülüp mebusların ayakları altına döşenmedi. Bir Kayseri, bir Ankara kadar da olamadık, yazık bize, yuh bizlere.

Paşam eyvah senin de emeklerine.”⁹⁸

⁹⁶ Reşit Bey (1877-1951) Çerkez Ethem'in kardeşi olup Birinci TBMM'de Saruhan (Manisa) milletvekili idi. Ancak Çerkez Ethem isyanında kardeşini desteklediği için TBMM tarafından milletvekilliğine son verildi. Ülke dışına çıkarılan Yüzellilikler arasında yer aldı. (H. Adnan Önelçin, **Nutuk'un İçinden**, Yüce Yayınları, İstanbul, 1981, s.44-45)

⁹⁷ Mustafa Rahmi (Evranos) Bey (1874-1947) Rumelili ünlü bir toprak sahibi ailenin oğludur. 1906'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, Talat Paşa grubunun etkili kişilerinden biri olmuştur. İzmir Valisi olduğu dönemde mahalli olarak önemli bir güç kazanmıştır. (Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki**, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s.286).

⁹⁸ Alemdar, 13 Kanun-u Sani 1920.

Refik Halit, Meclis-i Mebusan'ın açılmasından iki gün sonra, Alemdar'daki sütununda imalı ve mizahi bir yazı yayınlar. Bu yazısında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında iğneleyici bir üslup kullanır. "Mebusan Haberleri" başlığını taşıyan bu yazısında politik hicivler yapar:

"Tebdil-i Nam-Ankara, Sivas, Erzurum şehirlerinin badema Mamüretül-Fuad, Raufiye ve Kemal-Âbad namlarıyla yadedilmesi hakkında bazı mebuslarca bir takrir hazırlanmaktadır. Halide Edip Hanım'a rey veren Samsun kasabasının namı da Harb-i Umumi hitamında karargâh ittihaz edilen (Mama Hatun)'a yahut da iltibasa mahal kalmamak üzere (Hatun Hanı)'na tahvil olunacaktır:

Bir Layiha – (tacire-i facire) muharriri İstanbul'da bilumum hamamların kitabında tasvir eylediği şekilde ta'dil ve ıslahı hakkında hazırladığı layihayı itmam ve makam-ı riyasete takdim eylemiştir. Bu layiha ahlakıyyûnun ısrarı üzerine ancak bir celse-i hafıye akdiyle müzakere olunacaktır."⁹⁹

Refik Halit, aynı yazının devamında, ayrı bir başlık içerisinde yine Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'i iğnelemektedir:

"İstikbal Hazırlığı – Erzurum Mebusu Selanikli Kemal ve Sivas Mebusu Adalı Rauf Beylerin İstanbul'a şerefi vürudları esnasında pek parlak ve mutantan merasim-i istikbaliye icrası mukarrerdir. Ancak bu merasim Ankara ve Kayseri'dekilerinden farklı olacak ve bahren icra edilecektir.

Tatil-i Faaliyet – Mebusanın içtimaı müddetince maznun ve mücriminin meclis-i millideki mesaisine mani olmamak üzere tehcir ve taktil divan-ı harpleri bittabi tatil-i faaliyet edeceklerdir.

Şayan-ı İmtisal Bir Hareket – Saruhan mebusu Reşit Bey Rahmi Bey'den fidye-i necat olarak aldığı meblağı İstanbul harikzedegânına tevzi edecektir.

⁹⁹ Alemdar, 14 Kanun-u Sani 1920.

Müşarünileyh badema çetesinin hasılatından yüzde yirmibeşini de iânâta hasreylemek niyetindedir. Beyan-ı takdirat eyleriz.

Memnunlar Çok – Mösyö Venizelos Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın küşadından pek ziyade memnun olduğunu ve bu hadisenin mesaisini teshil eyleyeceğini (Matin) muhbirine söylemiştir. Atina gazeteleri de mebusların evsafını tâdat ile meserretkârane makaleler yazmaktadırlar.

Harikalar – Beş yüz nüfusu havi Kuşadası'nın (6) mebus çıkarmak suretiyle gösterdiği hamiyet ve vatanperverana karşı ızhar-ı hayret eden saf bir zata Kuşadası mebuslarından biri şu belîğ ve manidar cevabı vermiştir:

- Efendi, şaşmamaya bak, bundan sonra göreceğin hep bu kabil harikalardır.

İstifa arzusu – Edirne mebusu Şeref Bey¹⁰⁰ makam-ı riyasete verdiği bir takirde küşad gününde olduğu gibi mebusanın daima böyle adab ve erkân ile nâzikâne hareket ettikleri takdirde, kendisinin istifaya mecbur olacağını bildirmiştir.

Mumâileyh keyfiyeti istizah eden bir muhbirimize:

- Eymanım kardeşim, demiştir, böylesi beni açmaz, ileri geri atışılmayacaksa benden paso.”¹⁰¹

Refik Halit, Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra yayınladığı birçok yazısında Meclis-i Mebusan'ı ve meclisteki Kuva-yı Milliyeci mebusları eleştirmektedir. Meclisteki bütün mebuslara seslendiği ve "Topuna Hoşamedî" başlıklı yazısı oldukça ağır ifadeler taşımaktadır:

¹⁰⁰ Mehmet Şerafettin Aykut (1874-1939) Birinci TBMM'de Edirne milletvekilliği yaptı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de bulunan Şeref Bey, Misak-ı Milli'nin yayınlanmasında önemli rol oynamıştır. (Fahri Çoker, a.g.e, s.321-322)

¹⁰¹ a.y.

“Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri ağıla mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çoban başı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı? Tüylerinizi kabartıp, boynuzlarınızı varaklayıp, sırtınızı kınalayıp bize sizi o mu hediye gönderdi? Boynunuzdaki tasmayı da o mu takdı? Kösemeniniz kimdir? Sivas’ın şu kara keçisi mi? Yoksa Karaman (kahraman) kuzusu mu? Niye koç Ankara’da kaldı? Adeti uzaktan mı toslamaktır? Yine bir vuruşla kabineyi düşürmek niyetinde mi? Ankara’dan sesi geliyor: Bilsek şu koçu neden gam almış? Her nalesi kalbe dağzendir, feryat ederek koşar nedendir? Rütbesiz, mesnetsiz mi kalmış? Dağdan dağa kaçar, rastgele toslar, gece gündüz meler, ne ister? Zehirli sinek mi soktu? Ey dağ keçisi nedir bu naliş? Kim oldu sebep bu infiale? Damat vererek sana nevale, pehlûseni etmemiş mi baliş? Buna mı kızdın, Anadolu’nun halim selim zavallı kuzularını bunun için mi azdırdın, bunun için mi onları peşine takıp, dere tepe gezdirdin, sonra irilerini seçip İstanbul’a gönderdin?”¹⁰²

Refik Halit, gelişen olaylarla ilgili sağlıklı değerlendirmeler yapmak yerine, keskin bir muhalif olarak rakip gördüklerini adeta bombardıman etmektedir. Yazının bir başka yerinde bu anlayışın bir yansıması olarak “Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri. Kurban Bayramı mı yaklaştı? Ecelinize ayağınızla mı geldiniz? Başbaşa vermiş Fındık ağılında ne melersiniz, ne beklersiniz? Harp zenginliği, fabrikatörlük, tahsisat-ı mesture, nazırlık mı? Avucunuzu yalayınız, geçti Bor’un pazarı, sür eşeğini Niğde’ye... Artık mebusan merası karın doyurmaz, sizden evvelki sürü otlanıp dibine darı ekti...

Merhaba Sivas ve Ankara kuzuları, sırtınızdaki ne kınası? Takdilden mi bulaştı? Boynuzlarındaki altın varaklar tehirden mi süründü? Ne yersiniz? Fıstık üzüm badem mi? Adam eti mi? Ne içersiniz? İnsan kanı mı? Ne çıkarırsınız? Kanun mu, şırlağan yağı mı?” ifadelerine yer verir.¹⁰³

Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin 28 Ocak 1920’de “Misak-ı Milli’yi ilan etmesi de Refik Halit’in eleştirileri konuları arasındadır. Biraz önceki yazısının

¹⁰² Alemdar, 2 Şubat 1920

¹⁰³ a.y.

devamında “Yeni Bir Yavru Daha” başlığı altında “Misak-ı Milli” ile ilgili görüşlerini açıklar:

“Bereketi bol olsun, başımıza bir (milli) daha çıktı, geceler bir (milli) daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir (milli) yavru daha attı: (Milli Misak): Aman Allah’ım telaffuzu ne güç, ne çirkin, ne gayr-ı milli bir kelime...”¹⁰⁴

Refik Halit, burada, başında milli kelimesi bulunan kavramların çoğaldığından, bunlardan olumlu bir sonuç çıkmadığından yakınarak yazısını şöyle bitirir: “Hülasa bu (milli)lerin ne biçim marifetler olduğunu cümle alem anladı, acaba (milli misak) nedir?”¹⁰⁵

D. Refik Halit ve İttihatçılık

Refik Halit, siyasal yaşamı ve gazeteciliği süresince hep İttihat ve Terakki Partisi’nin karşısında yer aldı. İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonraki dönemde yazdığı gazete ve dergiler, İttihatçı karşıtı olarak tanınan yayın organlarıydı. Mondros Mütarekesinden sonra ise, diğer bütün muhaliflerde olduğu gibi bir an önce iktidara gelme ve İttihatçılardan hesap sorma düşüncesini taşıyordu.

Mütarekeden hemen sonra İttihat ve Terakki Partisi’nin önde gelen isimlerinin İstanbul’u terketmeleri, muhalefetin yeniden canlanmasına neden oldu. Uzun süre sessiz kalan İttihatçı karşıtları tekrar faaliyete geçtiler. Değişik nedenlerle İttihat ve Terakki iktidarına karşı olanlar veya zarar gördüğünü düşünenler basında boy göstermeye başladılar.

Refik Halit de, basındaki İttihatçı aleyhtarlığında ön sıralarda yer aldı. Onun bu dönemde yazdığı “Efendiler, Nereye?” başlıklı yazısı adeta İttihatçı karşıtlarının

¹⁰⁴ a.y.

¹⁰⁵ a.y.

ortak düşüncelerini yansıtıyordu. Bu yazısında Refik Halit, ülkeyi terkeden İttihatçı liderleri ağır bir dille eleştirmektedir:

“Ziyafet bitti, fakat ağzınızı silmeden, elinizi yıkamadan, bir de acı kahvemizi içmeden efendiler nereye?...”

Yaz başlangıcında sırtı karnına yapışmış, sarı, sıska, cansız bir takım tahta kuruları çıkar, iğne gibi vücudumuza batarlar, derimizi haşlarlar, kanımızı emerler ve sonra sabaha karşı etli, canlı, iri yarı şuraya buraya kaçarlar. Galiba şafak attı, güneş doğuyor, tahtakuruları nereye?...

Ücra dağ başlarında gözleri ateşli, dişleri keskin, tüyleri dimdik aç kurtlar vardır. Köpeksiz sürülere dalarlar, koyunları kaparlar, etrafa kan, kemik saçıp mideleri, dolu inlerine koşarlar... Galiba çoban görüldü, köpekler havlıyor, tok kurtlar nereye?

Kedisiz evlerde fareler vardır; kilerlere girerler, dolapları delerler, şunu bunu kemirip, sağa sola koşuşup baş köşede gezerler, bir pıtırta olunca deliklere girerler... Galiba koku aldınız, kedi geliyor; koca fareler nereye?

Dul annelerin haylaz çocukları vardır; sandıkları kırarlar, paraları çalarlar, bohçaları aşırıp Yahudiye satarlar ve sonra korkup sokak sokak kaçarlar... Galiba foyanız meydana çıktı, yakanız ele geçecek, ziyankâr evlatlar nereye?

Vurdular, kırdılar, yaktılar, yıktılar; astılar, kestiler; kastılar, kavurdular; nihayet leşimizi meydanlara sererek yılan gibi kaçtılar; memlekete düşmanları sokarak üstümüzden aştılar...

Eli sopalı, beli palalı, gözü kanlı paşalar damdan dama nereye?

O zamanlar kalemler kırık, gözler yumuk, boyunlar eğili, ağızlar kilitliydi. “Gel!” diyordunuz, halk karnını yerde sürüyerek, ezile bezile koşuyor, ayaklarınızın

altına sokulup tirtir titriyordu. “Git!” diyordunuz, kapıya kendini dar atıyor merdivenleri dörder dörder atılarak canını güç kurtarıyordu. Siz nazır değildiniz, derebeyliği yaptınız... Siz âmir olmadınız, sergerdelik ettiniz... Siz valilik yapmadınız, asesbaşılık ettiniz... Efelere taş çıkardınız; zorbalara parmak ısırttınız; Çakıcı’ya rahmet okuttunuz, Kabakçı’yı gölgede bıraktınız... Biraz daha geçseydi evliya diye “Patrona”lara türbe kurup başlarında kandil yakacaktık. “Muslu”ları kahraman bilip namlarına heykel dikecektik, “sakallı”lara can verip mevkilere geçirecektik...

“As” deyince sıra sıra darağaçları kurulur, “yak” deyince alev alev meşaleler tutuşur, “bas” deyince tabur tabur jandarmalar üşüşürdü... Elinizde zindan anahtarları, belinizde idam ipleri, sırtınızda darağaçları vilayet vilayet dolaşırdınız, Ali’ye çattınız, Veli’ye bastınız, Ahmet’i kastınız, Mehmet’i kavurdunuz, beş senedir her tarafta kargalara insan leşinden öbek öbek ziyafetler çektiniz, akbabaları çoluk çocuk ölüsüyle besleyip kartalları artık adam etinden tiksindirdiniz...

Muhalif mi? Al aşağı... Muharrir mi? Vur başına... Türk mü? Sür ölüme... Rum mu? İşte parasını... Ermeni mi? Kes kafasını... Arap mı? Çek ipe... Kadın mı? Gönder eve... Haydut mu? Buyurun köşeye... Külhanbeyi mi? Gelsin yanıma... Yahudi mi? Sor fikrini... Kalan kimseye at sopayı... Paraları koy cebine... İşte sizin programınız bu!

Hani Karagözde (Kanlı Nigâr) oyunu vardır, “vurun kızlar kol demirini!” derler de kapılar kapanır, avane üşüşüp anadan doğma soyarak misafiri çırılçıplak dışarı fırlatır... İşte siz böyle yaptınız, boğazları kapatıp içeride keyfinize gideni işlediniz; kimimizi soydunuz, kimimizi vurdunuz.

Palalarla, sopalarla işe giriştiniz; sürülerle insanları dağ başlarına götürüp satırlardan geçirdiniz; babaları, evlatları yoktan yere harcıyarak Anadolu içerisinde dul kadından, yoksul yetimden başkasını bırakmadınız. Ne oluyordunuz? Bu kanlı işgüzarlıklar, bu canavar akını, bu fitne ve fesat siyaseti ne fayda verecekti? Ne

kazanacaktık? Dünyayı mı alacaktık, Mısır'a sultan mı olacak, Hind'e şah mı gidecektik.

Sizin sadrazamlıkla, seraskerlikle, nazırlıkla gözleriniz doymamıştı, a padişah heveslileri... Şamda, Halepte az daha namınıza hutbe okutup isminize sikke kestirecektiniz... Yiğitlik sizde, kahramanlık sizde, avurt zavurt sizde, caka, tavır, hepsi sizdeydi... Şimdi böyle sinsi sansar gibi tavandan tavana nereye?

Evet, nereye gidiyorlar? Mahalle kahvesinden bir adımda sadarete, meyhane peykesinden bir basışta nezarete, tulumbacı koğuşundan bir hamlede vilayete eren bu türediler nereye gidiyorlar? Kendileri kürklere büründüler, milletin derisini soydular... Kasalarına altın doldurdular, bizim cebimize kâğıt tıktılar; halk seril sefil cami avlularında yatarken çiftlikler aldılar, kâşaneler yaptılar... Açlıktan ölenlerin lokmasını ağzından çalarak haspalara ziyafet çektiler; susuzluktan bunalanların testisini aşırıp havuzlarını doldurdular, içinde kayık yüzdürdüler... Han, hamam yıktılar, darağaçları kurdular; hanümanlar söndürüp memleketler yaktılar; bağ aldılar, yağ sattılar, yün çaldılar, pamuk attılar... Ne çocuk dediler ne ihtiyar; ne şah tanıdılar, ne nizam; ne merhamet bildiler ne insaf... Halk açlıktan sokaklarda pösteği kemirirken onlar konaklarında bülbül beyni yediler, kuş sütü içtiler. Anamıza sövdüler, babamızı dövdüler, tırnaklarımızı söktüler, hülâsa bacağından yakalayıp bu devleti yerden yere vurdular, paçavraya çevirdiler...

İşte milleti artık büsbütün öldürdüklerinden emin olsunlar; zira damarlarımızda bir damla kan, kollarımızda bir zerre kuvvet kalmış olsaydı yakalarından yapışır, öcümüzü alırdık... Halbuki kollarını sallıya sallıya, yüzümüze tüküre tüküre gittiler.

Aşk olsun! At da size yaraşır; meydan da... Bizde bu ölü kan, sizde o yaman surat olduktan sonra bir gün olur yine gelirsiniz; eteklerinizi öptürüp ciğerlerimizi söktürürsünüz. Biz size: "Kırk katır mı, kırk satır mı?" diye sormadık; yarın sizin bize:

- Ölümlerden ölüm beğen!

Demek artık hakkınızdır. Lâyıkımız olan paşalar! Topunuzun başını bir kılıçta çıkarmadan nereye?”¹⁰⁶

Refik Halit, son Osmanlı Mebusan Meclisi açıldıktan sonra da İttihat ve Terakki ile ilgili eleştirel yazılarını sürdürdü. Meclisteki mebusların homojen bir yapıya sahip olmadıklarını düşünyordu. “Meclisteki Cereyanlar” adını taşıyan makalesinde, yapılan seçimleri ve meclisin yapısını değerlendirerek meclis üyelerini sınıflandırır :

“Millet Meclisi binasında ictima ettiklerinden dolayı bizzarure Meclis-i Mebusan ünvanıyla yâd ettiğimiz heyet ne divan-ı riyaset intihabında, ne de kabine meselesinde bir ittifak ve tesanüt gösteremedi. Görülüyor ki mebuslar arasında bazı cereyanlar, nokta-i nazar ihtilafları vardır. Gazetelerden bir kısmının mutediller, müfritler diye ayırdığı bu iki cereyanın sebep ve hikmetini tetkik etmek iktiza eder ve bunun için de evvela intihabatın tarz-ı icrasını gözden geçirmek, meselenin kühünü orada araştırmak lazım gelir.

Bu intihap iki kuvvetin taht-ı tesirinde yapıldı: Hareket-i Milliye ve İttihat ve Terakki... Asıl kuvvet, zahiri ve nümayışçi kuvvet Hareket-i Milliye'ninkidir. Yalnız Hareket-i Milliye her yerde hakim olamadı. Ona hadim görünen bazı eşhas, mevki ve kudretinden istifade ederek doğrudan doğruya Talat'a ve hempalarına merbut bulunan kendi teşkilatlarına çalıştılar ve bila-kayd Talat ve Kara Kemal¹⁰⁷ İttihat ve Terakkisi'ne bağlı adamları intihaba muvaffak oldular. Binaenaleyh yeni İttihat ve Terakki, Mustafa Kemal ve Kara Vasıf¹⁰⁸ ocağı bu yüzden za'fa düştü. Zaten

¹⁰⁶ Zaman, 5 Teşrin-i Sani (Kasım) 1918.

¹⁰⁷ Kara Kemal (1868-1926) Birinci Dünya Savaşı yıllarında iâşe nazırlığı yaptı. Teşkilat-ı Mahsusa'da çalıştı, ticari yaşamda azınlıkların etkinliğine karşı çıkmış ve sermaye birikimi sayesinde esnaf kuruluşlarının anonim şirketler kurmasını savunmuştur. Atatürk'e düzenlenen İzmir Suikasti teşebbüsünden sonra yakalanacağını anlayınca intihar etmiştir. (**Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C.II, s.374)

¹⁰⁸ Kara Vasıf Bey (1872-1931) Birinci TBMM'de Sivas milletvekilliği yapmıştır. İstanbul'da kurulan ve Milli Mücadele'ye önemli katkıları olan Karakol Cemiyeti'nin kurucularındandır. (H. Adnan Önelçin, **Nutuk'un İçinden**, s.107-108)

Hareket-i Milliye'nin bütün kuvvet ve nüfuzuyla icrayı hüküm edemediği yerlerin ekserisinde kazananlar eski İttihatçılardı. Mesela İstanbul ve İzmir için böyle oldu, Talat ve Kara Kemal'in teşkilat-ı hafiyesi pek açık suretle galebe çaldı. Böyle yerlerde muhalefete fikrinde sebat etmek suretiyle yakından temas etmiş kimselerin imkân-ı intihabı yoktu, mesela İstanbul'dan ve İzmir şehrinden bir Sabahattin Bey, bir Reşit Bey mebus çıkamazdı. Lakin kendi menfaatine muvafık geldiğinden dolayı Hareket-i Milliye rüesası hakimi buldukları mıntikalarda İsmail Hakkı Paşa ve Feyzi Efendi'nin ihraz-ı ekseriyet etmesini hoş görebilirler, öyle galiz ve ahmak bir İttihatçı zihniyeti ibrazından men-i nefis edebilirdi.

İşte Hareket-i Milliye İttihatçılığıyla eskisinin farkı buradadır ve bu farktan dolayıdır ki Meclis-i Mebusan'da üç ayrı grup teşekkül etti:

1. Hareket-i Milliyeci İttihatçılar
2. Eski İttihatçılar
3. Her ikisine de mensup olmayan bitaraflar.

Hareket-i Milliyeci İttihatçılarla eskileri arasındaki uçurumu Talat, Enver, Cemal vesaire gibi artık tutulmak, mevkie ik'ad etmek, millete münci ve halaskâr gibi göstermek imkanı olmayan bed-nam şahsiyetler açmaktadır. Hareket-i Milliyeciler bu şahsiyetleri istemiyorlar, yerlerini, mevkilerini istiyorlar. Halbuki eski İttihatçılar bizzat yine onların etrafında toplanmak arzusundadırlar.

Hülasaten şudur: Hareket-i Milliyeciler bütün himmet ve gayretlerini mevkie geçmek için hasrediyorlar. İttihatçılar ise eşhası malumeyi eski mevkilerine geçirmek için... İşte bütün gürültü bunun üzerinedir.

Hareket-i Milliye rüesası henüz tamamıyla ve resmen mevk-i iktidara erişemedikleri için daha uyuşkan, daha nezaketli ve sakindirler. Onlar mutedil kalıyorlar, diğerleri eskisi gibi hoyrat, kaba ve cüretkârdırlar, bunlar müfrit ünvanını alıyorlar. Ortada bir prensip ihtilafı yoktur. Siyaset-i dahiliye ve harciyede aynı hamakat... Zaten iki İttihatçılık arasında bir prensip ihtilafı mevcut olsaydı bu, çoktan

kendini göstermiş olur ve Hareket-i Milliyeciler-muhafifler-gibi senelerden beri onlardan ayrılmış ve mücadeleye alenen girmiş bulunurdu. Hareket-i Milliye rüsesası İttihat rüsesasınının boş bıraktıkları ve onların zamanında bir türlü elde edemedikleri yerlere geçmek sevdasındadırlar. Akıllarınca münhal kalan makamları onlar dolduracaklardır. Fakat Talat'ın hempaları – geç, güç – istiyorlarki yine eski efendileri gelsin ve bu Hareket-i Milliye meselesi onlara köprü ve merdiven vazifesini görsün.”¹⁰⁹

Refik Halit, bu makalesinde meclisteki her iki grubun da uzaktan idare edildiğini, şu anda birbirine dost gibi görünen bu gruplardan birinin eline geçen ilk fırsatta diğerini saf dışı bırakacağını belirtir:

“İşte hariçte olduğu gibi Meclis-i Mebusan'da bu iki cereyan hal-i faaliyettedir. Yenileri (Ankara) sevk ve idare ediyor, eskileri (Berlin)... Her ikisinin de menbaı uzaktadır. İpin uçlarını uzakta kalanlar tutuyor. İstanbul intihabında olduğu gibi divan-ı riyaset intihabında da galebe (Berlin)'dekilerde kaldı. Zaten reisin intihabında dört defa reye müracaat edilmiş olması da gösterir ki her iki cereyan orada hafiyen çarpışmış, boğuşmuş ve musaraa bir tarafın lehinde netice bulmuştur.

Meclis kaldıkça dahilinde, kalmadıkça haricinde bu mücadele uzun müddet devam edecektir. Fakat bu musaraada açık ve aşikâr bir şekil beklememelidir. Her ikisi de bir yolda gider gibi, birbirine abanarak, zahiren dost ve müttefik, fakat batinen, muarız öyle dövüşeceklerdir. İlk fırsatta biri diğerinin ayağını kaydıracaktır. Onlar bugün yekdiğerine muhtaçtırlar, bütün ihtilaflarında prensipte değil, şahıstadır. En ufak bir tehlike ve za'f karşısında birbirlerine tavizat yaparak kütle-i vahide haline girebileceklerdir.

Binanaleyh ayrı bir cereyan gibi görünen birbirine zıt fikirlerin mevcudiyetini gösterir gibi duran bazı münakaşat ve mücadelat karşısında kaldığımız zaman

¹⁰⁹ Alemdar, 4 Şubat 1920.

bilmeliyiz ki İttihatçılığın yenisi ve eskisi, hepsi zihniyet ve siyaset itibariyle birdir: Yalnız kimi boş kalan yerlere geçmek, kimi de gidenleri eski yerlerine getirmek için uğraşiyor. Memleketin zararı itibariyle her ikisi de birdir ve biri birinden farksızdır. Meclisin üçüncü cereyanını teşkil eden ve Hareket-i Milliye'cilerin makul bir mûsamahasıyla intihap edilmiş bulunan bitaraflara gelince o cumhura nazaran gerek kemiyet ve gerek keyfiyet itibariyle ekalliyette kalacaklarından kendilerinden fiili bir fayda beklemek abestir.

İşte-bizim nokta-i nazarımızca-meclisteki cereyanların, o hafi ve celi faaliyet ve gayretlerin künhü ve hakikatini böyle bir post ve şahıs kavgasında aramalıdır.¹¹⁰

E. Refik Halit'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İlişkisi

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1911'de İttihat ve Terakkiye karşı olan siyasal grupların bir araya gelmesiyle kurulmuştu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı oluşturanların ortak noktaları, belli bir görüş ve düşünce birliğinin bulunmaması, hepsinin de İttihatçı karşıtı olmalarıydı. Fırkanın en önemli eksikliği ve zayıf yönü burasıydı. Ayrıca kadrosunun ağırlıklı olarak sivillerden oluşması ve güçlü bir askeri kadrodan yoksun olması da bir diğer eksik yanını oluşturuyordu.¹¹¹ 1913'te Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikastten sonra fırkanın önde gelen isimleri yurt dışına kaçmış, bir kısmı da ülke içinde sürgüne gönderilmişti. Mondros Mütarekesi'nden sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası yeniden canlandı, sürgünde bulunanlar tekrar döndüler. Fırka, mütareke dönemi İstanbul'unun siyasal yaşamına damgasını vurdu. Ancak biraz önce söz edilen zaaflarından dolayı iktidara hiçbir zaman tam olarak egemen olamadı.¹¹²

Refik Halit, başlangıçta Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın fiilen içerisinde değildi. Ancak siyasal ortam içerisindeki duruşu, olayların gelişimi, fırkadaki birçok önemli kişinin yakın arkadaşı olması Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yollarının kesişmesine

¹¹⁰ a.y.

¹¹¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, s.264-268.

¹¹² Tunaya, a.g.e, C.II, s.305-306.

neden oldu. Ayrıca kaleminin güçlü olması, çok genç yaşında yaşadığı sürgün, mütarekeden sonra yazdığı İttihatçı karşıtı yazıları onun muhalifler arasındaki saygınlığını artırdı. Nitekim, gençliğine ve deneyimsizliğine rağmen Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü gibi o dönemde birçok nazırlıktan bile etkili olan üst düzeyde bir bürokratlığa getirilmiş olması bu durumun açık bir göstergesidir.

Refik Halit, siyasal yaşamında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın aktif bir üyesi olduğu gibi basında da fırkanın sürekli savunucusu olmuştur. "Hürriyet ve İtilaf'ın Fazileti" başlıklı makalesi bu konudaki örneklerden biridir. Burada Refik Halit fırkaya yöneltilen eleştirileri cevaplandırır:

İttihatçı gazeteler Damat Ferit Paşa'nın istifasını müteakip akıllarınca pek müessir, pek mahirane zannettikleri bir tarz-ı hücum icat ettiler. Bunu Hareket-i Milliye sergerdeleri de muvafık buldu, elbirliğiyle tatbik başladılar: Yedi ay süren Damat Ferit Paşa hükümetleri güya Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümetleri imiş, bu hükümetler esnasında sû-i idare, sû-i istimalat, sû-i hareket İttihat ve Terakki devrini aşmış, fırka rüesası ve ricali temin-i servet ve sâ mân etmiş, memleket muhatara ve felakete sürüklenmiş, hülâsa İtilafçılar, İttihatçılara taş çıkarmış. İstanbul'un ocakçı matbuatı Damat Ferit Paşa'nın mevki-i iktidardan çekilmesini müteakip adeta Talat ve Enverlerin firarını ve İttihat hükümetinin sükutunu takip eden günlerden fazla bir şiddet ibraz ettiler, çalakelem fırkaya, nüzgara, memurine hücum başladılar. Güya yıkılan bir çete, bir kanlı komite, bir haydud ocağı imiş gibi bir taraftan Hareket-i Milliyeciler hakkında şabaşlar, aferinler koparılıyor, diğer taraftan rical-i sabıkaya lanetler, nefrinler yağdırılıyordu. Fakat bunlar laf hududunu geçemiyordu. Ortada vesile-i hücum olacak kat'i hiçbir sebep yoktu. O ağız dolusu tekrar edilen sû-i istimalat ithamı en ufak bir delil ve emare ile isbat ve izhar mümkün olamıyordu. Hele memleketin muhatara ve felakete sürüklenmiş olması keyfiyeti kavli mücerretten ibaret kalıyordu. Bütün bunlar fırkanın tekrar mevki-i iktidara gelebilmesine mani olmak için uydurulmuş, icat ve ihtira olunmuş basmakalıp laflar, propaganda ve tezvirlerden başka bir şey değildi. İttihat ve Hareket-i Milliye sergerdeleri matbuat vasıtasıyla yaptıkları bu tezvirleri Anadolu muhitine iyice

yerleştirmek için de (?)¹¹³ vasıtasıyla ayrıca bir teşkilat yapmışlardı. Gezdikleri yerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın sû-i idare ve sû-i istimalatından dem vuruyorlar, karıncayı deve, habbeyi kubbe yaparak söylemediklerini bırakmıyorlardı. Taşradan gelen dostlarımızla hasbihal ederken âgâh olduğumuz bu dolaplara karşı bilmem Hürriyet ve İtilaf Fırkası bir müdafaa ve tavzih-i keyfiyet lüzumu hisseder mi? Biz böyle bir harekete lüzum olmadığı fikrindeyiz. Hakikata uzaktan yakından bir nebze bile temas edemeyen iftira ve tezvirlere karşı omuz silkip geçmek ve ciddi işlerle meşgul olmak en muvafık bir yol olsa gerektir. Alel-husus bu ithamlar ciddi ve resmi bir menbadan gelmedikçe, selahiyattar ve maruf kimseler tarafından vaki olmadıkca cevap ve müdafaa kalkmak hiç de doğru olmaz. Zaten gerek fırkayı ve gerek Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı itham için kâfi sebepler, deliller mevcut bulunmuş olsaydı bittabi ne İttihatçı, Hareket-i Milliyeci gazeteler: "Ferit Paşa Yunan mümessiliyle görüşmektedir, Zeynel Abidin Efendi patrikhane ile müzakerata girişmiştir" kabilinden bayağı ve âdi yalanlara arz-ı iftikar etmezlerdi. Mademki yalana, kizb ve ihtirâa lüzum görüyorlar, demek ki vaki bir Şey yoktur. En ufak bir muhakeme ve mantık ile bu cihet işte böylece sabit oluyor.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası hiçbir zaman tam olarak mevki-i iktidara geçmemiştir. İlk Ferit Paşa kabinesi ekseriyet azası itibariyle fırkaya mensuptu. Lakin fırka ile bil-müzakere iş görmüyordu. İzmir vukuatını müteakip ise kabine muhtelit bir Şekil aldı. Paris'ten (?) ise tamamen bitaraf oldu. Binaenaleyh (?) aylık bir devre-i hükümette nâfiz idi. Sonra hariçte bitaraf kaldı. Daha sonra muhalefete geçti. Yani Ferit Paşa hükümetleri esnasında fırka Şu üç Őekle girdi:

1. Muavin ve müşarik
2. Bitaraf ve temâşakâr
3. Muhalif ve muarız

En kısa devresi muavin ve müşarik olduğu devredir. Fırka ne zaman olsa, bu devreye ait olan hesab-ı siyasisini vermeye hazırdır. Diğer devrelerde ise hükümet doğrudan doğruya Damat Ferit Paşa'nın yed-i iktidarında idi ve bu üç devre zarfında

¹¹³ Parantez içindeki yerler asıl metinde sayfa yırtılmış olduğu için okunamadı.

hükümet daima sû-i istimalat ve mucib-i itham ahval ve seyyiattan uzak kaldı. Damat Ferit Paşa hükümetleri fırka ile müşarık bulunsun veya bulunmasın, daima temiz ve haysiyetli kalmıştır. O hükümetlere mensup hiçbir recül-ü devlet veya şahs-ı siyasi çıkmadığı nafi-i şahsisini düşünmüş ve nüfuz-u hükümeti kendisine vasıta-i servet ittihaz etmiş bulunsun. O hükümetlerin yegâne kusuru lazım gelen satvet ve heybeti haiz olamaması, esaslı ve kat'î tedbirler ittihaz edemeyerek fazla bir nezaket ve rikkate kapılmış olmasıdır. Daha doğrusu Ferit Paşa hükümetleri fazla namus-u idari ve siyasiye malikti, o zamanın, o hengamenin ehli olamamıştı, yani seri'üt-tedbir ve şedid'ül-azim değildi. Gerek Hürriyet ve İtilafı ve gerek o hükümetleri ancak bu cihetten itham icap eder. Namus ve haysiyeti her türlü şaibe ve arızadan münezzehtir, o nazırlar ki ceplerine aylıklarından başka on para girmedi, üste borç ettiler, o fırka rüesası ki hiçbir mesele-i ticariyeye sokulmadılar, üste kendi nafakalarını da sarfettiler, o fırka azası ki on senedir mahrum oldukları memuriyet ve mesnetlerine tekrar nail olamadılar, üste nefes tükettiler, İtilafçı gazeteler ki fırkalarının zaman-ı hükümetinde hiç bir yardım görmediler, üste akıntıya kürek çektiler, o rüesa-yı memurin ki mesnedlerinden çekilince geçinmek için hayatları pahasına yine kalemlerine el attılar, kimseye minnet etmediler. Hürriyet ve İtilaf'ın içerisinde Kara Kemal gibi bir bed-nam değil Nüzhet Sabit gibi mücessem bir namus vardı, fırka dalavere çevirmek isteseydi oraya Nüzhet'i değil bir serseriye getirirdi. Hürriyet ve İtilaf devletin istikbal ve istiklalini gizli bir muahede ile satmadı. Hürriyet ve İtilaf kıtaller, hicretler tertip ederek yağmalara girmedi. Hürriyet ve İtilaf çeteler, fedailer teslihi etmedi, Hürriyet ve İtilaf para dolapları kurmadı, yordakçılarına nükut-u milleti dağıtmadı, hülasa daima Hürriyet ve İtilaf ve Ferit Paşa hükümetleri mucib-i itham ahval ve seyyiattan daima uzak kaldı ve İttihat ve Terakki'ye benzemekten daima çekindi, haysiyet ve namsunu muhafaza etti.

Binaenaleyh İttihatçı ve Hareket-i Milliyeci matbuat, o Alman parası ve tehcir kanından feyiz ve kuvvet alıp gelişmiş ve dal budak salmış olan ihanet ve hıyanet-i milliye varakpareleri istedikleri kadar etrafa bühtan ve tezvir savursunlar, Ferit Paşa hükümetinin namuslu ve vakarlı ricali için devair-i resmiye evrak ve senedatı en kati ve gayr-ı kabil-i red bir şahit olarak hazır durmaktadır.

Vesaik-i devlet İttihatçıların yağmagirliklerine, cinayet ve hıyanetlerine nasıl kuvvetli birer hüccet teşkil ediyorsa İtilafçıların izzet-i namus ve faziletlerine de aynı şiddetle şehadet etmekte, haysiyet ve izzet-i nefislerini gayr-ı kabil-i red bir surette korumakta ve kurtarmaktadır.”¹¹⁴

Anadolu’da Milli Mücadele’nin devam ettiği dönemde, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın önde gelen isimleri sürekli kısır çekişmelerle uğraşıyorlardı. Damat Ferit Paşa’nın iyice güçlendikten sonra fırka ile arasına mesafe koyması da bu çekişmeleri hızlandırmıştı. Miralay Sadık Bey’in başını çektiği grup Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na egemen oldu. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Zeynel Abidin Efendi, Filozof Rıza Tevfik Bey gibi fırkanın diğer önemli kişileri de 17 Haziran 1920’de Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı kurdular. Mutediller, özellikle Damat Ferit Paşa’nın beşinci hükümetinde etkili oldular. Refik Halit de Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birlikte hareket etti.¹¹⁵

¹¹⁴ Alemdar, 17 Şubat, 1920.

¹¹⁵ Tunaya, a.g.e, C.II, s.271-274.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL'DA MİLLİ MÜCADELE KARŞITLIĞININ YUMUŞADIĞI DÖNEMDE REFİK HALİT

10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından imzalanması Anadolu'da büyük bir tepkiyle karşılandı. TBMM, antlaşmayı tanımadığını bildirerek imzalayanları vatan haini ilan etti. Ayrıca antlaşmanın geçerliliği bakımından hukuki bir sorun ortaya çıktı, çünkü İstanbul'da halkı temsil eden bir meclis yoktu. Türk ulusunun tek ve asıl temsilcisi olan TBMM kabul etmediği sürece Sevr Antlaşması'nın bir anlamı kalmıyordu. İtilaf Devletleri ise, bir an önce antlaşmayı TBMM'ye kabul ettirmek istiyorlardı. Bu nedenle de İstanbul'da, TBMM ile diyalog kurabilecek, antlaşmayı Ankara'ya kabul ettirmekte etkili olabilecek bir hükümetin kurulmasından yana idiler. Damat Ferit Paşa ise, İtilaf devletlerinin bu beklentilerini gerçekleştirebilecek bir kişi değildi. İtilaf devletlerinin baskılarını iyice artırmaları üzerine artık iyice yıpranmış olan Beşinci Damat Ferit Paşa Hükümeti 17 Ekim 1920'de istifa etti.

21 Ekim 1920'de Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu. Bu hükümet, aynı zamanda son Osmanlı hükümeti olma özelliğini taşıyordu. Tevfik Paşa'nın iki yıllık iktidar dönemi, kısmen de olsa İstanbul'da Milli Mücadele'ye karşı olan muhalefetin yavaşladığı ve etkinliğini azalttığı bir dönem oldu. Bunda Tevfik Paşa'nın, Damat Ferit Paşa'nın aksine Milli Macadele'ye karşı ılımlı bir düşünceye sahip olmasının da rolü vardı. Nitekim Birinci İnönü Zaferi'nden sonra toplanan Londra Konferansı'nda Tevfik Paşa, söz hakkını TBMM temsilcisine bırakmıştı. Ayrıca gerek İstanbul Hükümeti gerekse işgal devletleri tarafından Anadolu'da çıkarılan isyanların bastırılması TBMM'nin otoritesini ve saygınlığını artırmıştı. İstanbul, artık Anadolu'ya yeniden egemen olma umudunu kaybetmişti. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak İstanbul basını da olayların akışından etkilendi. Alemdar ve Peyam-ı Sabah gibi Milli Mücadele karşıtı gazetelerin öncülük ettiği keskin muhalefet devam etmekle birlikte eskiye oranla belirgin bir yumuşama gözleniyordu.

A. Refik Halit'in Peyam-ı Sabah Gazetesi'nde Milli Mücadeleye Yaklaşımı

Refik Halit, ikinci kez umum müdür olduğu Posta ve Telgraf idaresinden 26 Eylül 1920'de azledilmişti. Kendisi bundan sonra Peyam-ı Sabah'ta yazmayı düşünüyordu. Peyam-ı Sabah, Ali Kemal'in Peyam gazetesiyle Mihran Efendi'nin çıkardığı Sabah gazetesinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştı, Milli Mücadele'nin aleyhinde idi.¹¹⁶ Gazetenin başyazarı olan Ali Kemal de onun Peyam-ı Sabah'ta yazmasını istiyordu. Ancak gazetenin ve basıldığı matbaanın sahibi olan Mihran Efendi, Damat Ferit Paşa ile anlaşmazlığa düşmüş ve azledilmiş bir kişinin gazetesinde yazmasına pek sıcak bakmıyordu, ona göre hükümetin değişmesi beklenmeliydi. Nitekim üç hafta sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti düştü, Refik Halit de bu sayede Peyam-ı Sabah'ta yazmaya başlayabildi. Kendisi bu olayı anılarında şöyle anlatır :

“Benim ümidim Posta ve Telgraftan çekilir çekilmez Peyam Sabah'a girmekti, hatta Ali Kemal Bey ertesi günü gazetede ilan edilmek üzere bir de varaka yazıp matbaaya göndermişti. Ertesi günü baktım ki ilan derc edilmemiş, sebebini sonra öğrendim, Mihran Efendi, Damat Ferit Paşa iktidar mevkiinde oldukça beni gazetesine almaktan ürkmüştü. Düşükten sonra kabul gösterdi, çeke çeke pazarlık ettik, uyuştuk. Nakş-ı Berab'lara başladım...”¹¹⁷

Refik Halit, Peyam-ı Sabah gazetesinde de “Nakş-ı Berab” başlığını ve “Aydede” imzasını kullandı, zaman zaman kendi asıl imzasıyla da makaleler yazdı. 1920 yılı sonlarından 1921 yılı sonlarına kadar Peyam-ı Sabah'ta yazdığı bu dönemde aktif politikadan uzak durdu. Yakın arkadaş çevresi içerisinde Milli Mücadele taraftarı aydınlar da olmakla birlikte, açıkça onlara katılmadı. Refik Halit, bu dönemdeki yaşantısını şu sözlerle aktarır:

¹¹⁶ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını*, s.8

¹¹⁷ Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s.245-246.

“O aralık Kadıköyü’ne nakletmişim; hayatım, para hususunda biraz dar olmakla beraber, iyi ahbab, kıymetli sohbet ve aile toplulukları cihetinden pek geniş, pek ferah geçiyordu. Kadıköy, İstanbul’un en hür, en şen mahallesiydi; hülasa idbardan müşteki değildim, zaten ortada eski ve hakiki sanatıma dönmekten başka bir mesele yoktu. Kendi arkadaşlarımla siyasetine o derece kayıtsız durduktan sonra yenilerinkine bittabi hiç karışmıyordum. Matbaaya da iki, üç günde bir uğrar, muharrirler, muhabirler hoş beş eder, ‘Akşam’a uğrayıp çene çalar ve dönerdim.”¹¹⁸

Refik Halit, Alemdar gazetesinde yazdığı dönemdeki kadar, bu kez, gelişen olaylarla yakından ilgilenmedi. Peyam-ı Sabah’ta ağırlıklı olarak edebi yazılar yazdı. Kimi zaman İstanbul’un gündelik yaşamına ve sorunlarına, kimi zaman da mütarekeden önce İttihat ve Terakki’nin yaptığı yolsuzluklara değindi.

Refik Halit, Milli Mücadele devam ederken, Anadolu’dan gelen ve zaferin yakın olduğu şeklindeki haberlere pek inanmazdı. İşin sonunu beklemenin daha iyi olacağı düşüncesindeydi. Savaşla ilgili olarak gerek Anadolu’dan yapılan resmi tebliğlerin, gerekse Yunan makamlarının açıklamalarının tek taraflı olduğu, dolayısıyla gerçeği tam yansıtmadığı inancındaydı. Peyam-ı Sabah’taki “Nakş-ı Berab” sütununda yazdığı “Bir Ders” başlıklı yazısı bu düşüncesinin ürünüdür:

“Bakınız ben gazeteleri bugünlerde nasıl okuyorum:

Atina, 20 (Hurunus) – Kütahya cephesinde esir düşenlerin miktarı yirmi bin kişiye baliğ olmuştur. (binini tay ediyorum, yirmi kalıyor.)

Karamürsel, 21 (Kaymakamın telgrafı) – Eskişehir’le muhabere etmekteyiz. (Eskişehir’in yerine Eskişehir civarı diyorum).

Bursa, 21 (Tahidromos) – Kütahya’da 168 top tâdâd edilmiştir. (yüzaltmışını siliyorum, sekizini ibka ediyorum).

¹¹⁸ Karay, a.g.e, s.246.

(Ümit) vapurunun yolcu haberindeki “düşmanın ric’ate başladığı” tebşirini de (düşmanla harbe başlanmak üzeredir) şekline irca ediyorum.

(Papulas Eskişehir’in işgalini henüz bildirmemiştir) haberinin arkasına şu ilaveyi yapıyorum. Yarın bildirebilir. Fakat o tebliğ gelse de Yunanlılar “Eskişehir’e girdik” deseler, “birgün çıkabilirler de” diyorum. Yine Yunan gazeteleri (Ankara)’ya doğru ilerlediklerini yazarlarken ben “Uşak’a doğru gerileyebilirler de...” mütalaasında bulunuyorum. Sonra Anadolu haberlerinde “düşman dört yüz maktül bırakmıştır” cümlesini Yunan haberlerindeki “dört yüz maktül saydık” ibaresiyle karşılaştırıp “sıfıra sıfır, elde var sıfır” diyorum. Hülasa bütün o kara veya ak haberleri hiçbir zaman oldukları gibi kabul etmiyorum. Malum ya Harb-i Umumi bize harp zamanında gazeteler nasıl muhakeme ve nasıl mütalaa edilmelidir, bu ciheti pek mükemmel anlattı: Evvela mütalaaat-ı askeriye’nin hiçbir kıymet ve ehemmiyeti yoktur, gazete idarehanelerinden nakıs malumat ve nakıs haritalarla yazılan bu pür taksir düşünüşler ve indi hesaplar ekseriyetle çarşıya uymaz, insanın zihnini teşviştan başka bir işe yaramaz.”¹¹⁹

1921 yılı Temmuz ayı ortalarında Kütahya ve Eskişehir çevresinde çok şiddetli çarpışmalar olmaktadır. Savaşın genel gidişiyle ilgili olarak Türk ve Yunan tarafları farklı açıklamalar yapıyorlardı. Refik Halit de bu konuda, savaşlarda asıl önemli olanın netice olduğunu belirtir:

“Gazete muhabirlerinin telgrafları da daima mübalağalı veya noksandır, harp eden hükümetlerin istihbarat kalemleri ise birer müdafaa ve propaganda vasıtasıdır, binaenaleyh hakikatten uzaktır. Tebliğ-i resmilere gelince arasında onlarda da tabir hud’alarına tesadüf mümkündür, o ‘şimal-i şarkiye çektik, cenuba aldık’ ibarelerinde ekseriyetle ne mağlubiyetler ve ne muvaffakiyetsizlikler saklanır.. İşte bu sebeplerden dolayı harp zamanında inanılacak yalnız bir (netice) vardır, yani harp neticelenmedikçe hiçbir mana ifade etmez. Kumar masasından ancak kalkarken kar veya zararın belli olması gibi... Şayet Harb-i Umumi de Alman tebligat ve

¹¹⁹ Peyam-ı Sabah, 23 Temmuz 1921.

istihbaratına inanıp kanmamız iktiza etse ve bu haberlere nazaran (netice) istihsal edilmiş olsa idi şimdi kayserin cihan hükümdarı olması icap ederdi. Hayır harp devam ettikçe zafer veya hezimet diye bir şey yoktur. Fakat bir gün, bir saat gelecektir ki artık şek ve şüpheyeye mahal kalmayacak, vaziyeti anlamak için ne tebliğ-i resmilere, ne telgraf haberlerine, ne istihbarat kalemlerine, ne mahalle bekçilerine ihtiyaç görünecektir. İşte galebe veya mağlubiyet o zaman yani telgraflarla haberlere ihtiyaç görünmediği gün anlaşılır. Her taraf bila-tereddüt öğrenir, anlar ki bir taraf yenilmiştir, isterse artık hiçbir telgraf veya tebliğ verilmemiş olsa da...

İşte harb-i umumiden aldığımız bu dersi tatbik edelim, (netice)ye varıncaya kadar haberlerin yüzde seksenini daraya çıkaralım, yalnız (netice) dir ki bir esaslı vaziyeti ifade eder. Allah bizim de neticemizi hayır etsin.”¹²⁰

Refik Halit, ertesini günkü yazısında da aynı konuyu işler. Anadolu'daki savaşla ilgili uydurma haberlerin devam ettiğini, Yunanlıların ve İstanbul'daki Rumların bu konuda Türklerden daha baskın çıktıklarını belirtir. Buna örnek olarak da Atina Bankası'nın kapısına “Mustafa Kemal esir edildi” şeklinde bir yazı asmasını gösterir. “Şenlikler” başlıklı bu yazısında Refik Halit, Birinci Dünya Savaşı sırasında en çok tezahürat ve şenliği Almanların yaptığını ancak zaferin karşı tarafın olduğunu dile getirir. İstanbul'daki Rumların taşkınlıklarına karşın Türk tarafına sakin olmaları önerisinde bulunur:

“İşler artık havadis vermek şeklinden çıktı da bir yalancılık müsakabasına bindi. Sanki galebe en fazla yalan icat eden tarafta kalacakmış gibi kizb ve düruğun haddi, hesabı yok... Ahvale bakan zannederki saha-i harp gazete sütunları, asker hurufat ve cephanede mürekkep... Maamafih şayet uydurma ile zafer temin edilebilecekse galebe muhakkak Yunanlılarındır, şimdiden bihakkın bu hususta bize tefevvüklerini isbat ettiler. İlla dün Yunan yalancılığı en büyük zaferini kazandı:

¹²⁰ a.y.

Atina bankası kapısının üstüne (Mustafa Kemal esir edildi) diye yazdı. Keşke daha evvel hareket etse idik de Papulas'ın esir düştüğünü biz yazsa idik. Aman Ya Rabbi... Bu huppalıklara, bu münasebetsizliklere ne lüzum var? Bunlar ne fayda temin eder? Kâğıt üstündeki ileri veya çevirme hareketleri esirler, ganaim ne kazandırır? Yarın yalan olduğu sabit olmayacak mı? Esir edildiği söylenen o Türk veya Yunan kumandanı üç gün sonra imzasıyla bir tebliğde bulunmayacak mı? Bazen aklıma bir düruğunluk geliyor. Bakıyorum Galata'da Rumlar şenlik yapıyor, aynı zamanda Bâb-ı Âli caddesinde bizler zafer terennüm ediyoruz. Bırakalım Yunanlılar ne yaparlarsa yapsınlar, ne yaygara koparırlarsa koparsınlar, ne yalanlar uydurlarsa uydursunlar, biz ciddiyet itidal ve vakar gösterelim, hafiflik, huppalık bizden uzak kalsın. Onların bu çılgınlıkları ayrıca kendileri için bir mağlubiyet olacaktır, gazetelerimiz azami bir vakar dairesinde emin olmadıkça yazmayarak, sağlam görmedikçe ballandırmayarak şayan-ı itimat bir ciddiyet almalı, indi muhakemelerden mümkün mertebe sütunlarını muhafaza etmelidir. Evvel ahir ben o arslanlı fareli, tekmeli pervaneli resimlerin, o gazete boy fotoğrafların aleyhinde idim, şimdi görüyorum ki şu çekilme hareketimiz üstüne hiçbir gazetede onları tekrar etmek gayreti kalmadı... Mecbur olmadan yapmak elbette mecbur olup yapmaktan daha hayırlıdır. Harbin devamı esnasındaki zaferler veya mağlubiyetler büyük sevinç ve büyük kederlere layık değildir. Yunanistan, geçen defaki taarruzunda gösterdiği o mecnunane nümayişler ve eblehane sürurlardan sonra nasıl mahcup düştü... Neticeye kadar sevinç ve keder hep esassızdır. Hatt-ı harpten uzakta duranlar "bizler için" zafer veya mağlubiyet ne çıkarsa, yüz kızartmayacak yegâne hareket: ağırbaşlılıktır."¹²¹

Refik Halit'in Milli Mücadele ile ilgili sert ve yıpratıcı görüşlerinin yumuşadığını gösteren bu yazısı şu satırlarla sona erer:

"Biz temkinli duralım, hatta en büyük bir muzaffariyetin bile musalahaya kadar itidal ile tes'idi icap eder. Harb-i Umumi esnasında zafer şenliklerini en fazla Almanya yaptı, fakat musalaha şenliğini tali-i harp müttefiklere nasip etti. İnşallah

¹²¹ Peyam-ı Sabah, 24 Temmuz, 1921.

bizde de, bu sefer harp esnasında en çok şenlikleri Atina yapar, fakat musalaha şenliği İstanbul veya Ankara'ya nasip olur.”¹²²

Refik Halit'in (ve diğer muhaliflerin) Milli Mücade'ye karşı sert tutumlarını yumuşatmalarında Türk ordusunun peşpeşe kazandığı zaferlerin önemli rolü olmuştur. Doğuda Ermenilerin yenilgiye uğratılması, güneyde Fransızlara karşı üstün duruma geçilmesi, Batıda Yunanlılara karşı Birinci ve İkinci İnönü zaferlerinin kazanılması TBMM'nin gücünü ortaya koydu. Artık, hem İstanbul'daki hükümet çevreleri hem de işgalci devletler, Anadolu'da sıradan bir ihtilal hareketi değil, Türk ulusunun giriştiği bir ölüm kalım savaşı olduğunu anladılar.

Refik Halit'in, Peyam-ı Sabah'ta yazdığı “Acele Etmeyelim” başlıklı yazısı ilginç bir özelliğe sahiptir.. Bu yazısında, daha Sakarya Savaşı'nın devam ettiği günlerde ileride kendisini nasıl bir sonucun beklediğini sezdiğini belli eder. Milli Mücadele'nin başarılı olması durumunda, ne yapacağı konusunda bilinç altında hazırlıklıdır:

“Seli görmeden paçaları sıvamak acüllüğünde bulunan bir koyu İttihatçı, İzmit'ten gelen motorun İstanbul'a dağıttığı bazı beşaretâver haberlerden heyecana gelmiş ve artık her işi olup bitmiş farzetmiş ki dün yüzüme manidar bir nazar attı ve mağrurane yürüyüp geçti. Bu bakışta şu mana vardı:

-Nasıl? Görüyor musun? Hazırla bakalım bavulu.

Ben de içimden şöyle dedim:

O cihet kolay, benim iki hayreti ile bir pırtım bohçaya bile sığar, nasıl olsa yakamı Kuva-yı Milliyecilerin dest-i intikamından kurtarırım. Lakin Anadolu'nun düşman istilasından kurtarılması o kadar kolay değil.. Daha çok himmete, çok zahmete, çok vakte muhtaç. Bu olsun, Yunan askerleri denize dökülsün, muzaffer ordu Çamlıca tepesinde görünsün de ben de, ne olur bir müddet için terk-i diyar

¹²² a.y.

edeyim. İstanbul'da iki yıl fazla duracağım diye Anadolu'nun düşman elinde kalmasına razı olacak kadar da akılsız değilim a...Hem ben neyim? Kimim? Abuk sabuk söyleyip gezen ve hiçbir lafı doğru çıkmayan bir adam değil mi? Hani, vaktiyle Haccac-ı Zalim yüzü örtülü dolaşırken bir Arab'a rast gelmiş:

- Söyle bakalım, demiş, Medine'de ne var, ne yok?
- Sorma birader, haller pek yaman, Haccac denilen zalimin yapmadığı eza kalmadı, Abdullah bin Zübeyr'i bile katletti, memleket harebeye döndü. Kan gövdeyi götürüyor.
- Peki ama sen Haccac'ı tanır mısın?
- O cehennem yüzlü adamı tanımaz olur muyum.
- Haccac yüzünü açınca Arap ne görsün ta kendisi... Hemen demiş ki:
- Sen de beni tanır mısın?
- Yok.
- Ben ma'tuh ve divane bir adamım, daima böyle abuk sabuk, aykırı, ters laflar söyler, gezerim.

Onun gibi beni de bu abuk sabuk, saçma sapan, asılsız esassız laflarımdan dolayı belki mesul tutmazlar. Şimdiye kadar ne dediyse aksi çıkan bir adamın sözüne artık kim kulak verir ki onun kaleminden, ya dilinden veya tesirinden korkulsun.¹²³

Refik Halit'in en çok üzerinde durduğu konulardan biri de, bir an önce kalıcı barış antlaşmasının imzalanmasıydı. Aksi takdirde eldeki mevcut toprakların da kaybedilebileceğini düşünüyordu. Ona göre Sakarya Zaferi'nden sonra böyle bir fırsat doğmuştu. Hemen harekete geçilmeli ve Avrupa'ya heyetler gönderilmeliydi. "Nasıl Söyleyim" başlıklı yazısında bu konudaki görüşlerini açıklar :

"Anlamıyorum ki... Ne diyeceğimi, nasıl düşüneceğimi, ne tarzda ifade-i meram edeceğimi şaşırıdım. Mesela şimdi tutup da:

¹²³ Peyam-ı Sabah, 28 Ağustos 1921.

- Hah, tam sulh teşebbüsünün zamanıdır, mademki Yunanistan Sakarya'nın öteki sahiline çekildi (aman kızmasınlar, çekilmeye mecbur oldu, perişan oldu diyecektim) işte teşebbüsat-ı sulhiyeye girmeye, bir zemin-i itilaf bulmaya fırsat bulundu demektir. Vakit kaybetmeden derhal Avrupa'ya, Londra'ya heyet heyet üstüne murahaslar, mümessiller göndermeli, işi lehimize, sulha daha ilerisine düşmeden hal ve fasl etmelidir.

Desem :

- Vay hain vay, vay casus vay. Tam zafer neşeleri gönlümüzü kabartırken bize sulhtan, sükundan bahsediyor, keyfimize zehir katıyor.

Diyorlar, aleyhimde ne söyleyeceklerini, ne tezvîr ve ne iftira uyduracaklarını bilmiyorlar. Ya Rabbi, nasıl etmeli, nasıl yapmalı da bu cûş ve huruşa gelmiş İttihatçılara şu hakikatı anlatmalı:

- Evet, arkadaşlar, dayılar, kabadayılar hakkınız var, Yunanlıların Türk askerinin şecaat ve kahramanlığı önünde tekrar, İnönü'nde olduğu gibi, ric'ate mecbur olduğu muhakkak... muhakkak ama, yine nasıl İnönü muzafferiyeti sonunda yaptıysa, öyle, hazırlanıp derlenip bir taaruza geçmesi ve evvelki defa Kütahya ve Eskişehir nasıl düştüyse öyle Ankara'ya da girmesi ihtimali-yüzde bir, beş, on, her ne ise biraz mevcuttur. a... Artık buna meydan vermemek ve gösterdiğimiz şu kudret-i askeriye ve hatta, işte onu da söyleyim-kudreti milliye ile bil-iktifa Avrupa'yı ve Yunanistan'ı sulha yaklaştırmak, devlet ve millet lehine bir çare-i hal bulmak, elbette, muvafık, münasip, pek güzel ve pek âlâ olur.

Allah aşkına söyleyiniz, benim şu mütalaamda ne zarar, ne beis var? Harb-i Umumi'de sulh sesini çıkarmak, sulhtan bahsetmek yasaktı, daima zefer-i nihai teraneleri dillerde gezerdi, fakat bu hal bizi- Çanakkale gibi harika âsa bir zaferden sonra bile- mağlubiyetten kurtaramadı, o halde harpte sebatan ve sulhtan istinkaftan korkulmaz, meseleyi daima çıban gibi işlemekten ürkülmez mi? Müsade buyurunuz, işte, gayet itidal ile, ikisi ortasını düşünelim, diyelim, farzedelim ki Yunan

Eskişehir'den bir karış öteye gidemez, biz de Uşak'tan bir adım ileri yürüyemeyiz, bu işin bu şekilde sonu gelir, bu belalar tükenir, bu halin böylece devamına artık razı olunur mu? Ama Yunan ordusunda ihtilal çıkarmış, şu olurmuş, bu olurmuş... Filvaki bu ihtimaller hatıra gelir, gelir ama mesela benim köprüden geçmek için cebimde kırk param olmayınca:

- Belki köprü tahsildarları grev yapmışlardır.

Diye güvenerek, meteliksiz, o tarafa doğru yürümekliğim hesaba, akla, fenne sığar mı? Hem “sulh teşebbüsü yapınız” demekliğimde ne zarar, ne ihanet ve ne hıyanet vardır? Ne denirse, ve söylenirse yapınız, kabul ediniz demek midir? Fakat, rica ederim, daha mütedilane, daha samimi, daha nazikâne, kimseye taaruz etmeden, kimseye kabahat bulmadan, can ve yürekten nasıl söz söylenir? Nasıl konuşulur? Nasıl ifade-i meram edilir? “Bir defa da sulha başvuralım” demekte ne fenalık, ne zarar, ne ziyan vardır?

Allah'ım, bu ne haldir ki “ölmeyelim, vurmayalım, yer kaybetmeyelim, şehir yakmayalım, beyhude telef-i nefis etmeyelim” diyenler hain ve “sonuna kadar harbe devam, bir karış yer ve bir tek nefer kalmayıncaya kadar...” diyenler vatanperver oluyor?

Anlamıyorum, anlatamıyorum ki...”¹²⁴

Refik Halit'in Milli Mücadele ile ilgili ve sayıca az da olsa en olumlu yazılarından biri “Yardım” başlıklı yazısıdır. Refik Halit, bu yazısında savaşa siyasal ve askeri yönüyle değil insani ve psikolojik boyutuyla bakar. Cephede savaşmakta olan askerin içinde bulunduğu ortamı düşünür ve kendi bakış açısıyla yansıtır. Aslında bu yazı dikkatle incelendiğinde, İstanbul ile Anadolu arasında varolan yaşam koşullarındaki derin farklılık kendini belli eder. Bu nedenle de, Refik Halit açısından İstanbul'daki rahat ortamı bırakıp Anadolu'ya geçmenin ve o günlerin belirsizliği içerisinde, sonucu kestirilemeyecek bir savaşa katılmanın ne denli zor bir karar olduğu daha iyi anlaşılır.

¹²⁴ Peyam-ı Sabah, 17 Eylül 1921.

Refik Halit, bir gece yattığı odadan dışarıdaki soğuk havaya bakarak o andaki düşüncelerini şu şekilde aktarır:

“Hava bozulalı yarın haftası....

Bir haftadır ne yağmurun, ne fırtınanın ardı arkası kesilmedi, soğuk ve rutubet iliklere işliyor, kemiklerimiz donuyor. İlk soğuklar daima böyledir, insanı yıldırır ve gözü korkutur. Fakat bu seneninki yaman geldi, kara kışı arattı. Biz burada, deniz kenarında, mutedil bir iklimde ve şehir içinde böyleyiz, böyle müşteki, muzdarip ve me'yusuz. Ya Anadolu ovasındaki asker, velev ric'at velev takip, hatta istirahat halinde olsun, kim bilir ne haldedir, nasıl müşkil, müz'ic tahammülsüz bir vaziyettedir. Bu sabah sırtıma kışlık fanilamı geçirirken bila ihtiyar içimi çektim... Eskişehir ovası şimdi bataklık bir haldedir, çamur dizleri geçmiş, kar tepeleri örtmüştür, rüzgar insanı topağ gibi döndürür ve ıslak adamın kemiklerini çürütür. Bu iklim, bu muhit ortasında karargâhın, kıtanın siperin veya müfrezenin bir gece halini göz önüne getiriniz, insan kendisini sulara kaptırmış gidiyor, boğuluyor farzedebilir ve şevk-i cengâveranesi ne kadar şedit olur ise olsun bir aralık gelirken sağlam bir dam altı ve sıcak bir yorgan içi tahassürüyle gözlerinin nemlendiğini ve yüreğinin kabardığını hisseder. Alel-huş arkasında bez bir gömlekten ve ayağında çıplak bir yemeniden başka bir güvendiği yoksa.. Muhakkak ki bu askerler yardıma muhtaç, yardıma layıktırlar. Bu fırtına bize, İstanbul halkına adeta bir ihtardır. Dün gece fırtınanın şiddetiyle bir aralık yatağında doğruldum, oturdum ve etrafı havf ve endişe ile dinledim.

Karanlıkta sanki camları bu derece aculâne vuran, sarsan, turnaklayan yağmur taneleri değil, Eskişehir ovasında dizlerine kadar suya batmış olduğu halde harbe devam eden askerin manevi eli idi... Bizi ikaz eden, yardıma, vazifeye davet eden kahraman pençeli bu elin, bu ıslak ve donmuş dest-i ikazın emrine itaat vazifemizdi. Sanki karanlığın içinde bu eli, camın ardındaki bu mühib ve mürşit eli görüyor ve temasını, heyecan ve şiddetini duyuyordum. Birden aşağıdaki kapının da rüzgârın tesiriyle sarsıldığını işittim. Sanki evimin kapısı ardında da biri, bir hayalet, ıslak ve üşümüş bir yolcu, bir yorgun ve yaralı asker timsali duruyor ve tokmağı vuruyor,

tahtayı tekmeliyordu. Evet, bu vakitsiz kış, bu soğuk ve bu rüzgar bir haftadır bize, hepimize camları sarsarak, kapıları vurarak böyle ihtar ediyor, böyle söylüyor:

- Fanila, çorap, don, ne varsa, ne mümkünse verin.

Diyor. Sıcak yataklarımızda fırtınanın ağzından dinlediğimiz bu ihtara icabet edeceğiz. Kabil değil ki camlarımızı fiskeleyen yağmurun sadasında ve kapınızı tartaklayan fırtınanın şiddetinde siz benim bulduğum şu manayı bulmayasınız, gece uyanıp da Eskişehir ovasında sırsıklam koşan, vuruşan Türk neferinin üşüdüğünü düşünmemiş olasınız.

Fakat bunu zaten kışa ürke ürke, korka korka yarı çıplak girenlerden, daha doğrusu erkeklerden ziyade hanımlarımız, şık, müzeyyen, zengin hanımlarımız düşünmelidirler. Bunlar bilmelidir ki şimdi erkeklerin gözleri yolda üzerlerine iliştiği zaman:

- Şu manto veya şu kürk bedeliyle acaba kaç yüz nefere kışlık yün çamaşır alınabilirdi?

Diyorlar, böyle soruyorlar. Gönül arzu eder ki bu kış hanımlarımız altışar yüz liralık yeni mantolarını giydikleri vakit yakalarına Hilal-i Ahmer'in bir makbuzunu iliştiirmiş bulunsunlar ve bizler de orada, uzaktan şöyle okumuş ve şöyle dua etmiş olalım:

- Altı yüz çift yün çamaşır. Pek âlâ. Güle güle giysin. Güle güle eskitsin."¹²⁵

B. Refik Halit ve Aydede Dergisi

Aydede dergisi, Refik Halit'in 1922 yılı içerisinde çıkardığı siyasi mizah dergisidir. 2 Kanun-u Sani (Ocak) 1922'den 9 Teşrin-i Sani (Kasım) 1922'ye kadar, haftada iki kez olmak üzere doksan sayı yayınlanmıştır. Dergi, adını Refik Halit'in

¹²⁵ Peyam-ı Sabah, 24 Eylül 1921.

Alemdar ve Peyam-ı Sabah gazetelerinde kullandığı “Aydede” imzasından almıştır. Derginin sahibi ve yöneticisi Refik Halit olmakla birlikte Mihran Efendi de ortaktı. Aydede dergisi de Sabah matbaasında basılıyordu, derginin ticari ve teknik işleriyle Mihran Efendi ilgileniyordu.

Refik Halit, Aydede dergisini çıkarma nedeni olarak, o sırada içinde bulunduğu geçim sıkıntısını gösterir.

“Peyam-ı Sabah’ın verdiği para ayda sekiz makale ve haftada dört ‘Nakş-ı Berab’ için yüz yirmi lira idi geçinmeme kâfi gelmiyordu. Halbuki yazılarım rağbet buluyordu; pek sıkışmış, pek daralmıştım. Bir çıkar yol bulmak lazımdı.

Bir akşam üzeri, Kadıköyü’ndeki bahçede düşünüp geziyordum, zihnimde bir şimşek çıktı. Niçin ben, tek başıma bir gazete çıkarmıyordum? Ne kadar yürütme, sürülme gene bana bu yüz yirmi kağıdı bırakırdı. Bir sigara yaktım, ucunu yere attığım zaman kararımı vermiştim. ‘Aydede’ isminde, haftada iki kere çıkmak üzere bir mizahi gazete neşredecektim.”¹²⁶

Refik Halit, yeni gazete ve dergi yayınına izin vermeyen sansür idaresini araya araçlar koyarak aştı ve gerekli resmi izni aldı. Dergi, geniş bir yazar ve karikatürist kadrosuna sahipti. Refik Halit, kendi imzasının dışında “Aydede” ve “Kirpi” imzalarını da kullanarak yazdığı yazılarla derginin asıl yürütücüsü oldu. Kendisinden başka Yusuf Ziya (Ortaç), Osman Cemal (Kaygılı), Orhan Seyfi (Orhon), Selami İzzet (Sedes) hem kendi isimleri hem de müstear imzalarla yazı kadrosundaydılar. Bunlardan başka Ercüment Ekrem, Rıza Tevfik, Reşat Nuri, Enis Behiç, Abdülbaki Fevzi de derginin yazarları arasındadırlar.¹²⁷

¹²⁶ Karay, a.g.e., s.257-258.

¹²⁷ Aydede, 8 Mayıs 1948, Sayı 1, Refik Halit bu açıklamaları dergiyi 1948’de ikinci kez yayınlamaya başladığında yapmıştır.

Aydede dergisi, gerek siyasi mizah anlayışı, gerekse karikatürleri bakımından basında önemli bir yere sahipti. Zafer'den sonra Refik Halit'in yurt dışına çıkması üzerine derginin mevcut kadrosu Akbaba adlı mizah dergisini çıkaracaktır.¹²⁸

Aydede dergisinin yayınlanmaya başladığı 1922 yılı başlarında artık Milli Mücadele'nin sonucu belli olmaya başlamıştı. Yunanlılar taarruz güçlerini kaybetmişler, savunmaya çekilmişlerdi. Türk ordusu ise, düşmana kesin darbeyi vurmak için taarruz hazırlıkları yapıyordu. Refik Halit, dergide Milli Mücadele'yi iğneleyici yazı ve karikatürlere yer vermekle birlikte Alemdar gazetesinde yazdığı dönemdeki gibi ağır ifadeler kullanmaz. Bu dönemle ilgili olarak bazı itiraflarda bulunduğu anılarında şu ilginç satırlara yer verir:

“Aydede tutmuştum; ben başında buldukça yaşayacak ve sahibini de yaşatacaktı. Ama biliyordum ki saatlerim sayılı, gazetemin ömrü de mahduttu. Siyaseti derinden takip etmemekle beraber, İstanbul'daki hükümetin can çekiştiğini, Anadolu'dakilerin canlandığını görüyordum. Bittabi, ölü gömülecek, diri yerine geçecek, bana da gurbet yolu görünecekti. Bu, mukadder idi. Binanaleyh fırtınaya intizaren mütevekkil, huzurlu duran tabiat gibi ben de mukadderata nefsimi bırakmış, sakin ve çarpıntısız bekliyordum. Gazetemin cidden tarafsız bir davranışı vardı, bunu Ankara lehine çevirmek elimde olmakla beraber, ne faydası olacaktı ve çirkin de duracaktı, lüzum görmüyordum. Önümde bir çile devresi daha açılacaktı, gözlerimi kırpmadan bu tehlikeye uzaktan bakıyor ve dudaklarımı sıkmadan o azaba tahammülü göze alıyordum. Nihayet bildiğimiz işler oldu. Hazırlıklı duruyordum. Talih bir gün bavulları bağlamak emrini de verdi.”¹²⁹

Refik Halit, Aydede dergisinin ilk sayısında “Meslek Bahsi” başlıklı baş yazısında, derginin siyasal olaylar karşısında izleyeceği yayın politikasını açıkladı. Derginin İtilafçılık ve İttihatçılıktan olduğu gibi Millicilikten de uzak duracağını belirtti:

“Deveye sormuşlar :

¹²⁸ Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, s.139,-140.

¹²⁹ Karay, a.g.e, s.260-261.

- Yokuşu mu seversin, demişler, inişi mi?
- Bu ikisinin ortası yok mu, yahut, düz başınıza mı yıkıldı? Demiş... Bu fikra malumdur. Fakat daha akıllı bir deveye aynı suali:
- Yokuşu mu seversin, yoksa inişi mi?
Diye sordukları zaman daha hoş bir cevap vermiş:
- Allah üçünün de belasını versin.
- Canım demişler, biz sana iki soru sorduk, sen üçüne cevap veriyorsun, üçüncüsü de nedir?
- Düzü unuttunuz mu, demiş, günlerce çöl ortasında bitip tükenmeden düz gitmek de sanki hoş bir şey mi?
Onun gibi bana da:
- İttihatçılığı mı seversin, İtilafçılığı mı?
Deseler o akıllı deve gibi:
- Allah üçünün de hakkından gelsin.

Diyeceğim... Malum a, üçüncüsü de Millicilik... Ankara ovalarında bitip tükenmeyen seferlerle yeknesak yaşamak da sanki hoş bir şey mi? İttihatçılık yokuş, İtilafçılık iniş ise Millicilik de çöl, düzlük ova. İşte bu hikmete mebnidir ki (Aydede) akıllı veya akıllanmış deve gibi bu üç yola da hevesiz, bu üç gidişden ve yürüyüşten de bezgin, zikzaklı bir yol, bir edebi ve mizahi, yani nezih ve eğlenceli bir yol takip edecek, ne onu, ne bunu, ne ötekini benimsemeyecek, her yolun kabahatini yüzüne vuracak, hülasa hiçbir şahsın, hiçbir deveci ile hiçbir kervanın yükünü sırtında taşımayacak, gönlünü ferah ve neşeli tutacak... Binaenaleyh ona:

- İttihatçılığı mı seversin, İtilafçılığı mı?

Diyecek olurlarsa, yokuştan, inişten ve sonu gelmez çölden bahsedilmiş gibi vereceği cevap şöyle olacaktır:

- Üçünün de hakkından Allah gelsin. Üçünü de Allah ıslah etsin.”¹³⁰

¹³⁰ Aydede, 2 Kanun-u Sani 1922, Sayı 1, s.1.

Aydede, siyasi bir mizah dergisi olması nedeniyle olayları genellikle bu açıdan değerlendirir. Yazı ve karikatürlerde, dönemin başlıca siyasi olayları alaycı bir dille işlenir. Nitekim, dergiden seçilen şu iki örnek, bu yaklaşımı açıkça yansıtmaktadır.

Derginin “Anadolu Haberleri” sütununda “Ah İstanbul” adlı yazıda Ankara’ya imalı bir gönderme yapılır:

“Ankara’da verilen bir ziyafet esnasında Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey yemekten sonra nasılsa derin, derin içini çekerek ‘Ah İstanbul’ dediğinden dolayı Ankara İstiklal Mahkemesi’ne tevdi edilmiş ve üç gün, üç gece cereyan eden gayet sıkı ve mahrem istintak ve isticvaptan sonra mümaileyhin bu sözü sarfetmesi bir maksad-ı siyasi ile olmayıp mezkur ziyafet gecesini tabağa konulan kadayıfın azlığı ve elyevm İstanbul’da şeker piyasasının düşkünlüğünden dolayı İstanbul’a gidip doya doya bir kadayıf yemek arzuyu midevisinden ileri geldiği gerek mümaileyhin kendi ifadat-ı samimanesi ve gerek istima edilen müdafaa şahitlerinin şahadetinden müsteban olduğu cihetle bir daha böyle bir sürç-ü lisanda bulunmamak şartıyla beraatine karar verilmiştir.”¹³¹

Bir diğer örnek ise “Grönland Sefareti” başlığını taşımaktadır:

“Ankara Hükümeti tarafından Grönland adasında bir sefarethane tesisine eskimolarla münasebete girişilmesi hakkındaki tasavvurat ahiren hayyiz-i aray-ı husûl olmuş ve iş bu sefarete elyevm İsviçre’de bulunmakta olan Ahmet Cevdet¹³² ve müsteşarlığına dahi Celal Nuri¹³³ Bey tayin edilmiş olup birkaç güne kadar

¹³¹ Aydede, 5 Kanun-u Sani 1922, Sayı 2, s.4.

¹³² Ahmet Cevdet Oran (1868-1935) İkdâm gazetesinin sahibi, uzun süre İsviçre’de yaşadı. Birinci Türk Basın Kongresi sırasında öldü. (Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul, 1994, C.VI, s.135.

¹³³ Celal Nuri İleri, (1882-1938) Ünlü gazeteci ve yazar. Âti adıyla 1918’de çıkarmaya başladığı gazete daha sonra İleri adını almıştır. (Celal Nuri İleri, Dil ve Edebiyat Yazıları, Haz: Recep Duymaz, Kitabevi, İstanbul, 1995, C.I, s.24)

mümaileyh Celal Nuri Bey Sivas, Erzurum ve Sibirya'dan geçerek mahall-i memuriyetine azimet edecek ve Ahmet Cevdet Bey ile orada buluşacaktır.”¹³⁴

Refik Halit, derginin kırk dokuzuncu sayısında, “Bir Akıllı Daha” başlıklı yazısında Cami (Baykut)¹³⁵ Bey'den söz eder: TBMM'nin Cami Bey'i ısrarla Ankara'ya çağırdığını, İtalya'da lüks ve konfor içerisinde yaşayan Cami Bey'in ise işi ağırdan alarak telgraflara olumlu bir cevap vermediğini belirtir. Refik Halit, Cami Bey'in yaşadığını düşündüğü ortamı dile getirirken, aslında bir bakıma kendisini anlatmaktadır.

“Millet Meclisi emir emir üzerine, telgraf telgraf üzerine onu kuru ve kavruk Ankara'ya, vazifesi başına çağıra dursun, mümessil-i sabık Akdeniz'in püfür püfür esen serin, sıhhi poyrazına karşı vapurlarını işletmekle, vapur güvertelerinde beyazlar giymiş, ağzında pipo, buzlu viskisini yuvarlamakla meşgulmüş. Hele düşününüz, işlerinizi yoluna koymuş, vuracağınızı vurmuş, sermayenizi düzmüş, üç, dört ticaret gemisine sahip olmuş, boyuna para kırıyor, İtalya gibi karası da, denizi de, kızı da kırsığı da güzel medeni bir memlekette, pür-zevk ve tarab hayat geçiriyorsunuz. Kanınıza sükun gelmiş, aklınızı başınıza almışsınız, eski mücadele arkadaşlarınıza karşı yüreğiniz hayret ve merhametle dolu, büsbütün değişmiş, eski zamanı unutmuşsunuz. Tam bu esnada odanıza, elinde gümüş tepsi alafranga bir uşak giriyor ve size bir telgraf uzatıyor, Ankara'dan çağırıyorlar, ‘gel, diyorlar, vazifenin başına geç... Allah için söylemeli bu davete hangi akıllı icabet eder, hangi sahib-i feraset tutar da mesela Napoli'deki muhteşem otelin mandolin ve şarkı sesleriyle şenlenmiş ziyadar, şairane ve bi-emsal teraçesini, hasır koltukları, buzlu vermutları, gazal güzeli kızları ve kızıl dudaklı kadınları, bütün bu letafetleri, servet, sâ mân, istirahat ve ticareti bırakır, hemen bir kötü vapura atlar, sıcak Antalya'ya çıkar, at, eşek, deve sırtında, bu dağ senin, o tepe benim, kırk günlük çöl seyahatinden sonra yanık Ankara'ya girer, Millet Meclisi'nin bu sıcaklarla bittabi fazla miktarda ter, lapçin,

¹³⁴ Aydede, 16 Mart 1922, sayı.22, s.1.

¹³⁵ Cami Bey, TBMM Hükümeti'nin 1920 Eylül ayında atadığı İtalya Temsilcisi'dir. İtalya'da TBMM lehine önemli çalışmalarda bulunmuştur. (Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.210-214.)

kalpak ve yün kokan içtima salonuna yerleşir, nafia bütçesinin müzakeresine kafa patlatır? Bu olur şey mi? Cami Bey'i İtalya'da sürdürdüğü iki, üç senelik şık, süslü, paralı, itibarlı ve rahat hayatından, o debdebesinden sonra birdenbire, tekrar Ankara'ya dönmüş olarak hele bir tahayyül ediniz. Bu dar, sıkıntılı, sazsız sözsüz, kadınsız ve içkisiz mücadele kasabasında patlar mı, patlamız mı? İlla bu yaz ortasında, Ankara ovası göbek taşı gibi alttan üstten kızarken pencereleri serin deniz havasına açılmış, vantilatörlü, duşlu, kolonya kokularıyla ferahlamış otel odalarını arar mı aramız mı? Artık sizin ondan, ey millet vekilleri, fedakârlık istemeye hakkınız yoktur. Değil telgraf çekseniz, itaat ilamı çıkartsanız, zannetmem ki yerinden oynatabilesiniz. O yapacağını yaptı, ne marifetlere kadırmış, gösterdi, milliyet ve hamiyet piyangosunun büyük ikramiyesi, ne yapalım, kader, tali' size değil, ona vurdu. Şimdi sizler orada kemal-i hamiyet ve fart-ı hamasetle, yana kavruca, soluya terleye menafi-i memleket namına akıl yorar, vücut yıpratırken o, vakit sabah ise denize girmiş, muhakkak şimdi serin serin yüzüp eğlenmekte veya mahir tellaklara rayihali yağlarla yorgun vücudunu oğdurmaktadır... Vakit öğle ise gölgeli, ağaçlıklı, bir pansiyon bahçesinde fiskiyelerin çenberlerini seyrederek ölgün piyano nağmelerini dinleye dinleye yemeğini yemekte, halis (şiyanti)sini içmektedir... Vakit akşam ise, beyaz faniladan elbiseler giymiş, rıhtım boyu gezip dolaşmakta, havanasının rayihadar dumanlarını savurmaktadır. Vakit gece ise Napoli güzellerinin yarı üryan cazband oynadıkları bir mahfel-i safada buzlu şampanyasını yudum yudum tadararak aygın baygın eğlenmektedir.

Siz neredesiniz, o nerede? Sizler hâlâ onun bıraktığı yerde otlamaktasınız.

Cami Bey minareyi vurdu, meğerse kılıfını evvelceden hazırlamış imiş...

Ey aziz dostlar. Siz oradan, biz buradan el birliğiyle çalışarak nihayet işte Cami Bey'i Cami'ün-nükut ettik...

Ona vapur işlettik, bizler de buralarda içlendikçe bakalım, inşallah, halefine fabrika, şebender-i mersuma da tren işlettiririz.”¹³⁶

Refik Halit, İzmir’in düşman işgalinden kurtarılmasından yani Milli Mücadele’nin zafere ulaşmasından birkaç gün sonra dikkat çekici bir yazı yayınlar. Artık zafer kazanılmış, işgal altındaki şehirlerimiz birer birer kurtarılmaktadır. Bu zaman değin Milli Mücadele’ye karşı çekimser olanlar Ankara yanlısı olmaya, muhalif olanlar ise yanıldıklarını kabullenmeye başlamışlardı. Refik Halit, savaşta hiçbir katkısı olmayanların da zafer şenliklerine katıldıklarını, başarıya ortak olmak istediklerini belirtir. “Beyler, Bu Taraftan” başlıklı yazısında şu görüşlere yer verir:

“İşittiğimize göre İstanbul’dan İzmir’e müteveccihen iki bin genç hareket ediyormuş veya etmiş.. Edecekler de daha çokmuş. Keşke bu dinç, gürbüz delikanlılar bir ay evvel Ankara’ya azimet etseler ve bu sefer İzmir’e Afyon Karahisarı tarikiyle inselerdi... Elbette onlar için daha şerefli, daha şanlı olurdu. Hem doğrusunu ister misiniz, bana öyle geliyor ki İzmir’in keyfini sürmek, neşesini çıkarmak, bu saadetten hissedar olmak en ziyade senelerden beri Ankara’da kapalı kalan veya cephelerde denize hasret yaşayan vatandaşlarımızın hakkıdır. Biz bu şerefe veya meserrete can ve gönülden iştirak etmekle beraber onları şimdi, bu misli, menendi na-mesbuk sūr-i azim meydanında kendi başlarına bırakmalıyız. Bırakmalıyız ki yıllarca han köşelerinde, yangın harabelerinde, suyu çekilmiş dereler ve damları göçmüş evler kenarında bin çeşit esbab-ı refah ve safadan mahrum bir zorlu ömür süren bu fikir ve beden mücahitleri biraz rahat görsünler.. İzmir otellerinin yumuşak şiltelerinde vücutlarını dinlendirsinler, Kordonboyu’nun düz parkelerinde zahmetsizce yürüyüp sahillerden serinlik alsınlar ve Adalar denizinin ılık sularında yıkanarak çektiklerini biraz olsun telafi etsinler. Bu keyif, bu mazhariyet onlara, yalçın Ankara dağlarına vaktiyle tırmanıp feda-yı nefis etmiş kahramanlara yaraşır. İstanbul’da üç senedir her türlü refaha ve safaya kanıksamış insanlar İzmir’i, kabil değil, onlar kadar anlamazlar, onlar kadar duymazlar, duyamazlar, anlayamazlar. Üç uzun seneyi Eskişehir ovalarında, cephelerde

¹³⁶ Aydede, 19 Haziran 1922, Sayı.49, s.1.

geçirmek ne demektir, onu başından geçenler bilir. Elektrikleri, havagazları muntazam yolları, yüksek binaları, zarif tramvayları, camekanlı mağazaları ve süslü kadınlarıyla bu medeni liman insana, birdenbire, ne azim, ne şaşaalı, ne şerefli ne şen görünür. Fakat ey genç, bu büyük belde senindir, içinde sere serbest gezmek zevkinden tatmak, gururunu duymak senin en sarıh hakkındır. Sen ki oraya, elinde silahın, ayağında çarığın, yüksek yaylalardan yani en çetin, en arızalı yollardan, canın pahasına indir. Gönlüm istemiyor ki elinde bavulu, ayağında iskaripini, traşı parlak, süslü vapur yolcularıyla derhal haşır, neşr olasın...

Onlar da, filvaki bu büyük günü senin kadar sabırsızlıkla bekletilerdi, onlar da senin gibi memnun ve müteheyyiçtirler. Lakin bizler bu düğünün ancak davetlileri olabiliriz, çağırırsanız gelebiliriz, haclegâh sizindir, asıl zevk size ait, şeref size hastır. Onun için bizler kabil olduğu kadar İzmir otellerini, yollarını ve rıhtımlarını doldurup sizi rahatsız etmekten çekinmeliyiz. Senelerden beri Ankara'da ne darlıklar çektinizdi, nasıl yersiz kalmış ne derece müşkülata uğramıştınız... Biraz bolluk, biraz rahat görmek iktiza etmez mi? Buradakiler, ümit ederim ki, şu nihai zafer üzerine vatanperverlikte fazla tehacüm göstererek sizi orada da mesken derdine uğratmazlar.

Bana öyle geliyor ki, yine tekrar ediyorum, şimdiki İzmir'in yolu Adalar denizinde değildir, birinci mevki vapur kamaralarında kuş tüyü yastıklarda yatıp gümüş çatal bıçaklarla filato yiyerek pür-zevk ve istirahat İzmir'e gitmekte, hatta, ben biraz da insafsızlık seziyorum. Oraya Ankara tarikiyle toprakta yatıp karavanada yiyerek pür-cenk ve zahmet gidilir. Keşke, ufak bir serzeniş olarak, bu yeni yolculara o yol gösterilse de:

- Beyler oradan değil, bu taraftan,
- Dense.”¹³⁷

Refik Halit'in düşüncelerinde ortaya çıkan değişim, bundan sonraki yazılarında da gözlenecektir. Ancak unutulmamalıdır ki, Milli Mücadele'ye karşı gerek

¹³⁷ Aydede, 14 Eylül 1922, Sayı.74, s.1.

muhalif olanlar, gerekse çekimser kalanlar ancak zaferin kazanılmasından sonra kendilerini sorgulamaya ve bakış açılarını değiştirmeye başlamışlardı.

C. Zafer'den Sonra Refik Halit'in İstanbul'daki Son Günleri ve Ayrılması

26 Ağustos 1922'de Türk ordusunun başlattığı Büyük Taarruz, 30 Ağustos'ta Başkomutanlık Meydan Savaşı'yla zafere ulaştı. Yunanlılar geri çekilmeye başladılar. Türk Ordusu ileri hareketına devam ederek, 9 Eylül'de, yurdun düşman işgalinden kurtarılmasının adeta sembolü haline gelen İzmir'e girdi. Batı Anadolu, işgal kuvvetlerinden temizlendi. Mudanya Mütarakesi'nden sonra İstanbul da TBMM'nin egemenliğine geçti. Böylece Milli Mücadele karşıtlarının en önemli sığınağı olan İstanbul, Ankara'ya bağlı hale gelmişti.

Bu gelişmelerden sonra Milli Mücadele karşıtları (ve Refik Halit) için yeni bir dönem başlıyordu. Çünkü Milli Mücadele'nin en zor ve sıkıntılı günlerinde, kalemlerini ve siyasal nüfuzlarını zararlı bir şekilde kullanmışlardı. Bundan sonra hiçbir şey olmamış gibi yaşamlarını sürdürmeleri beklenemezdi.

Aydede dergisinde çıkan "Seyahat Rivayetleri" başlıklı yazı, mizahi bir özellik taşımakla birlikte Milli Mücadele karşıtlarının içinde buldukları durumu açıkça yansıtmaktadır.

"Muhalefet rüesasından bazılarının bugünlerde muhtelif memleketlere müteveccihen seyahata çıkacakları hakkında deveran eden şayiât üzerine dün muharrirlerimizden biri erkân-ı muhalefetten bazılarıyla görüşmüştür. Evvela Rıza Tevfik Bey'e mülaki olan muharririmize müşarünileyh demiştir ki:

- Benim öteden beri zaten niyetim bu kışı dostum Hüseyin Daniş Bey'le birlikte İran'da geçirmektir. Hatta beş on güne kadar İsfahan'a müteveccihen yola çıkacaktık. Lakin mademki bugünlerde bu seyahat şayiaları çıktı. Ben de inadıma

gitmeyeceğim, vazgeçtim, kışı burada Valide Hanı'nda geçireceğim. Müteakiben Kadri Pehlivan'a rast gelen muharrimize mümaileyh dahi:

-Ne seyahati be, sen deli misin? Seyahat para ile olur. Halbuki bende metelik yok... Eyüp'ten kalkarak Sarıyer'e karadan gidip geliyorum. Hatta dün Sarıyer'den vapura binerken cebimdeki eski bir Haliç vapuru biletini yutturacak oldum, az kaldı başım belaya giriyordu. Maamafih Allah para verirse ilkbaharda bir merkep uydurup şöyle İsveç Norveç'e kadar uzanacağım..."¹³⁸

Refik Halit, bir taraftan ülke dışına çıkmak için pasaportunu hazırlarken bir taraftan da gelişen olayları önemsemiyor görünerek dergideki mizahi yazılarına devam etmektedir. "Politika Seyahatleri" adlı yazısında yine siyasi sürgünlük konusunu işler:

"Müttefik aleyhtar, Avrupa için en münasip seyahat mevsimi sonbahardır. Binanaleyh muhalefet ricalinin bu hususta olsun tali'leri yavermiş, Avrupa yolculuğuna tam mevsiminde çıkıyorlar. Hoş, garip bir tesadüf olmak üzere kaydediyorum, İttihat ricali de, ba'del mütareke, bu mevsimde yola çıkmışlardı, lakin şu farkla ki onlar muhaliflerden fazla telaş ve sürat göstermek mecburiyetinde idiler, binanaleyh seyahatleri de usül ve nizamı dahilinde cereyan edememişti.

Zahir, henüz keşfedilememiş bir takım kuva-yı tabiiye ve fakat hafıye, sonbaharda insanları cebren yolcu ediyor. Ben bile ilk büyük seyahate bundan oniki sene evvel, tam bu ayda, Eylül'de çıkmıştım. Avrupa'yı görmeye can atıyordum. Binaenaleyh bana İstanbul'da geçirdiğim son günler uzun, müz'ic görünüyor, hebâ ve israf ediliyor gibi geliyordu. Çocukluk ve acemilik bu ya seyahat notları tutacak, ihtisatımı kaydederek avdette bunları gazetelerde neşredecektim. Devr-i mutlakiyetten yeni kurtulan ve Avrupa hakkında en ufak malumatı bile olmayan yirmi yaşında bir tahsilsiz çocuk ne notu tutabilir, ne ihtisası kaydedebilir ki? Vapura girdiğim an şaşkına dönmüştüm, bu şaşkınlık avdetime kadar da devam etmişti...

¹³⁸ Aydede, 21 Eylül, 1922, Sayı .76, s.1.

Trenden indiğim zaman, halimde, rüyasından uyandırılan nekâhette bir hasta çocuk hali vardı. Ben şu fikirdeyim ki Avrupa, bir, beş seyahatle kolay kolay anlaşılmaz... Sıkı, uzun ve devamlı seyahatler ister.”¹³⁹

Refik Halit, aynı yazının devamında, yine aynı bakış açısıyla politikacılığın ülkemizdeki yararlarını anlatır:

“Bizde politikacılığın az çok bir faydası oldu ise o da hiç seyahat arzusunda olmayanları bile ara sıra şark ve garba yolcu etmesidir. Elli yaşına kadar Rumeli kıyısında Çekmece’yi, Anadolu yakasında Gebze’yi geçmemiş yaşlı başlı, entarili hırkalı nice zevatı politika, günün birinde, birden bire eli bavullu, başı kasketli birer seyyah yapıyordu. Hem ne seyyah... Öyle huzur ve rahatla, vedalaşa koklaşa usül ve kavaidi dahilinde değil. Arsen Lüpen gibi, tebdil-i kıyafetle vapurun küpeştesinden atlayarak giden sabıkalı seyyahlardan...

İlk siyaset seyyahı kimdir bakayım, hatırınıza geliyor mu? Benim bildiğim karadaki büyük bir mühlikeden yakasını dar kurtarıp da umman üzerinde sükun ve emniyet bulan ilk politika seyyahı İzzet Hevo Paşa’dır. Kötü bir vapur onu Marmara’nın sine-i teselli-sâzından geçirip Boğaz’dan dışarı çıkarıverince arkasından ağzımız açık kalmıştı. Mübarek kademi öyle uğursuzmuş ki, o yıl bu yıl, aynı surette aşır gidenlerin hâlâ arkasını alamadık. Muhalifler veya İttihatçılar, balıklar gibi, topraktan canını kurtarıncaya denizde hayat bulma keyfiyetinden müstefit oldular. Evet, insanları denizden karaya çıkınca kurtulmuş addetmek her zaman doğru addolamıyor, bazen, böylesi de vardır: Karadan denize atlayabilmek adama taze can verir.

Kim bilir bir politika mahkumu yolunu bulup da vapura atlayınca ne müheyyiç bir an geçirir... Pervanelerin gümbürtüsü yüreğinin gürtütüsü yanında muhakkak kadın saati sadası gibi nazik kalır... Marmara Denizi ona, bu güne kadar, hiç bu kadar latif görünmemiştir, her aldığı nefes canına can katıyor, oh... hayat, ne

¹³⁹ Aydede, 28 Eylül 1922, Sayı.78, s.2.

güzel şey... illâ Boğaz'ı aşınca gözün de açıldı, demektir. Artık hürsün... Yaşasın hürriyet. Kimsenin sana ağzının üstünde burnun var demiye badema hakkı olamaz şu hareketinle, yani karadan denize bir sıçrayışınla yaşamaya hak kazandın.

Hele düşününüz: Vapurun güvertesinde bez sandelyelere uzanmış, yıldızlı bir Eylül seması altında mükemmel bir taamdan sonra, cigaranızı tütüreceğiniz yerde şimdi Bekir Ağa Bölüğü'nün idare lambası tüten bodrumunda kapıda süngülüler, bet beniz sapsarı, perişan bir halde olacaktınız. Açınız gözünüzü, etrafınıza bakınız, vapurdasınız... İşte uzakta parlayan iki fener yok mu, birisi Ahırkapı Feneri, öbürü Ayastefenos.... Korkunç hayaletleri siz bu iki pırılıtının ortasındaki karanlığa gömüp kurtuldunuz... Oh. Bir nefes daha alınız, geniş bir nefes.

Sonbahar geldi, seyahat mevsimi içindeyiz, hem bu yıl, yine politika seyahatlerine yol göründü, dört, beş senede bir, ne acıdır ki bu belde halkı mecburi seyahate sevk olunuyor. Ne diyelim, meşhur sözü bizde tekrar edelim: Gelen paşam... Giden ağam.”¹⁴⁰

Refik Halit'in son yazıları incelendiğinde ülkeden ayrılmayı ve yeni bir sürgünü iyice benimsediği görülür. Artık günlerini saymaktadır. Ancak yine de bunu çevresine belli etmemeye çalışarak mizahi yazılarına devam eder. “Vaziyet İcabi” başlıklı yazısı bu yaklaşımın açık örneklerinden biridir:

“Sulh sözü çıkmasa idi iş fena idi... (Hani Tevhid-i Efkâr enva-ı nam müstearlarımla beraber memuriyet-i sabıkanı da zikrederek seyahate hazırlandığımı yazdığı gün) mahalle bakkalı bana bir pusula gönderdi: Matlubunu istiyordu... Anlamamazlığa vurdum.

- Peki ama, dedim daha ay başına beş gün var.. Malum a, ben hep ay sonunda hesapları tesviye ederim...
- Evet, biliriz, lakin, dükkanı başkasına devrediyoruz da...

¹⁴⁰ a.y.

Sütçü de akşama doğru boy gösterdi:

- Ne o Bekir Ağa?
- Hiç efendim, hayırlar... Biraz harçlık lazım oldu... Kelepir bir inek buldum da
- Ya!

Arkasından sucu geldi:

- Memlekete gidek dedik... Sekiz fıçı olmuş... Eksik olmasınlar, bugün hep komşular hesabını temizledi...

Üçü de, akıllarınca, birer yalan uydurmuşlardı, maksatları firarım kesb-i katiyet etmeden alacaklarını kurtarmaktı. Bittabi üçünü de savdım, 'aybaşına' diyordum, suratları askın dönüyorlardı.

İşte belanın biri bu... İkincisi de bakışlardaki mana: İki gece İstanbul'da kalmıştım, evvelki gün mahalleye döndüm, bütün pencerelerde şaşkın çehreler peyda oldu, herkes birbirini dürtüp beni gösteriyordu. Bekçiler, dükkancılar, hanımlar, çocuklar, hatta, (bana mı artık öyle geliyordu?) köpeklerle tavuklar bile telaşta, hayrette idiler.

- Â, bak, demek hâlâ gitmemiş. Lâ havle... canım, ben vevki gitmişim veya gitmemişim, mahalle halkına ne. Anlaşılan iki gecedir, yani ben bu civarda görünmeyeli, bütün ahali, çoluk çocuk akşamları beni konuşmuşlar, benden bahsedip benim için kafa patlatmışlar. Değer mi. Değmez mi? Bilmem ki... Fakat gözümün önüne geliyor, mesela şu köşedeki kırmızı ev... Peder müjdeyi veriyor:
- Yahu, (Aydede) kösteği kırmış. Oğlu, üç senedir benimle beraber İstanbul kaldırımını çiğnediği halde başı bugün kalpaklıdır.
- Tabii... Hainler cezasını bulacak.
Kerime hanım, aileyi kıskandığı cihetle, büsbütün memnundur:
- Bakalım, orada da azamet satsınlar... Selam vermeye eli varmıyordu.
Belki hizmetçi de söze karışmıştır :
- Bakkal söylüyordu gitmişler, ev kapalı imiş.

- Sahi mi be? Hele bakın şuradan, lamba yanıyor mu?
Pencereye üşüşürler: Pancurlar kapalı, ışık filan yok... Bizim ev matemi bir sükun ve zulmete bürünmüş.
- Hal, anlaşıldı, defolmuşlar... Bugün bir İtalyan vapuru kalkıyordu, rıhtımda gördüm onunla gitmişlerdir.
- Bir kere bekçiye soralım mı?
- Lüzum yok... Madem ki ev karanlık... Yahü, bilmez misin, her gece şıkır şıkır yanardı.
Bir kısmı böyle konuşur. Bir kısmı ise bitaraftır:
- Yazık, güzel yazardı, eğleniyorduk. Der. Bir kısmı da candan kariimdir:
- Canım sıkıldı, diye söylenir, ne olur, bir çaresini bulup da kalabilseydi...

İşte bu veçhile benim müfarakatıma inanan mahalle halkı o gün yokuştan sökün ettiğimi görünce şaşır yazdılar, pek azı memnun oldu, çoğunu ise keder kapladı.

Üçüncü belaya gelince: Bu da dostlara izah vermekteki suûbet... Mesela, vapurdan çıkarken, usulca ve esrarengiz bir tavır ve bir sesle:

- Neye karar verdin bakalım, bana kalırsa şöyle, bir müddet, uzaklaşsan...
Diyor. Yahut mütelaşinin biri:
- Hâlâ mı duruyorsun? Deli misin? Dakika fevtetme.

Nasihatını veriyor. Sen izah ediyorsun: Kimisine hazırlandığımı, kimisine saklanacak bir yer bulduğunu, kimisine ise korkun olmadığını söylüyor, hülâsa, bilâ-lüzum çene çalıyor, üzülüyor, kızılıyorsun.

Bakalım bu hal daha ne kadar sürecek? İnşallah kısa sürer... Maamafih bakkal ile sütçü ve sucuyu endişeden, mahalle halkını da meraktan kurtarmak için yolculuğu fuzulî yere göze alacak kadar fedakârlığı da anlamam. Ben üzüntüdeyim a, varsın onlar da bir türlü tavazzuh edemeyen şu şüpheli halime üzüledursunlar.”¹⁴¹

¹⁴¹ Aydede, 2 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1922, Sayı.79, s.1-2.

Refik Halit, “Gideceklere Tavsiyelerim” başlıklı yazısında dergideki mizahi yaklaşımını sürdürür.

“Şu esnada rical-i muhalefetten olup da terk-i dar ve diyara her dem bir vaziyette aleste durmak hoş bir şey olmasa gerektir. Bu mecburi gurbet kadrosunda mukayyet olmak her halde mecburi mezun bulunmaktan beterdir. Öyle ya, biliyorsunuzki, memleketimizde bugün varınız, yarın yok... Hem, kaç ay, kaç yıl için? Orasını Allah’tan gayri kimse bilmez. İçinize bir garipliktir çöker, fakat, aynı zamanda zahiren tesellisi de hazırdır:

- Adam sen de, dersiniz, vatan sağolsun... Benim ehemmiyetim mi olur?
Bir gün, sağ kalırsam, yine gelirim.

Gelirsiniz, belki, ama kim bilir ne hâl-i pür-melalde... Binaenaleyh hesabı, ihtiyaten, uzun tutmak iktiza eder. Şayet ben de seyahete karar vermiş rical arasında olsa idim şu son günlerimi hüsn-ü idareye çalışır ve memlekette azami istifademe bakardım. İnsan, ne olsa vatanını az zamanda özler... Mademki yolculuk için henüz vakit vardır, o halde özleyeceğimiz cihetleri yegan yegan tetkik etmek ve gözümüzü, gönlümüzü, bunlarla doldurmak imkanı da mevcuttur.

Mesela, en basitlerinden başlayalım, patlıcan dolmasını severmisiniz? Hazır mevsimidir, evde aşçı kadına, yahut daha alasını yaparsa bacınıza söylersiniz, önünüze, bugünlerde sık sık dolma koyar. Yarın Frenk illerinde bu nefis İstanbul taamını nerede bulacaksınız? Patlıcanın ezme salatasından gayrisini, zannetmemki tadabilesiniz. Bütün sebze yemeklerine hasret kalacağınız şüphesizdir. Bu itibarla et’ime faslından bilumum arzularınızı, derhal saha-i fiile çıkarmak muvafık-ı basiret olur. Hiç olmazsa gittiğiniz yerde:

- Ne iyi etmiş de bol bol yemişim... Diye tesellisini bulursunuz.

Döner kebab, aşure, su böreği gibilerini imkânı yok tedarik edemezsiniz... Öyle karakulak, Taşdelen suları rüyanıza girecektir. Şıra, boza vesaire, hakeza..

Sonra İstanbul'un sevdiğiniz yerlerini de ziyareti bu esnada ihmal etmemelidir. Olur a, mesela, Fenerbahçe'ye, yahut, Göksu'ya bir incizabınız vardır, o yerlerde bir takım tatlı hatıralar toplamışsınız, biliyorsunuz ki gurbette, muhakkak, gözlerinizi kapayıp bu mesireleri canlandırmaya çalışacaksınız. O halde, haydi bir arabaya veya bir sandala atlayınız, mevsim müsait sakın, tatlı, melal-aver bir sonbahar her tarafı güzelleştirdi. Cigaranız ağzınızda, yüreğiniz şişkin, dalgın ve durgun, oraları aşağı yukarı, saatlerce geziniz, bir dayanıp düşününüz ve akşamın hüznü içinde vakur ve gam-gin dönünüz... Ruhunuz, bu seyranlardan acı bir lezzet duyar ve bu son seyranlarınız gurbette sizi teselli eder.

Hatta, bana kalırsa, beğenip beğenmemenize bakmayınız, İstanbul'un en şayan-ı temaşa mahallerini, vaktiniz müsaitken birer defa dolaşınız. Mesela Yedikule'ye gidip tarih-i Osmani'nin bazı havl-engiz sayfalarını yeniden yaşayınız, surlar üstünden Marmara'nın kızıl gurubunu seyrediniz. Ertesi günü Eyüp'ü ziyaret ediniz, Haliç'e nazır mezarlıklar arasına çömelip, servilerin gıcırıltıları arasında, uzaktaki fabrikaların vinç ve kalafat sadalarını dinleyiniz. Sonra Boğaziçi tenezzühünü sakın ihmal etmeyiniz. Anadolu sahilini takiben gidip Rumeli kıyısı dönünüz ve yaprakları kızaran serin, hazin ve loş korularda dolaşabilmek için de behemehal bir zaman ayırınız. Âh, Emirgan sırtları ne hoştur... Filvaki Baltalimanı vadisi de enfestir, enfestir ama merakınızı artıracığından bu ciheti tavsiye edemeyeceğim... Yan tarafından geçip gidiniz, uğramayınız.

Daha sonra şayet genç, rind ve zevk-âşına iseniz Kadıköy'ünün bir vapuruna binmek vazifenizdir. Zira Firengistan'da, olabilir ki, çarşafly kadın şekillerini de özleyeceğiniz tutar. Paris'e gidecek olsanız, ziyarı yok, mümessilemiz çarşaflydır, yolda rast geldikçe yüzünüz güler, fakat diğer ülkelerde bu bahtiyarlığa nail olamazsınız. O halde bir vapurunda müdakkikâne ahz-ı mevki ediniz ve doya doya şık ve zarif çarşafly kadın şekilleri seyrediniz. Hülasa vaktiniz hazır müsait iken durup dinlenmeyiniz, bütün bu dediklerimi harfiyen yapınız. Emin olunuz ki sizi buna teşvik eden kimse, tecrübe-dîde bir gurbetzededir. O, hayli demler, iğtirab derdini çekti ve bu ne acıdır, bildi.

Tecrübeme itimat buyurunuz. Beyler! Efendiler! İstanbul'u geziniz! İstanbul'un giderayak bütün lezzetlerinden birer kere daha tadınız.

Hatta-ne olur, ne olmaz-muhalif ve ve muvafık cümleten, bunlardan kana kana hepimiz tatsak hiç de fena etmeyiz.”¹⁴²

TBMM'nin 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırması, ardından Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifa etmesi, İstanbul'daki Milli Mücadele karşıtlarını hareketlendirdi. Üst üste toplantılar yaparak ne yapacaklarını tartışmaya başladılar. Bu sırada Refik Halit, yakın arkadaşı olan Akşam gazetesi sahibi Necmettin (Sadak) Bey'den Ali Kemal'in tutuklanacağı haberini aldı. Hemen bu gelişmeden Ali Kemal'i haberdar etmek için harekete geçti. Ancak Ali Kemal çoktan tutuklanmıştı.¹⁴³

Ali Kemal, yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken, 6 Kasım 1922'de İzmit istasyonunda öfkeli halk tarafından linç edildi. Telaşa kapılan muhaliflerin önde gelen isimleri Ali Kemal'in Tünel'deki evinde toplanarak durum değerlendirmesi yaptılar Refik Halit de içlerindeydi. Refik Halit bir ara matbaaya giderek hiçbir şey olmamış gibi çalışmasını sürdürdü, yeni tutuklamalara ihtimal vermiyordu. Ancak, bir süre sonra gazetenin zabıta muhabirinin, polis müdüriyetinde kendisinin tutuklanmasıyla ilgili emir verildiğini bildirmesi üzerine paniğe kapıldı. Hemen Ali Kemal'in evinde görüşmelerini sürdürmekte olan diğer muhaliflerin yanına gitti. Burada alınan karar gereği muhalifler gruplar halinde İngiliz elçiliğine sığındılar. Elçilik, kendilerine koruma güvencesi verdi. Buradan da, çıkış işlemleri yapıncaya kadar kalmak üzere bütün muhalifler Taşkışla'ya gönderildiler.¹⁴⁴

Refik Halit, oldukça sıkıntılı ve karışık üç gün geçirdikten sonra 9 Kasım 1922'de İstanbul'dan ayrıldı. Fransız Piyer Loti gemisiyle Beyrut'a gitti.¹⁴⁵ Böylece 1938'e kadar sürecek olan ikinci ve en uzun sürgün dönemi başlıyordu.

¹⁴² Aydede, 5 Teşrin-i Evvel 1922, sayı.80, s.1.

¹⁴³ Karay, *Mihelbab İlelmihrab*, s.264-265.

¹⁴⁴ Karay, a.g.e, s.268-273.

¹⁴⁵ Karay, a.g.e, s.276-282.

D. Sürgün Yılları ve Yurda Dönüş

Refik Halit, bir süre Beyrut'ta kaldı, ancak geçim zorluğu çektiği için bu kentin yakınlarında bir tatil kasabası olan Cüniye'ye yerleşti. 1927 yılı sonuna kadar bu kasabada kaldı. Yüzelliliklerden biri olan Celal Kadri'nin Halep'te çıkardığı "Doğru Yol" gazetesine yazı gönderdi, burada Türkiye'deki yeni rejimin aleyhinde yazılar yazdı.¹⁴⁶

1928'den itibaren Halep'te yaşamaya başlayan Refik Halit, burada bir arkadaşıyla birlikte "Vahdet" gazetesini çıkardı, gazetenin "edebi müdürlüğü"nü üstlendi. Bu dönemde maddi sorunlarını düzeltti. Gazetesindeki yazıları Türkiye'deki yeni rejimin lehindedir. Hatay sorununun gündemde olduğu yıllarda, bu bölgenin Türk olduğunu ve Türkiye'ye bağlanması gerektiğini belirtti. Bölgedeki Türk gençleri kendisine, üzerinde "Antakya gençliğinden üstat Refik Halit'e" yazılı bir altın dolma kalem hediye ettiler.¹⁴⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 29 Haziran 1938'de bir af kanunu çıkardı¹⁴⁸. Buna göre Milli Mücadele'ye karşı çıkmış olup o sırada yurt dışında bulunanlar geri dönebilecekti. Refik Halit de, bu gelişme üzerine İskenderun üzerinden Türkiye'ye giriş yaptı. Önce Ankara'ya, oradan da İstanbul'a geçti. Böylece Refik Halit'in onaltı yıl süren ikinci ve en uzun sürgün dönemi sona erdi.

Refik Halit yurda döndükten sonra, bir süre Tan gazetesinde "Haftanın Musahabesi" başlıklı sütununda gazetecilik yaşamını sürdürdü. Ölümüne değin çeşitli gazetelerde yazılarını yayınladı. 1948-1949 yıllarında Aydede dergisini yeniden çıkardı. (125 sayı). Refik Halit, Minelbab İlelmihrab adlı eserinde yer almayan anılarını 1946'da Tanin gazetesinde yayınladı, bu anıların devamı ölümünden sonra 1985'te Tarih ve Toplum dergisinde yayınlandı. Bu ikinci kısım anıları "Bir Ömür Boyunca" adını taşıyordu.

¹⁴⁶ Şerif Aktaş, Refik Halit Karay, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, İst, 1986, s.35.

¹⁴⁷ Aktaş, a.g.e, s.35.

¹⁴⁸ Düstur, 29 Haziran 1938, Üçüncü Tertip, C.19, Kanun no: 3527.

Refik Halit, Türkiye’de döndükten sonra aktif politikadan uzak bir yaşam sürdü. Geçirdiği bir ameliyat sırasında 1965 yılında İstanbul’da öldü. Ölüm haberi üzerine, basında, özellikle edebi yönü üzerinde çeşitli yazılar yayınlandı.

SONUÇ

Refik Halit'in yetmiş yılı aşan yaşamı oldukça hareketli ve çalkantılı geçmiştir. Aktif bir gazeteci ve politikacı olmasının doğal bir sonucu olarak olayların tam ortasında yer alması, bu durumun başlıca nedenidir. Refik Halit, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra gazeteciliğe başlamış, memurluk yapmış, İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarına karşı çıkmış, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne girmiş, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki dönemde Damat Ferit Paşa'nın iktidara gelmesiyle birlikte birçok muhalif gibi o da önemli bir makam elde etmişti. Refik Halit iki kez başına getirildiği Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nde Milli Mücadele'nin amansız bir muhalifi olmuştur. Refik Halit'in bu tutumu, hayatının ikinci ve en uzun devresini derinden etkilemiştir. Onun Cumhuriyet döneminde ikinci planda kalışını ve unutulmuşluğunu burada aramak gerekir.

Refik Halit'in Milli Mücadele'ye karşı çıkmasının çeşitli nedenleri vardır. Her şeyden önce Refik Halit, İstanbul'un aristokrat bir ailesine mensuptu. Ailenin sarayla yakın ilişkileri vardı. Aile üyelerinin birçoğu İstanbul'da önemli devlet hizmetlerinde görev almışlardı. Refik Halit'in henüz on dokuz yaşında Hukuk Mektebi'nde öğrenci iken babasının da görev yaptığı Maliye Nezareti'nde memuriyet alması, yirmi üç yaş gibi oldukça genç bir yaşta Beyoğlu Belediyesi'nde başkatip olması, ailenin bu nüfuzuyla açıklanabilir. Ayrıca Refik Halit'in babası da mütareke döneminde Milli Mücadele'ye zarar veren en etkili kuruluşlardan biri olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti içerisinde yer almıştı. Meşrutiyeti ikinci kez ilan ettiren başlıca güç olan İttihat ve Terakki ise, saraya ve sarayın destekçisi olan bu çevreye karşıydı. Bu durumun doğal sonucu olarak da Refik Halit, İttihat ve Terakki Partisi karşısındaki yerini almıştı.

Refik Halit, basın yaşamında hep İttihatçı karşıtı gazete ve dergilerde yazdı, siyasi hicivler kaleme aldı. Sürgüne gönderilmesi de bu yüzden oldu. Yakın arkadaşlarından Sadayı Millet gazetesi başyazarı Ahmet Samim'in bir suikast sonucu öldürülmesi, Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra Anadolu'da yaşadığı beş yıllık sürgün ondaki İttihatçı karşıtlığını iyice pekiştirdi.

Refik Halit'in kişisel özellikleri incelendiğinde de ondaki Milli Mücadele karşıtlığının ipuçlarını bulmak mümkündür. Refik Halit, rahat yaşamayı seven, her türlü zevki tatmak ve bunları kaybetmek istemeyen bir kişiliğe sahipti. Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılmak ise, rahat ortamı ve yaşantıyı terkedip büyük zorlukları göze almak anlamına geliyordu. Milli Mücadele'nin henüz yeni başladığı günler düşünülecek olursa, o dönemde birçok aydın, yılgınlık içerisinde ve uzun soluklu bir mücadeleye cesaret edemeyecek bir psikolojiye sahip idiler. Bu durum gözönüne alındığında Ulu Önder Atatürk'ün "Ya İstiklal, Ya Ölüm" düşüncesini benimseyerek yola çıkmasının, ne denli büyük bir azmin, ileri görüşlülüğün ve Türk ulusuna güvenin göstergesi olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Milli Mücadele'nin lider kadrosunun İttihat ve Terakki Partisi içinden gelmesi, Refik Halit'in Anadolu'daki gelişmeleri yanlış değerlendirmesine yol açtı. Refik Halit, Milli Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak gördü ve merkezi otoriteye karşı bir başkaldırı saydı. Ona göre çok uzun ve yorucu bir savaştan çıkılmıştı, yeniden bir savaşa girmenin anlamı yoktu. Bir an önce barış antlaşması imzalanmalı, ülke barış ve huzur ortamına kavuşmalıydı.

İşte bu nedenlerden dolayı Refik Halit, Milli Mücadele'nin gerekliliğini kavrayamadı. Gazeteci ve bürokrat kimliğiyle muhalif bir tutum izledi. Yazıları ve icraatları ile Milli Mücadele'ye zarar verdi. Özellikle kongreler dönemine denk gelen ilk Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü sırasındaki uygulamalarının olumsuz etkisi büyük oldu. Taşra teşkilatlarına, Kuva-yı Milliye'nin etkinliğini önlemek için verdiği emirler Atatürk'ün deyimiyile "cinayet" derecesinde zararlı olmuştur. Bu nedenle de Atatürk'ün İstanbul'da görevden alınmasını ve yargılanmasını ısrarla istediği başlıca kişiler arasında Refik Halit'de yer almıştır. TBMM'ye karşı yapılan isyan hareketlerini, İstanbul'daki bazı kararsız aydınların Milli Mücadele'ye mesafeli duruşlarını değerlendirirken Refik Halit'in ve onunla aynı çizgideki isimlerin bu olumsuz tavırlarını da dikkate almak gerekir.

Milli Mücadele'nin zafere ulaşmasından sonra diğer muhalifler gibi Refik Halit de ülkeyi terketti. 1938'deki affa kadar yurt dışında kaldı. Refik Halit ile ilgili

ilginç bir nokta da, 1922 Kasım'ında yurdu terketmesinden sonra 1923 Nisan'ında anılarını yazmaya başlamasıdır. Anıların gündeme gelmesi ve yayınlanması, basında ve mecliste büyük gürültü koparmıştır. Refik Halit, Minelbab İlelmihrab adını verdiği siyasal anılarına başlarken, amacının kendisini oyalamak olduğunu ve başka bir düşüncesinin bulunmadığını, basında yayınlanmasını ise maddi sıkıntısına çözüm bulmak için istediğini belirtmektedir. Ancak bu tarihte olayların henüz güncelliğini korudukları dikkate alınacak olursa, ülkeden ayrıldıktan kısa bir süre sonra anılarını kaleme almasının, kendisini aklama ve geçmişteki olaylarda oynadığı olumsuz rolü küçük gösterme amacına yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik bu tarihte yüz ellilikler listesi bile kesinleşmemiştir.

Refik Halit, zaferden sonra daha önce sürekli aleyhinde olduğu Milli Mücadele'nin haklılığını kabul etti. Ancak bu kabullenişin, ciddi bir özeleştirisi sonucu mu olduğu, yoksa, artık başka çare kalmadığı için zoraki bir kabullenme mi olduğu tartışmaya açıktır.

KAYNAKÇA

A. Resmi Yayınlar

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 14 Mayıs 1919, Dosya No:51-1, Vesika No: 57
- Düstur
- Takvim-i Vekayi

B. Süreli Yayınlar

- Alemdar Gazetesi
- Aydede Dergisi
- Peyam-ı Sabah Gazetesi
- Zaman Gazetesi

C. Refik Halit'in Makaleleri

* "Efendiler Nereye"	Zaman	5 Teşrin-i Sani 1918.
* "Sene Hesabı"	Alemdar	1 Kanun-u Sani 1920
* "Lenin Yerine Grinin"	Alemdar	3 Kanun-u Sani 1920
* "Açılmak mı Kapanmak mı"	Alemdar	13 Kanun-u Sani 1920
* "Mebusan Haberleri"	Alemdar	14 Kanun-u Sani 1920
* "Kabahat Postada"	Alemdar	16 Kanun-u Sani 1920
* "Bugünün Süngüleri"	Alemdar	30 Kanun-u Sani 1920
* "Topuna Hoşamedî"	Alemdar	2 Şubat 1920
* "Meclisteki Cereyanlar"	Alemdar	4 Şubat 1920
* "Hürriyet ve İtilaf'ın Fazileti"	Alemdar	17 Şubat 1920
* "Isırgan Otu"	Alemdar	2 Nisan 1920
* "Bir Ders"	Peyam-ı Sabah	23 Temmuz 1921
* "Şenlikler"	Peyam-ı Sabah	24 Temmuz 1921

* “Acele Etmeyelim”	Peyam-ı Sabah	28 Ağustos 1921
* “Nasıl Söyleyim”	Peyam-ı Sabah	17 Eylül 1921
* “Yardım”	Peyam-ı Sabah	24 Eylül 1921
* “Meslek Bahsi”	Aydede	2 Kanun-u Sani 1922, S. 1
* “Bir Akıllı Daha”	Aydede	19 Haziran 1922, s.49.
* “Beyler, Bu Taraftan”	Aydede	14 Eylül 1922 , s.74.
* “Politika Seyahatleri”	Aydede	28 Eylül 1922, s.78.
* “Vaziyet İcabi”	Aydede	2 T. Evvel 1922, s.79.
* “ Gideceklere Tavsiyelerim”	Aydede	5 T. Evvel s.80

D. Kitaplar

- Akıncı, Gündüz; **Abdülhak Hamit Tarhan**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954.
- Aktaş, Şerif, **Refik Halit Karay**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal; **Nutuk**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**; Der. Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964.
- **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**; Haz. Sadi Borak, Utkan Kocatürk, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1972.
- Ayışığı, Metin, **Refi Cevad (Ulunay)’ın Milli Mücadele Devri Makaleleri**, Matbu Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ ve T.C. İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1987.
- Beyatlı, Yahya Kemal; **Siyasi ve Edebi Portreler**, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1968.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman; **Basın Tarihimize Mizah Dergileri**, Garanti Matbaası, İstanbul, 1970.
- Çelebi, Mevlüt; **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

- **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi C.VI-VII**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul, 1994.
- Ebcioğlu, Hikmet Münir; **Kendi Yazılarıyla Refik Halit**, İstanbul (tarihsiz)
- Ekiz, Osman Nuri; **Refik Halit Karay**, Gökşin Yayınları, İstanbul, 1984.
- Ercilasun, Bilge; **Ahmet İhsan Tokgöz**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Gencer, Ali İhsan – Özel, Sabahattin; **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 1999.
- Gökoğlu, A.Baha; **İnkılabımızda Posta ve Telgrafçılar**, İkbal Kitaphanesi, İstanbul 1938.
- İleri, Celal Nuri; **Dil ve Edebiyat Yazıları C.I**, Haz: Recep Duymaz, Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Kabacalı, Alpay; **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- Karaer, Nihat; **Tam Bir Muhalif Refik Halit Karay**, Temel Yayınları, İstanbul, 1998.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Karay, Refik Halit; **Minelbab İlelmihrab**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Karay, Refik Halit; **Bir Ömür Boyunca**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Koloğlu, Orhan; **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- Loti, Pierre; **Türkler Üzerine Makaleler**, Çev: Betil Önuçak, Yay. Haz. Sabahattin Özel, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
- Onar, Mustafa; **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları C.I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- Önelçin, H. Adnan; **Nutuk'un İçinden**, Yüce Yayınları, İstanbul, 1981.
- Özsoy, Osman; **Milli Mücadele'ye Gazeteci Ali Kemal'in Basın Yoluyla Muhalefeti**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul, 1996.

- Öztoprak, İzzet; **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.
- Sancaktar, Fatih Mehmet; **Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C. Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1996.
- Tansel, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Tevetoğlu, Fethi; **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler C.I-II**, Hürriyet Vakfı, İstanbul, 1984.
- **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem- I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri C.III**. Haz: Fahri Çoker, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- **Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler 1849-1984**, Gelişim Yayınları, İstanbul 1984.
- **Türkiye Tarihi C.IV**, Yay.Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2000
- Ünaydın, Ruşen Eşref; **Diyorlar ki**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1972.